

GEOGRAFIE

SBORNÍK
ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

1999/2

ROČNÍK 104

GEOGRAFIE
SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI
GEOGRAPHY
JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Redakční rada – Editorial Board

BOHUMÍR JANSKÝ (šéfredaktor – Editor-in-Chief),
VÍT JANČÁK (výkonný redaktor – Executive Editor), JIŘÍ BLAŽEK,
ALOIS HYNEK, VÁCLAV POŠTOLKA, VÍT VOŽENÍLEK, ARNOŠT WAHLA

OBSAH – CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

- Drbohlav Dušan: Geografické aspekty v rámci interdisciplinárního výzkumu migrace obyvatelstva 73
Geographical Aspects in the Framework of Interdisciplinary Research on Migration
- Kupiszewski Marek, Drbohlav Dušan, Rees Philip, Durham Helen: Vnitřní migrace a regionální populační dynamika Česká republika na pozadí evropských trendů 89
Internal Migration and Regional Population Dynamics – Czech Republic in the Context of European Trends
- Janská Eva, Drbohlav Dušan: Reemigrace Volyňských Čechů 106
Reemigration of the Volhynian Czechs
- Čermák Zdeněk: Migrační aspekty dlouhodobého vývoje Prahy se zvláštním zřetelem k transformačnímu období devadesátých let 122
Migrational Aspects of the Long-Term Development of Prague with Special Regard to the Transition Period in the 1990s

ZPRÁVY – REPORTS

- Expedice ENVIRO Madagaskar 1998/99 (*J. Kolejka*) 133 – Konference „Společenství, regionalismus, globalismus“ (*J. Kolejka*) 134 – Regionální konference EGEA (European Geography Association for geography students and young geographers) v Olomouci (*A. Kozáková, M. Vysoudil*) 136.

DUŠAN DRBOHLAV

GEOGRAFICKÉ ASPEKTY V RÁMCI INTERDISCIPLINÁRNÍHO VÝZKUMU MIGRACE OBYVATELSTVA

D. Drbohlav: *Geographical Aspects in the Framework of Interdisciplinary Research on Migration*. – Geografie – Sborník ČGS, 104, 2, pp. 73 – 88 (1999). – This contribution deals with the basic concepts of migration. It focuses on how geographical aspects may be understood within an interdisciplinary research of migration. The following points are discussed: conditionality of the migration process, migration definition within a broader concept of a spatial mobility, data sources and their „organization“, principal dimensions of study of migration processes and related important theoretical frameworks and approaches.

KEY WORDS: population migration – concepts – theories.

Autor děkuje GA ČR za finanční podporu grantu č. 403/99/1006.

1. Úvod

V příspěvku jsou diskutovány obecné koncepce a základní „parametry“ diferenciace problematiky migrace obyvatelstva – podmíněnost procesu, definice v širším rámci prostorové mobility, datové zdroje a jejich organizace v rámci statistiky, základní přístupy a dimenze studia jevu a vybrané stěžejní teoretické přístupy. Migrace je posuzována především jako komplexně podmíněný proces a tedy ve své celistvosti. Zvýšená pozornost je věnována migracím ve vyspělých zemích s důrazem na Evropu a Českou republiku. Zvláštní důraz je položen na otázky mezinárodních migrací, které představují v realitě dnešní České republiky „nový“ problém.

2. Migrace a její podmíněnosti jako předmět interdisciplinárního studia

Migrace obyvatelstva je nadmíru složitý, široce podmíněný proces. Právě rozmanitost podmíněností tohoto procesu i různorodost jeho důsledků si vynucují pozornost celé řady vědních disciplín – zvláště pak geografie, sociologie, demografie, ekonomie a historie – a návazně i vytváření interdisciplinárních výzkumných kolektivů. Náročnost geografického studia migrace je přitom umocněna komplexitou vnějších podmíněností i skutečností, že migrace je jak příčinou, tak i důsledkem prostorových změn v organizaci společnosti (Woods 1982, Cadwallader 1992). Člověk migrací reaguje na diferenciaci vnějších podmínek, ale současně také realizovanou migrací mění charakter těchto podmínek, mění poměry a vztah mezi místy vystěhovávání/emigrace a přistě-

hování/imigrace. Migrace je podmíněna v nejširším slova smyslu ekonomickými, politickými, sociálními, kulturními i přírodními faktory (např. Drbohlav 1994). Není náhodné, že ekonomické motivy jsou zmíněny na prvním místě. V odborných kruzích je obecně přijímáno, že jsou nejdůležitější determinantou u většiny typů migrací a citlivým indikátorem ekonomického vývoje (např. Greenwood 1985, Massey 1988, Čermák 1993)¹. V užším pohledu je nezbytné připomenout spojitost migrace s přirozeným pohybem (včetně změn věkových struktur) a sociální mobilitou (v novém místě imigrace často dochází ke změnám „parametrů“ u obou zmíněných procesů) stejně jako úzkou propojenost s ostatními typy prostorové mobility obyvatelstva (viz níže). Zdá se, že s moderním rozvojem a vstupem do pokročilejších fází demografické revoluce (výrazněji snížená porodnost a úmrtnost) migrace v mnoha zemích světa nabývá a dále bude nabývat na významu jako mechanismus regionálních změn, a to v pohledu – demografickém, ekonomickém i sociálním (např. Li 1994). Procesy migrace jsou však navíc významně poznamenány i vlivem politických faktorů. „Politikum“ vstupující do hry mnohdy významně deformuje přirozenost migračních procesů, což ztěžuje zejména explanační úsilí vědy a omezuje možnosti prognózování. V tomto smyslu je nezbytné zdůrazňovat zásadní, avšak objektivně podmíněnou rozdílnost v možnostech vědecké explance a prognózování „složitých“ migračních procesů na jedné straně a „jednoduchých“ procesů přirozené reprodukce obyvatelstva na straně druhé.

Syntetická povaha migrace v reflexi, ale i v podmiňujícím vlivu na společenský vývoj ji předurčila k tomu, aby se stala atraktivním předmětem studia většiny sociálních věd. Ač jsou z minulosti známé určité pokusy etablovat samostatnou migrační vědu tzv. „migraciologii“, studium migrace prozatím zůstává v zajetí jednotlivých vědních disciplín. Je však třeba zdůraznit, že právě výzkum migrace představuje jeden z mála opravdových pokusů o interdisciplinární pojetí, ve kterém kromě jiných, při zachování si specifík vlastního úhlu pohledu, dominují zejména geografové, ekonomové, demografové, sociologové a psychologové. Velmi zjednodušeně charakterizováno: Zatímco geografové (hlavně v rámci geografie obyvatelstva a sídel a behaviorální geografie) se při studiu migrace soustřeďují především na „prostor“, tedy analýzu směrů a vzdáleností, ekonomové mají tendence zdůrazňovat roli ekonomických příležitostí a redukovat migraci na pracovní proces. Demografové se převážně soustřeďují na věkové struktury migrantů a na důsledky migrace na přirozený pohyb obyvatelstva. Častým cílem sociologů je analýza migračních motivů a dopadů migrace na lokální sociální klima. Psychologové se zase uplatňují při studiu procesu individuálního rozhodování o migraci a adaptace v místě přistěhování. Jak poznamenává např. Clark (1982) a později i Cadwallader (1992), v čase je rovněž asi díky vzájemnému ovlivňování patrné určité sblížování „vědního ohniska“ ve studiu migrace, zmenšování separace mezi jednotlivými disciplínami. Aniž bych nějak podceňoval roli ostatních vědních oborů, zdá se, že typické atributy migrace – „prostorovost“, „komplexnost“ a nakonec i „hierarchická organizace“ – vybízejí k uchopení tohoto tématu především geografy. Důležitost studia mobility a speciálně migrací se

¹ Je prokázáno, že např. ekonomická recese v podmínkách vyvinutého tržního prostředí obvykle tlumí migrační (vnitřní) pohyby (často na úkor odlivu do více prosperujícího zahraničí), zatímco hospodářská expanze je posiluje (např. Greenwood 1985, Massey 1988). Nejvyspělejší země světa jsou typické vysokou mobilitou svých populací (vnitřní i vnější), velkou otevřeností, průchodností a měnlivostí svých systémů (obyčejně vysoká intenzita vnitřní migrace, imigrace i emigrace).

jako jedno ze stěžejních témat např. promítá i do koncepčních schémat geografie obyvatelstva – viz např. Trewartha 1953, Pacione 1986. Tyto skutečnosti nemění nic na tom, že různorodé výzkumné pohledy se již prokázaly být důležitými a užitečnými. Jsou v mnohém nenahraditelné a vzájemně se doplňují. Navíc komplexní podmíněnost jevu vyžaduje od výzkumníka často znalosti nad „původní“ rámec jeho mateřského oboru, a tak se rozdíly v přístupech mnohdy významně stírají. Jak uvádí Clark (1982), např. ekonomové ve studiu migrace také užívají tradičních „geografických“ proměnných (např. vzdálenost, klima), sociologové se zabývají analýzou prostorových struktur města, a naopak zase geografové postupně zesilují zájem o demografické struktury nebo prolínání forem sociální a geografické mobility.

3. Definice migrace v širším kontextu prostorové mobility

Migrace je pouze jednou z forem prostorové mobility obyvatelstva. Tou rozumíme pohyb obyvatelstva v geografickém prostoru z důvodů uspokojování potřeb v nejširším významu tohoto pojmu (blíže např. Kühnl 1975, Anděl, Bičík 1980, Čermák 1993). Prostorová mobilita není pouhým fyzickým přemístěním, ale je to též proces výběru místa, spojený s emocionální vazbou k objektům či prostorovým celkům. Logicky také souvisí s organizací a využíváním prostoru. Je možné rozlišit určité formy, resp. typy a podtypy prostorové mobility obyvatelstva. Velmi často je tak činěno podle kritéria návratnosti a pravidelnosti pohybu:

1. Migrace (jako jednorázové, relativně trvalé přemístění)
2. Pravidelné pohyby (periodické, kyvadlové) – dojíždka do zaměstnání a škol
3. Nepravidelné pohyby (návratové) – dojíždka za nákupem potravin, dojíždka za nákupem nepotravinářského zboží, dojíždka za službami vyšší vybavenosti, krátkodobé (víkendové a další) rekreační a dlouhodobé rekreační cesty, dlouhodobé cesty pracovní, studijní apod.

Typologie pohybů může být samozřejmě detailnější. Příkladem je obohacení o hledisko administrativního členění a přesněji vymezeného času, ve kterém je pohyb realizován (např. Kühnl 1975, Čermák 1993).

Prostorové chování obyvatelstva se vyvíjí v závislosti na množství faktorů, resp. skupin faktorů. K nejpodstatnějším – v souladu s J. Andělem a I. Bičíkem (1980) – patří: a) faktory strukturální, tj. demografické, sociální, ekonomické, biologické apod. charakteristiky obyvatelstva; b) geografické rozmístění obyvatelstva v území ve vztahu k úrovni urbanizace, hierarchii sídel, vzdálenosti bydliště a pracoviště, případně jiného místa uspokojování dalších potřeb; c) dosažená úroveň ekonomického a sociálního rozvoje dané oblasti nebo státu (životní úroveň, vybavenost dopravou, sítí služeb, stupeň motorizace, apod.) ovlivňující vznik a úroveň potřeb a způsobů jejich uspokojování, a také hodnotové orientace, sociální normy. Tento třetí faktor doplňují ještě o široce pojatý vliv „kultur“ a tradic (např. styl života ovlivněný náboženstvím, hluboce zakořeněnými zvyky apod.).

Mezi jednotlivými typy prostorové mobility existuje řada komplikovaných souvislostí (návaznost, propojenost, vzájemné doplňování, zastupitelnost), které se v čase prohlubují. Některé typy prostorové mobility, zvláště dojíždka a migrace, mají důležitou úlohu ve vytváření regionů. Podle rozsahu působnosti a relativní uzavřenosti procesů je možno hierarchizovat je do několika řádů: mikro, mezo, makro. Pohyby obyvatelstva jsou vázány na prostory různého řádu i charakteru, např. na městskou čtvrť, celé město, aglomeraci, kraj,

stát, apod. Podle vzdálenosti, směru a překročení hranic různého typu lze např. rozeznávat pohyby na dlouhé nebo krátké vzdálenosti, mezinárodní či vnitrostátní, vnitroměstské a mezi městy, z venkova na venkov, z venkova do měst, z měst na venkov apod., resp. na dlouhé nebo krátké vzdálenosti, vůči jádrům či střediskům (dostředivé – odstředivé). Lze rovněž uvést další třídící kritéria: např. čas (pravidelné – nepravidelné; návratné – nenávratné), čas společně s iniciativou („pionýrské“ – „ve vleku“), proces rozhodování (dobrovolné – vynucené), počet aktérů (individuální – skupinové), sociální organizace migrantů (individuální, rodinné, klanové apod.), příčiny (ekonomické, politické, přírodní, rodinné, atd.), volbu cíle (např. konzervativní – novátorské).

Opětně je nutné zdůraznit, že s dynamizací vývoje lidské společnosti narůstá celkově i prostorová mobilita obyvatelstva. Tento růst však není mnohdy lineární a navíc se nemusí projevovat ve všech typech mobility. Její vývoj tak může kolísat v čase (viz výše např. závislost na stavu ekonomiky). Proti dalšímu zintenzivňování mobility v nejvyspělejších společnostech působí do jisté míry i vědeckotechnický pokrok: např. ohromný rozvoj počítačové komunikace umožňuje částečnou substituci mobility lidí za mobilitu informací, resp. kontaktů lidí. Je tedy nesporné, že se v souvislosti se společenským rozvojem mění struktura mobility, a že roste její prostorový rámec i diferenciací jejích typů.

Mnohé z výše nastíněného platí i pro migraci, jednu z nejdůležitějších forem prostorové mobility. Klasická definice (koncept) migrace je v současné době do určité míry revidována. Před její bližší specifikací velmi stručně vylicím směr a podmíněnost probíhajících změn.

Jak již bylo výše naznačeno, migraci nelze smysluplněji analyzovat aniž by nebyla zároveň studována její vazba ke struktuře a dynamice celkového ekonomického, sociálního a ekologického rozvoje. Tzv. globální revoluce moderní doby (např. Pavlík 1977, Hampl 1977, Čermák 1993) vyjadřuje přechod od relativně statické společnosti ke společnosti dynamické. V zásadě se jedná o přechod od pre-industriální společnosti ke společnosti industriální (s extenzivní dynamikou rozvoje) a na vyšší a pozdější úrovni pak o přechod ke společnosti post-industriální (s „intenzivní“ dynamikou rozvoje – viz např. Bell 1973).

„Transnacionalizace“ a globalizace současného světa přispívají k vytváření nových forem geografické organizace naší planety. Zejména nově vytvářené mezinárodní migrační pohyby jsou úzce svázány s novým ekonomickým režimem, novou (prostorovou) mezinárodní dělbu práce, s výraznou flexibilitou výroby, spotřeby i samotné mobility (viz tzv. post-fordismus). Rychlý rozvoj nadnárodních sítí a systémů, nárůst multistátních organizací s ekonomickou, politickou nebo vojenskou orientací, převládající tendence deregulace, růst nadnárodních institucí a korporací, to vše přispívá ke „smršťování“ světa a k vytváření nových migračních toků.

V globálním pohledu se dynamika vývoje promítá do současných pohybů obyvatelstva ve dvou podstatných směrech:

1. S neustále se prohlubující globalizací a „specializací v rámci komplexity“ se zvyšuje variabilita typů pohybů, tedy i migrace, a to zejména na úrovni mezinárodních pohybů. Např. Champion (1994) identifikuje 18 rozličných typů mezinárodních populačních pohybů a jeho výčet ještě rozhodně není vyčerpávající. Rovněž na vnitrostátní úrovni se ve vyspělém světě současně migrace „pod vlivem rozsáhlého souboru často i protichůdně působících faktorů se značnou regionální i časovou variabilitou“ (Čermák 1993) z hlediska svých typů vyjádřených směrovostí „komplikují“. Velmi zjednodušeně řečeno, dochází k odklonu od v minulosti dominantních, jednostranně koncentračně orientovaných pohybů z venkova do měst. Současně dnes probíhá:

a) koncentrace (stěhování do metropolitních oblastí jako takových i do center velkých měst – procesy revitalizace jader, gentrifikace); b) dekoncentrace, a to jak ve vztahu k okolí urbanizovaných center (suburbanizace), tak k ryze venkovským prostorům; c) víceméně rovnocenná migrační výměna mezi jednotlivými centry. „Nové formy koncentrace jsou typické svoji integrační funkcí“, celý systém se integruje, konkurenční vztahy se mění na kooperační a vytváří se organický systém kvalitativně vyššího typu (Čermák 1993). S rostoucí vahou pohybů typu c) celkově klesá váha „saldové“ složky migrace, která má v podstatě funkci prostorově diferenační a naopak narůstá význam tzv. složky „flukuační“. To nakonec odpovídá i obecnější transformaci „koncentrace jevů na koncentraci kontaktů jevů“ (např. Hampl 1989).

2. Koncept migrace se (i z výše uvedených důvodů) evidentně posouvá ze své původní podoby založené zejména na trvalosti nebo přinejmenším „značné dlouhodobosti“ a prostorové stability do roviny chápající migraci stále více jako proces spíše dočasný, vratný a často i cirkulační. Právě významný pokles klasické venkov – město migrace, výrazný nárůst město – město a vnitroměstské migrace, jakož i cirkulačních pohybů v podmínkách vyspělých společností formuloval již na počátku 70. let ve své klasické práci Zelinski (1971). V mezinárodním měřítku se právě transnárodní cirkulační migrace, v některých případech ovšem fungující jako předstupeň klasické trvalé migrace (*settlement migration*), dnes stala podstatným prvkem migračních pohybů prakticky v celoplanetárním měřítku² (viz např. Bailey, Hane 1993, 1995, Bailey, Wright 1996).

Obecně lze migraci (stěhování) definovat jako prostorové přemístění osoby mezi dvěma územními jednotkami, jehož důsledkem je změna bydliště. Ve „statistickém“ pojetí je nezbytné splnit podmínku překročení administrativní hranice a často také přihlášení se k pobytu (vlastní akt registrace na příslušném úřadě). Např. podle poměrně úzkého pojetí české statistiky je rozhodující překročení administrativní hranice obce (případně městského obvodu u vybraných velkoměst) a registrace v novém místě trvalého bydliště. Tento koncept je sice podobný těm praktikovaným i v dalších zemích střední a východní Evropy, nicméně zejména vyspělé západní demokracie přijaly značně volnější definici migrace, která v sobě často zahrnuje i další formy prostorové mobility³ (viz např.

² Rozhodnutí cirkulovat znamená vědomě si zachovat vazby s místem původu a uskutečňovat pouze dočasné, krátkodobé pobyty vně své domácí základny. Pro cirkulační migranty je rozhodnutí vrátit se do mateřské země neodmyslitelně spjata s původní myšlenkou cirkulovat. Přesto, že je návrat plánován, atributy současné moderní doby (moderní informační technologie, levná doprava apod.) umožňují současně operovat na více opěrných bodech. Mnohdy cílové póly atraktivity fungují jako střediska produkce (při rostoucí cirkulaci – reprodukce) a domácí útočiště jako středisko reprodukce (příklad USA a Mexika – Massey 1987, podle Bailey, Hane 1993, České republiky (dále ČR) a Ukrajiny – Drbohlav 1997 a). „Strukturální transformace ekonomik v místě původu a cíle migrace stejně jako sociální a kulturní faktory vznikající uvnitř cirkulačního procesu souvisejí se zachováním cirkulace samotné“ (Bailey, Hane 1993). Z hlediska stability cirkulačních proudů Massey (1987, podle Baily, Hane 1993 a obdobně i Martin, Taylor 1995) dodává: „Nezávisle na tom, jak dočasný se migrační tok může zdát, usazení některých migrantů v cílové společnosti je nevyhnutelné“. Migrantí mohou začít jako sezonní pendleři, ale během doby získají sociální a ekonomické vazby, které významně napomohou k trvalému pobytu v zahraničí“ (Massey 1987, podle Bailey, Hane 1993). Martin (1993) dodává, že „není nic trvalejšího než dočasní pracovní migranti“. Podobné prvky jako v případě mezinárodních cirkulačních pohybů lze nalézt i ve vnitrostátních cirkulačních pohybech.

³ Obvykle rekreační pohyby v rámci dovolených a krátkodobé cirkulační pohyby – jako je např. klasická dojíždka do zaměstnání nebo pohyb studentů mezi školou a místem bydliště nespádají pod jinak mnohdy širce chápanou migraci (Dictionary 1986).

Dictionary 1986). Podstatný je v této souvislosti koncept trvalého versus „obvyklého/hlavního“ místa bydliště. Druhý v pořadí, vázaný k faktickému stavu, a nikoliv spjatý s formální registrací, je rozhodně bližší realitě a je praktikován na „Západě“ (např. Drbohlav, Bartoňová 1994). Promítá se do definice jak vnitřní tak i mezinárodní migrace (ale např. i do definic rozhodujících o udělení občanství dané země). Samotná definice mezinárodní migrace a problémy s ní spjaté jsou jen dalším dokladem obtížnosti studia tak komplexně podmíněného společenského procesu. Ač především Spojené národy volají po harmonizaci definice (a následně i statistik) mezinárodní migrace a společně s nezávislými odborníky také dlouho činí praktická doporučení (např. Consolidated 1985, National 1986, Poulain 1990, Singleton 1995), významných úspěchů nebylo dosaženo. Uvedme zde pouze dva příklady výrazné, byť ne v tomto směru neobvyklé, „disharmonie“. Jeden je spjatý s kritériem délky pobytu⁴ při určení mezinárodního migranta a druhý souvisí s velmi problematickou, leč mezinárodně populární a široce přijímanou migrační „subdefinicí“ uprchlíka podle Ženevské konvence z roku 1951. Ač Spojené národy dlouhodobě doporučují, aby pouze horizont jednoho roku uskutečněné, resp. zamýšlené migrace vymezil statut emigranta/imigranta, pouze minimum zemí toto doporučení dodržuje (např. Velká Británie a Irsko). Nizozemí užívá jako kritérium šestiměsíční hranici, Belgie a Itálie tříměsíční a Německo nestanovuje z hlediska délky pobytu žádné specifické období (Champion 1994). Snad ještě větší paradox vzniká při respektování Ženevské konvence z roku 1951 (a doplňujícího Newyorského protokolu z roku 1967), která definuje za uprchlíka člověka, který se nachází mimo svoji vlast a má oprávněný strach z pronásledování z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních nebo z důvodů příslušnosti k určité společenské vrstvě nebo pro své politické názory a z tohoto důvodu také nemůže nebo odmítá přijmout ochranu své vlasti. „Zastaralá“ interpretace této definice (blíže Drbohlav 1997 b), nerespektující mimo jiné jakkoliv ekonomicky podmíněné pohyby, ale ani hromadné útoky obyvatelstva vzniklé důsledkem např. občanských válek (příklad válečného konfliktu v zemích bývalé Jugoslávie) vede k tomu, že např. paradoxně pouhých 6 % utečenců v západní Evropě v roce 1991 spadalo pod tolik „protěžovanou“ Ženevskou konvencí⁵ (Widgren 1994).

Již ČSFR přistoupila k Ženevské konvenci i Newyorskému protokolu. Prvý dokument vstoupil v platnost v únoru 1992, druhý již v listopadu 1991 (Česká republika později opětně potvrdila závaznost těchto dokumentů). Ženevská konvence se také stala, jako v případě mnoha dalších zemí, pilířem české legislativy o utečencích.

4. Základní přístupy a dimenze studia

Komplexita migrace, ústící do velmi pestré mozaiky důvodů i důsledků migračního procesu si jednoznačně vyžaduje studium v širším interdisciplinárním rámci. Samotná migrace tvoří důležitý prvek konkrétní geografické struktury organizace společnosti. Z hlediska sociální geografie je také speci-

⁴ Právě délka pobytu společně s národností/občanstvím, místem bydliště, místem narození a účelem pobytu jsou nejdůležitějšími atributy identifikace mezinárodního migranta (Zlotnik 1987).

⁵ „Pokrokovější“ se v tomto smyslu jeví např. africký kontinent, konkrétně Konvence Organizace zemí africké jednoty, která v roce 1969 přijala pro uprchlíka definici širší, bližší současné realitě.

fickým subjektem zájmu v úsilí o objasnění pravidelností územní organizace společnosti. V poměrech svobodných demokracií založených na ekonomických „volného trhu“ je migrace chápána jako poměrně velmi citlivý indikátor celospolečenských změn. Globálně, resp. v nadstátním měřítku, pak často kopíruje jak i extrémnější změny politické orientace, tak i integrální diferenciaci geografické distribuce moci a bohatství.

Uplatnění geografických aspektů v interdisciplinárním výzkumu migrace obyvatelstva se projevuje v několika směrech. Zejména je možné definovat tzv. integrální pojetí, které se větví do dvou tradičních měřítkových rovin. Prvá se týká v nejširším slova smyslu studia komplexní organizace osídlení, v níž je migrace chápána jako parciální mechanismus změn. Jak uvádějí Hampl, Gardavský, Kühnl (1987): „... migrace obyvatelstva je v podstatě základním mechanismem koncentračního procesu, a tedy vývojovým procesem, avšak z hlediska relativně krátkých období může být chápána i jako strukturální proces vyjadřující určité regionální souvislosti v současnosti (výraz regionální integrity apod.)“. Naznačené navozuje důležitost studia migrace jako „strukturálního“ regionálního procesu i jako vývojového procesu, a to též v pohledu perspektivním. Je patrné, že toto pojetí úzce souvisí s regionálním rozvojem a regionální politikou, přičemž směřuje k „makrostrukturám“. Druhá rovina se soustřeďuje na analýzu chování člověka v prostoru. Migrace je sledována z hlediska individuálního aktéra, který je také hlavním ohniskem zájmu. Studuje se např. proces rozhodování o migraci, včetně síly vazby k dosavadnímu místu i informační toky spolurozhodující o stěhování, detailně se analyzuje motivace migrace, uvažované potenciální cíle, časové horizonty spojené se stěhováním a nakonec i povaha problémů spojená s následným přestěhováním (konkrétní přizpůsobování se novým poměrům). Zřetelně se uplatňuje „behaviorální přístup“ (viz Drbohlav 1990), ústící jednoznačně do studia „mikrostruktur“. Cílem integrálního pojetí je snaha o obecnější explance v kontextu širších souvislostí vývoje společnosti a chování jedince.

Tzv. speciální (specifické) pojetí se zaměřuje na studium jednotlivých dílčích témat zvláště „výsledků migračního procesu“, přičemž samotné utřídění zjištěných poznatků do širších konceptuálních rámců stojí poněkud v pozadí. Jako příklad tohoto parciálního pohledu lze uvést studium prostorové organizace migračních proudů (směry, intenzita, struktury apod.) nebo analýzu struktury migračních motivací.

5. Datové zdroje, statistika migrace

Z již výše uvedeného je zřejmé, že také široce chápaná statistika migračních dat, jejich sběr, třídění a následná prezentace (zveřejnění/publikace) nebudou prosty problémů (např. Kuijsten 1991, Kupiszewski 1992, Čermák 1993, Salt, Singleton, Hogarth 1994, Drbohlav, Bartoňová 1994). Hlavními zdroji migračních dat je tzv. průběžná registrace, běžná evidence obyvatelstva, založená na registraci změny místa trvalého bydliště. Tento datový zdroj umožňuje, kromě územní identifikace, analyzovat migraci podle některých základních demografických a socioekonomických znaků migrantů, kromě jiného často též podle důvodů stěhování. Celková účinnost takovéto statistiky je samozřejmě podmíněna stupněm „spolupráce“ dané populace, který zase závisí na účinnosti legislativy a na kvalitě administrativního aparátu. Je zřejmé, že ne všechny pohyby jsou registrovány, že mnohé jsou evidovány s mnohdy značným zpožděním a některé jsou registrovány, aniž k nim ve skutečnosti

došlo. Obecně je rovněž známo, že registrace je spolehlivějším zdrojem informace v místě přistěhování/imigrace než odstěhování/emigrace. Uvedené problémy jsou však převáženy cennou vlastností průběžné registrace, kterou je možnost kontinuálního sledování vývoje, tzv. longitudinální přístup.

Druhým zdrojem bývají nárazová šetření, z nichž cenzus patří k těm nejznámějším. Cenzus většinou umožňuje získat data o migraci pouze ve smyslu předchozího místa bydliště (v době minulého sčítání či v jinak charakterizovaném časovém horizontu – např. před 5 lety) nebo místa bydliště v době narození. Nepřímo a velmi hrubě lze rovněž určit migrační saldo (celkové i pro menší územní celky v rámci státu) za období mezi sčítáními, a to tzv. diferenční metodou. Do této kategorie lze též zařadit speciální dotazníková šetření, zkoumající dané migrační otázky. Bohatost doprovodných dat cenzu je zastíněna tím, že je konán většinou v dlouhých časových intervalech a jeho data jsou vždy pouze průřezová, zdaleka neumožňující důsledně sledovat časový průběh. Specializovaná šetření mohou být bohatým zdrojem informací o migraci, trpí však stejným problémem „průřezovosti“ a navíc nejsou často dostatečně reprezentativní.

Ve vztahu k mezinárodní migraci, která je mnohdy registrovaná rovněž v rámci dvou výše uvedených zdrojů (blíže viz např. Salt, Singleton, Hogarth 1994), se vynořuje ještě třetí důležitý datový zdroj, a tím je sběr dat na státní hranici, resp. na místech vstupu/výstupu ze země (silniční hraniční přechody, letiště, přístavy apod.). Může mít podobu průběžného sběru dat u všech subjektů nebo pouhého „výběrového šetření“. Opětně kvalita získaných informací záleží jak na odpovědnosti administrativy, tak i na posouzení definice mezinárodního migranta v legislativě i praxi (Kuijsten 1991).

Posuzujeme-li evropskou realitu, pak zejména Belgie, Nizozemsko, Německo, Švýcarsko a skandinávské země mají vybudován poměrně sofistikovaný, centralizovaný a plně komputertizovaný systém migrační statistiky (vnitřní i mezinárodní) vycházející z populačních registrů. Mezinárodní migrace je vtělena do populačních registrů domácí populace nebo vytváří svůj samostatný datový systém. Zatímco registrace vnitřní migrace je ve vyspělém světě přes mnohé nedořešené problémy relativně spolehlivá, statistika mezinárodní migrace je rozhodně nedostatečná a i v evropském měřítku často velmi nepřesná, nekompletní, zpožděná, nepravidelná, obtížně srovnatelná a nedostatečně podrobná, takže slouží spíše administrativě než výzkumným účelům (např. Zlotnik 1987; Poulain 1990; Muus, Cruisen 1991; Appleyard 1991; Drbohlav 1993). Transformující se země střední/východní Evropy ztratily některé přednosti svých poměrně velmi spolehlivých a detailních předtransformačních statistik vnitřní migrace. Navíc zatím nepřiliš úspěšně zápolí s registrací „nového fenoménu“ mezinárodních pohybů (Drbohlav, Bartoňová 1994). Mnohdy povrchně chápaná demokratizace, nedostatek zájmu rozhodujících orgánů i limitované finanční prostředky vysvětlují tento stav. K aktuálním a klíčovým problémům řešeným na poli statistiky migrace v tomto regionu patří mimo jiné „politická“ otázka – vyřešení kompetencí a funkčního vztahu mezi jednotlivými orgány zabývajícími se mezinárodní migrací, především ministerstvem vnitra a ostatními institucemi. To by mělo následně vést k vytvoření skutečně sofistikovaných a spolehlivějších populačních registrů (Drbohlav, Bartoňová 1994).

V České republice (Československu) je vnitřní migrace sledována od května 1949, data o zahraniční migraci jsou k dispozici i pro cizí státní příslušníky od roku 1954 (data jsou každoročně publikována v tzv. pramenném díle Pohyb obyvatelstva). Je třeba zdůraznit, že data průběžné registrace vnitřní migrace jsou poměrně kvalitní. Umožňují třídit migraci podle vybraných de-

mografických a socioekonomických charakteristik. Hlavní územní jednotkou třídění je okres, zejména pro geografa cenná je matice celkových meziokresních proudů stěhování, možné je určité třídění dat podle velikostních skupin obcí i okresních a vybraných měst s více než 10 tisíci obyvateli. Statistika procházela různými dílčími i hlubšími změnami. Snahy o zkvalitnění statistiky však nejsou v některých směrech vůbec patrné. Např. přetrvává velmi problematická škála sledovaných důvodů stěhování (Drbohlav 1989). Celkově charakter třídění migračních dat respektuje spíše rovinu demografickou, než geografickou, případně sociologickou.

Samostatnou kapitolu tvoří čs. statistika zahraniční migrace. Ta je kvalitou výrazně horší a o její existenci v dosavadní podobě lze dle mého s úspěchem pochybovat. Sleduje pouze tzv. trvalou zahraniční migraci (pouze toky nikoliv stavy), která je však např. v poloze imigrace ve srovnání s tzv. „dlouhodobými“ pobyty cizinců (výrazně ekonomicky podmíněná imigrace obvykle na dobu jednoho roku) sledovanými Ministerstvem vnitra, marginální. Data o emigraci jsou pochybná ve smyslu zřejmě nezanedbatelného podhodnocení. Registrují totiž pouze pohyby, u nichž se emigrant předem oficiálně odhlásil tím, že odevzdal svůj občanský průkaz správní službě policie. Takováto deregistrace však neprobíhá zdaleka u všech emigrací. „Negativním vrcholem“ statistiky mezinárodní migrace je sledování důvodů stěhování, které probíhá ve stejné škále nabízených důvodů, jako u stěhování vnitřního. Je zde úplně ignorována v mnohém odlišná podmíněnost obou procesů.

Poslední census uskutečněný v roce 1991 umožňuje opět po 60 letech (dříve v rámci československého sčítání v letech 1921 a 1930) identifikovat místo bydliště jedince v době jeho narození. Tato informace sice osvětluje určité základní rysy migrační mobility populace republiky, pro detailnější analýzu migrační reality v současnosti však má velmi omezený význam.

6. Hlavní teoretické přístupy ke studiu migrace

Zejména komplexní podmíněnost migračního procesu stojí za skutečností, že migrační teorie trpí mnohými nedostatky. Je třeba zdůraznit, že doposud chybí jedna obecná teorie migrace, o jejímž budoucím sestrojení lze však také velmi silně pochybovat. Jak Chang (1981) uvádí, taková teorie by totiž musela současně odpovědět na množství různorodých otázek typu: Kdo jsou migranti? Proč se stěhují, zůstávají v místě nebo se zase vracejí? Jak a kam migrují? Kdy migrují? Co stěhování způsobuje daným migrantům (jaké jsou důsledky pohybu) i dalším populacím v prostorech vystěhování/emigrace i přistěhování/imigrace působícím? Z toho je rovněž patrné, že jakákoliv obecná teorie by rovněž musela zahrnovat jak „strukturální“ kontext tak i behaviorální rovinu subjektivní reakce populace (viz výše). Chang (1981) dodává, že je smysluplné teoretizovat na téma pouze jedné nebo dvou výše položených otázek. To se ostatně také děje, neboť určité pokusy konstrukce širokoobsažných, zdaleka však nikoliv „vše vyčerpávajících“ teorií jsou zatím spíše jen výjimkou. Samotná povaha teorií je většinou problematická, neboť jen málo z nich je konstruováno do sofistikovanější podoby, kde se důležité pravidelnosti procesu transformují do modelů příčinných mechanismů.

Klíčovým parametrem v třídění teoretických přístupů je měřítko. Hlavní je rozlišení podle typu zkoumaného subjektu (včetně typu zkoumání subjektu samotného) a prostorového rámce, ve kterém se migrace odehrává. V prvním případě se jedná o základní delimitaci na tzv. mikro a makro přístup, jinými

slovy diskrepanci mezi analýzou jedince jako takového a „množinou migrantů“ reprezentovanou určitými agregovanými veličinami. Výstižně tuto odlišnost pohledů charakterizuje např. Woods (1982). Zdůrazňuje, že mikroúrovňový přístup (mimořádně „modernější“, vývojově mladší, analyticky i interpretačně komplikovanější) se prvotně zabývá jedincovými „výběry“, zatímco makroskopická úroveň hodnocení se koncentruje na strukturální podmínky, které některé z „výběrů“ umožňují realizovat. V makroskopickém přístupu se úsilí výzkumníků obvykle soustřeďuje na vysvětlení agregovaného migračního chování pomocí měření charakteristik sociálněekonomického a fyzikálního prostředí (příkladem může být příjem, nezaměstnanost anebo klima). V rámci mikroskopického přístupu je středem zájmu individuální proces rozhodování v nejširším významu tohoto slova (*decision-making process*). Na významu nabývá nikoliv reálně existující, nýbrž tzv. behaviorální prostředí. Klíčovým axiomem je, že proces rozhodování má kořeny právě v behaviorálním prostředí a nikoliv bezprostředně v objektivní realitě, jinými slovy, lidské chování se odvíjí na základě subjektivně vnímaného prostředí.

Z uvedeného vyplývá, že mikroskopický přístup je často spojován s psychologickými koncepty, zatímco makroskopický přístup respektuje spíše objektivistické vidění reality. Z hlediska filozoficko-metodologického pojetí, resp. obecněji definované orientace se jak do mikro tak makro úrovně studia migrace významněji promítají rozličné přístupy – od pozitivismu, neo-pozitivismu až po subjektivně laděné směry humanistické geografie (zejména fenomenologie). V souladu s výše zmíněným se zdá, že na mikro úrovni převládají voluntaristické koncepty, zatímco na makro úrovni vévodí strukturalismus.

Podle prostorového rámce jsou migrační pohyby nejčastěji členěny na vnitroměstské migrace (v rámci měst, resp. sídel), vnitřní migrace ve smyslu migračního pohybu mezi jednotlivými územně administrativními jednotkami státu a mezinárodní migrace, k jejímuž naplnění je nutno překročit státní hranici⁶.

Další z možností, jak uspořádat migrační teorie vychází z fázování samotného procesu. Lze tak vydělit teorie, které se soustřeďují na příčiny a strukturování migrací, a které se pokoušejí vysvětlit obecné formy a procesy migrace (Woods 1982). Druhý typ teorií se podle téhož autora zaměřuje na důsledky, které migrace má na rozličná sociální, ekonomická, politická i přírodní prostředí (podobně např. Li 1994). Na poli někdy specificky vydělované mezinárodní migrace panuje podobná tradice. Jde o rozlišení teorií na ty, které vysvětlují počátek migrace, podmíněnost jejího vzniku a naopak ty, jež se snaží zkoumat důvody jejího trvání. Je tak zohledněna skutečnost, že podmínky vyvolávající mezinárodní migrace mohou být v čase a v prostoru velmi odlišné od těch, které její realizaci doprovázejí (Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino, Taylor 1993, 1994). „Fázi účinků“ pak představují teorie, které se zabývají procesy integrace případně asimilace, tj. soužitím nově příchozích s domácí populací.

Prostor, který je vyhrazen tomuto příspěvku neumožňuje šířeji komentovat jednotlivé teoretické koncepce. Proto odkazují v této souvislosti na vhodné

⁶ Regionálně hierarchické měřítko je ve studiu migrace velmi důležité, neboť s měnícím se měřítkem se často mění charakter podmíněností procesu, regulační mechanismy včetně legislativy. Paradoxně není problému regionálně hierarchického měřítka v návaznosti na migrace v teoreticko-koncepční rovině věnována náležitá pozornost. Přitom právě řádovostně/měřítková dimenze může přinést zásadní rozvinutí geografické teorie migrace (zvláště je to patrné na nevyjasněném vztahu mezi procesy vnitřní (zejména meziregionální) a zahraniční migrace.

zdroje poznání (např. Clark 1981; Woods 1982; Clark 1982; Pacione 1986; Kulu-Glasgow 1992; Cadwallader 1992; Drbohlav 1993, 1997; Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino, Taylor 1993, 1994; Li 1994). V následující pasáži představím pouze zjednodušeně některé ze známějších teoretických konceptů „malého, středního i velkého dosahu“. Nerozlišuji jejich rádius, koncepty jsou nesouměřitelné, i když se v některých případech vzájemně prolínají. Rovněž tak neuvádím důležité limitující předpoklady mnohých modelů i historii jejich vzniku v kontextu vývoje poznání (blíže např. Cadwallader 1992, Drbohlav 1993). Nespecifikuji rovněž úroveň (mikro versus makro, resp. mezinárodní, vnitrostátní-regionální a vnitroměstské migrace), na níž se koncept užívá, neboť tuto otázku nelze, snad s výjimkou „psychologických mikro modelů“, jednoduše a krátce zodpovědět. Zvlášť vyčleňuji pouze některé z konceptů charakteristických pro analýzy mezinárodní migrace.

Za „zakladatele“ migrační teorie je považován Ravenstein, který ve svých dvou pracích z let 1885 a 1889 na podkladě empirického šetření migrace do Londýna formuloval 10 základních „zákonů/pravidel“ (*laws*), kterými se migrační proudy řídily. Zohlednil faktor geografické polohy, sociodemografických ukazatelů migrantů i sociálního a ekonomického charakteru prostředí. Jeho práce byla podnětem pro mnohé další výzkumníky, kteří v mnoha směrech navázali na Ravensteinovo dílo – např. konceptem gravitačního modelu, formálně vyjadřujícího, že intenzita stěhování mezi dvěma územními jednotkami je přímo úměrná jejich populační velikosti a nepřímo úměrná jejich vzdálenosti (blíže např. Bradford, Kent 1977) nebo „push-pull“ modelem, který konceptualizuje motivaci migrace jako „soutěž“ mezi kvalitami místa zdroje a cíle migrace. V obou místech působí určité „push“ a „pull“ faktory, které obyvatelstvo na jedné straně ze starého místa vypuzují a na straně druhé do nového přitahují. Stouffer v roce 1963 (podle Bogue 1969) model obohatil o tzv. mezilehlé překážky (*intervening obstacles*), které vstupují ve formě různých bariér mezi migrační zdroj a cíl.

Ravensteinovy užitečné, leč v mnohém „přeceňované“ zákony byly a jsou často problematicky interpretovány tím, že není brán náležitě do úvahy jejich specifický časový i regionální kontext. Navíc lze oprávněně podpořit tvrzení, že se nejedná o teorii v pravém slova smyslu, nýbrž o pouhý nespojitý výčet pravidelností. I známí pokračovatelé Ravensteinovy tradice založené na generalizaci empirického pozorování (pomocí „zákonů“ - např. Lee 1966, Shaw 1975) se nevyhnuli kritice, že z hlediska precizní tvorby teorií je jejich přístup nedostatečný (Woods 1982). Ravenstein rovněž svým nespecifikováním role na jedné straně vnitřní a na straně druhé mezinárodní migrace odstartoval vlnu, která dle mého, patří k nejzávažnějším „vnitřním“ problémům migračních teorií: nejasnost a zmatenost v aplikování zkušenosti získané ze studia vnitřní migrace do studia migrace mezinárodní (případně naopak). Jinak vyjádřeno, jedná se o problém ignorování role hranic (Zolberg 1989). Prakticky to znamená, že určité teoretické koncepty jsou aplikovány na více úrovních (tedy i těch, na jejichž bázi původně nevznikly), aniž by posun z jedné do druhé, nesoucí s sebou obvykle změnu charakteru podmínek, byl diskutován a případně „korigován“ (blíže Drbohlav 1993).

Z dalších teoretických přístupů lze upozornit na tzv. historicko-strukturalistickou perspektivu (zde ovšem nalezneme mnoho subkonceptů⁷), která do

⁷ Jedná se např. o tyto příbuzné modely: „*dependency theory*“, „*internal colonialism*“, „*centre-periphery*“, „*global accumulation concept*“ nebo i tzv. „*world-system theory*“ (blíže viz Drbohlav 1993).

značné míry vychází z marxistického učení. Migraci interpretuje v souvislosti s obecnými makromodely sociálněekonomického a politického vývoje; klíčová je soudobá globální integrující úloha kapitalistické ekonomiky (v obecné rovině způsob výroby a navazující výrobní vztahy), která způsobuje výraznou ekonomickou a sociální nerovnováhu. „Vysávání“ bohatství periferie jádrem, resp. navazující nerovnoměrné rozložení bohatství a příležitostí je hlavním motorem migračních pohybů.

„*Neoclassical economic approach*“ má dvě analytické polohy. Na mikro úrovni (často tzv. „*human capital model*“) vychází z hlavní premisy, že jedinec migruje v očekávání zlepšení celkové kvality života, věří, že zisky z migrace převáží, ať již okamžitě nebo v dlouhodobějším výhledu, ztráty. Trh práce – možnost být zaměstnán a dobře zaplacen – je klíčovou proměnnou této teorie. Na makro úrovni teorie vysvětluje migraci rozdíly v nabídce a poptávce po pracovních silách. Migrace (až do vyrovnání nerovnovážného stavu) směřuje ze zemí/oblastí méně vyspělých, s přebytkem pracovních sil a nízkými platy do zemí/oblastí vyspělých, s nedostatkem pracovních sil a s vysokými platy.

„*Institutional approach*“ zdůrazňuje vliv institucionálních subjektů (např. vlády, finančních institucí participujících na realizaci bytové politiky, realitních kanceláří, právnických firem, sociálních zařízení, humanitárních organizací, různých nevládních agentur, ale i např. mafiánských struktur), které se spolu s dalšími faktory významně podílejí na formování migračního chování populace.

„*Stress-inertia*“ model nahlíží na migraci jako na výslednicí konfliktu v čase rostoucího stresu z nespokojenosti s určitými atributy a současně v čase rostoucího zvyku s místem, určité „*rezignace*“. Ústředním motivem modelu „*cumulative inertia*“ je postulát, že pravděpodobnost vystěhování jedince se snižuje s prodlužující se dobou pobytu v daném místě. „*Predova informační matice*“ dává do souvislosti množství informací o potenciálním místě stěhování a schopnosti jich využít. Je úzce spojena s Wolpertovým konceptem (maticí) „*place utility*“, která poměřuje dané územní jednotky – potenciální cíle migrace, podle množství a důležitosti o nich dostupných informací. Výzkum subjektivního hodnocení (preferencí) regionů nebo sídel jako teoretické kostry pro konstrukci migračních modelů se váže k tzv. konceptu mentálních map (Gould 1965).

Především mezinárodní migrace se dotýkají následující čtyři koncepty: „*New household economics of migration*“ je postaven na postulátu, že rozhodnutí uskutečnit migraci není individuální záležitostí, ale je často činěno v širším rodinném kruhu nebo v rámci domácnosti. Migrace se tak stává prostředkem diverzifikace rodinných příjmů. „*Dual labour market theory*“ proklamuje, že mezinárodní migrace vyvěrá z neustálé poptávky po imigrační pracovní síle ve vyspělých společnostech, která také dotuje jeden z dvou základních pracovních sektorů. Teorie je postavena na definované polaritě sektorů: Primární zaměstnává vzdělané, kteří mají vysoké platy, relativní stabilitu svých postů i perspektivu růstu kariéry; Sekundární je pak typický pro imigranty, je málo atraktivní, má nízké mzdy, nestabilní podmínky, malou pravděpodobnost zlepšení podmínek i růstu kariéry. „*Network theory*“ zdůrazňuje v migračním procesu význam mezilidských vazeb, kdy již dříve v cílové zemi usazení krajané snižují dalším „*spřízněným*“ přichozím cenu a risk z pohybu a naopak zvyšují očekávané zisky, a tím tedy zvyšují pravděpodobnost stěhování. Maslowova „*need hierarchy theory*“ vychází z posloupnosti uspokojování potřeb imigranta v místě imigrace. Výchozí premisou je postupné uspokojování potřeb v pořadí: bytové, společenské, „*pracovní*“.

Při hodnocení smysluplnosti mikro i makro přístupu je třeba souhlasit s poměrně široce rozšířeným názorem, že totiž obě hlavní analytické úrovně jsou důležité a zachycují realitu z hlediska rozličných, vzájemně se doplňujících, úhlů pohledu. V základní rovině třídění je patrné, že např. „svobodná“ rozhodnutí o migraci, rozhodně vyžadující značnou osobní aktivitu, se neodehrávají v ekonomickém ani sociálněpolitickém vakuu, jsou usměrňována makrostrukturálními proměnnými. Kromě samostatného rozvíjení jednotlivých linií (a sublinií) je jenom přirozené, že sílí snahy o vtělení obou rovin do jediného konceptu. V obecnější poloze sociální teorie lze takto nahlížet na poměrně úspěšný pokus Giddense (např. 1979), který vytvořil propracovaný, sofistikovaný koncept duality struktury a činnosti (teorie strukturace). Hlavním mottem je postulát, že struktury nemohou existovat nezávisle na činnosti, ale naopak ani činnost nemůže probíhat bez zformovaných strukturálních rámců. „Struktura jak omezuje tak umožňuje, přičemž je současně jedincem reprodukována a transformována“ (Cadwallader 1992). Teorie jako taková je relevantní výzkumu migrace, vyžaduje však četnější empirické aplikace, výraznější „migrační kontury“. Také Hoffmann-Nowotny (1983) se svým způsobem pokouší z hlediska migrace (v tomto případě mezinárodní) v „teorii společenských systémů“ o skloubení mikro i makro roviny. Klíčovými pojmy teorie jsou na straně jedné struktura a kultura, na straně druhé schopnost a prestiž a mezi nimi stojící status. Teorie, vycházející tak ze vztahu prostorové a sociální mobility, chápe migraci jako výslednici „disharmonie“ mezi jednotlivými výše uvedenými činiteli. Konkrétnější ukázkou pokusu spojení obou přístupů na poli výzkumu rozhodovacího procesu o migraci je v praxi často používaný „*value-expectancy*“ model autorů de Jonga a Fawcetta (1981). Ti identifikují a současně také do jednoho analytického modelu elegantně včleňují mikro i makro úrovně faktory, které ovlivňují migrační chování nepřímo skrze svůj účinek na hodnoty a očekávání: Jedná se o sociodemografické a ekonomické charakteristiky jedince či domácnosti, společenské a kulturní normy, osobní charakterové vlastnosti, „strukturální“ kvality míst zdroje a cíle a informace, které jsou o obou lokalitách k dispozici.

Dovoluji si vyjádřit díky prof. M. Hamplovi za cenné rady a připomínky, které nesporně obohatili konečnou verzi textu.

Literatura:

- ANDĚL, J., BIČÍK, I. (1980): K některým problémům geografické mobility obyvatelstva. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 15, Supplementum, s. 149-159.
- APPLEYARD, R. T. (1991): International Migration: Challenge for the Nineties. Published for the 40th Anniversary of IOM. International Organization for Migration, Geneva.
- BAILEY, A. J., HANE, J. G. (1993): Refugees, Emigrants, or Circulators: The Case of Salvadorean Desplazados. Výzkumná zpráva. Rockefeller Center, Dartmouth College, Hanover (NH).
- BAILEY, A. J., WRIGHT, R. A. (1996): An Analysis of Salvadorean – U.S. Transnational Migrant Communities. Návrh projektu podaný u americké „National Science Foundation“. Rukopis.
- BELL, D. (1973): The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. Basic Books, New York.
- BOGUE, D. J. (1969): Principles of Demography. John Wiley and Sons Inc.
- BRADFORD, M. G., KENT, W. A. (1977): Human Geography; Theories and their Applications. Science in Geography 5. Oxford University Press, Oxford.
- CADWALLADER, M. (1992): Migration and Residential Mobility; Macro and Micro Approaches. The University of Wisconsin Press, Madison (WI).

- CHANG TUCK HOONG, P. (1981): A Review of Micro Migration Research in the Third World Context. In: Migration Decision Making; Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries. In: De Jong, G. F., Gardner R., W. (Eds.). Pergamon Press, New York, s. 303-327.
- CLARK, E. (1981): Housing Residential Mobility and Studies of Chains of Moves. Working Paper. The Expert Group on Regional Studies (F16), Stockholm.
- CLARK, W. A. V. (1982): Recent Research on Migration and Mobility: A Review and Interpretation. *Progress in Planning*, 18, s. 1-56.
- Consolidated Statistics of All International Arrivals and Departures; A Technical Report (1985). *Studies in Methods, Series F*, č. 36., United Nations, New York.
- ČERMÁK, Z. (1993): Geografické aspekty prostorové mobility obyvatelstva. Kandidátská disertace. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- DE JONG, G. F., FAWCETT, J. T. (1981): Motivations for Migration: An Assessment and a Value-Expectancy Research Model. In: Migration Decision Making; Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries. De Jong, G. F., Gardner, R. W. (Eds.). Pergamon Press, New York, s. 13-58.
- The Dictionary of Human Geography (1986). Johnston, R. J., Gregory, D., Smith, D. M., eds. Second Edition. Blackwell Publishers, Oxford.
- DRBOHLAV, D. (1989): Aktuální problémy spjaté se zjišťováním příčin stěhování obyvatelstva. In: Sociálne aspekty priestorového pohybu obyvatelstva; Trendy sociálneho rozvoja a práce, č. 3. Výskumný ústav sociálneho rozvoja a práce, Bratislava, s. 18-25.
- DRBOHLAV, D. (1994): Hlavní důvody a důsledky mezinárodní migrace obyvatelstva. *Sborník ČGS*, 99, č. 3, ČGS, Praha, s. 151-162.
- DRBOHLAV, D. (1997a): Imigranti v České republice (S důrazem na ukrajinské pracovníky a „západní“ firmy operující v Praze. Výzkumná zpráva grantu „Research Support Scheme“: RSS/HESP, č. 662/1995. Praha.
- DRBOHLAV, D. (1997b): Integration of International Migrants and Refugees (The Czech Republic Relative to Current Trends). Position paper prepared for 3. International Symposium on the Protection of Refugees in Central Europe, 23 - 25 April 1997, Budapest. Rukopis.
- DRBOHLAV, D. (1993): International Migration (Theory and Selected Aspects of the European East-West Migration). Výzkumná zpráva. Catholic University Leuven, Leuven.
- DRBOHLAV, D. (1998): Migrace obyvatelstva: Geografické aspekty v rámci interdisciplinárního výzkumu. Habilitační práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- DRBOHLAV, D. (1989): Migrační motivace, regionální a sídelní preference obyvatelstva. Kandidátská disertace. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- DRBOHLAV, D. (1990): Podněty behaviorální geografie ve struktuře geografického výzkumu. *Sborník ČGS*, 95, č. 4, Nakl. ČGS, Praha, s. 298-307.
- DRBOHLAV, D., BARTONOVÁ, D. (1994): Migration Statistics Problems in Countries of Central Europe. In: Seminar on Migration Statistics. Czech Statistical Office, EUROSTAT, Prague, s. 36-53.
- DRBOHLAV, D., BLÁŽEK, J. (1990): Regionální a sídelní preference; Výsledky dotazníkového šetření středoškoláků ve vybraných 11 okresních městech České republiky. Výzkumná zpráva. Geografický ústav ČSAV, Praha.
- GIDDENS, A. (1979): Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis. Macmillan, Basingstoke and London.
- GREENWOOD, M. J. (1985): Human Migration: Theory, Models, and Empirical Studies. *Journal of Regional Science*, 25, č. 4, s. 521-544.
- HAMPL, M. (1989): Hierarchie reality a studium sociálněgeografických systémů. Rozpravy ČSAV, řada matematických a přírodních věd, 99, sešit 1. Academia Praha, Praha.
- HAMPL, M. (1977): Obecné souvislosti vývoje demografických a geodemografických systémů. Výzkumná zpráva HÚ SPZV VIII-1-8. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Univerzita Karlova, Praha.
- HOFFMANN-NOWOTNY, H. J. (1983): A Sociological Approach Toward a General Theory of Migration. In: Kritz, M. M., Keely, Ch. B., Tomasi, S. M. (eds.): Global Trends in

- Migration: Theory and Research on International Population Movements. Center for Migration Studies, New York, s. 64-83.
- CHAMPION, A. G. (1994): International Migration and Demographic Change in the Developed World. *Urban Studies*, 31, č. 4/5, s. 653-677.
- KUISTEN, A. C. (1991): The Collection and Comparability of Demographic and Social Data in Europe. Rukopis.
- KULU-GLASGOW, I. (1992): Motives and Social Networks of International Migration within the Context of the Systems Approach: A Literature Review. 1992/working paper 3., Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, Den Haag.
- KUPISZEWSKI, M. (1992): Sources and Usefulness of Information on Mobility in Poland. Working Paper 92/10. University of Leeds, School of Geography, Leeds.
- KÜHNL, K. (1975): Geografická struktura migrace obyvatelstva v Čechách. Kandidátská disertace. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- LEE, E. (1969): Theory of migration. In: *Migration. Sociological Studies 2.* Jackson J. A. (Ed.). Cambridge University Press, London, s. 282-297.
- Li Wen Lang (1994): Models of Migration. Population Studies Center – National Taiwan University, Taiwan.
- MARTIN, P. L. (1994): Reducing Emigration Pressure: What Role Can Foreign Aid Play? In: Böhning, W. R., Schloeter-Paredes, M. L. (eds.): *Aid in Place of Migration.* International Labour Office, Geneva, s. 241-253.
- MARTIN, P. L., TAYLOR, J. E. (1995): Guest Worker Programs and Policies. The Urban Institute, Washington.
- MASSEY, S. D., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1994): An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case. *Population and Development Review*, 20, č. 4, s. 699-751.
- MASSEY, S. D., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCI, A., PELLEGRINO, A., TAYLOR, J. E. (1993): Theories of International Migration: Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, č. 3, s. 431-466.
- MASSEY, D. S. (1988): Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*, 14, č. 3, s. 383-413.
- MUUS, P., CRUIJSEN, H. (1991): International Migration in the European Community; Two Scenarios. Human Resources in Europe – at the Dawn of the 21st Century. In: *Background Papers on Fertility, Mortality and International Migration under Two Long Term Population Scenarios for the EC.* Based on International Conference, Luxemburg, 27-29 November 1991. EUROSTAT, Luxembourg, s. 56-73.
- National Data Sources and Programmes for Implementing the United Nations Recommendations on Statistics of International Migration. *Studies in Methods* (1986), Series F, č. 37. United Nations, New York.
- PACIONE, M., ed. (1986): *Population Geography: Progress & Prospect.* Croom Helm, London, Sydney, Dover (New Hampshire).
- PAVLÍK, Z. (1977): Demografická revoluce jako globální zákonitost populačního vývoje. Výzkumná zpráva HÚ SPZV VIII-1-8. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- POULAIN, M. (1990): Towards a Harmonization of Migration Statistics within the Scope of the European Community. Paper for Presentation at the Symposium on the Demographic Consequences of International Migration (Wassenaar, September 1990). (Rukopis).
- RAVENSTEIN, E. G. (1885): The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 48, June, s. 167-227.
- RAVENSTEIN, E. G. (1889): The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52, June, s. 241-301.
- SALT, J., SINGLETON, A., HOGARTH, J. (1994): *Europe's International Migrants; Data Sources, Patterns and Trends.* HMSO, London.
- SHAW, R. P. (1975): *Migration Theory and Fact; A Review and Bibliography of Current Literature.* Bibliography Series Number Five. Regional Science Research Institute, Philadelphia.
- SINGLETON, A. (1995): International Migration in Europe; Data Sources and Data Availability: Recent Developments, Problems and Possibilities. Paper for the EAPS/IUSSP European Population Conference, Milan, 4 – 8 September 1995. Rukopis.
- TREWARtha, G. T. (1953): A Case for Population Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 43, s. 71-97.

- WIDGREN, J. (1994): A Comparative Analysis of Entry and Asylum Policies in Selected Western Countries. International Centre for Migration Policy Development, Vienna.
- WOODS, R. (1982): Theoretical Population Geography. Longman Inc., New York.
- ZELINSKI, W. (1971): The Hypothesis of the Mobility Transition. The Geographical Review, 61, č. 2, s. 219-249.
- ZLOTNIK, H. (1987): The Concept of International Migration as Reflected in Data Collection Systems. International Migration Review, 21, č. 4, s. 925-946.
- ZOLBERG, A. R. (1989): The Next Waves: Migration Theory for a Changing World. International Migration Review, 23, č. 3, s. 403-430.

Summary

GEOGRAPHICAL ASPECTS IN THE FRAMEWORK OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH ON MIGRATION

The article deals with general concepts and basic „parameters“ of differentiation of the population migration issue like conditionality of the process, definition within a broader framework of population mobility, data sources and its organization within the statistics, basic approaches and dimensions of the study and selected theories of migration. The migration is seen in its complexity and a complex, holistic framework is presented. Special attention is devoted to migration movements within developed countries with special reference to Europe, in general, and the Czech Republic, in particular. Also, international migration movements are discussed as they represent a recently emerged problem in the Czech Republic.

Economic reasons for migration are pinpointed as probably the crucial explanatory variable. Furthermore, the importance of politics which erode the „natural character“ of migratory processes is discussed. The fact that migration represents a field where a real interdisciplinary approach should be applied is stressed and further clarified.

The migration is put within a broader concept of population mobility while intensive interrelationships among various types of mobility are mentioned. Especially the relation between migration and commuting is commented. The character of migration processes has undergone several changes over the time. Mainly two shifts should be stressed: 1. trend towards a greater diversification of migratory types, and 2. trend towards understanding migration as a temporary, reverse or even circulating process.

The geographical perspective within an interdisciplinary research of the population migration can be seen as part of the so called „integral approach“ which has two analytical levels: 1. the „macro-structural“ framework closely linked with regional development and regional policy, and 2. the „micro-structural“ behavioural approach (concentrated upon analyses of individual person's behaviour in space and time – specifically, it concerns, for example, decision-making processes, migration motivation, preferences, etc.). The second „specific“ approach is focused on individual topics which usually represent „results of the migratory process“ (e. g. intensity, structures and „geography“ of migration flows) while an attempt to conceptualize the knowledge is not so important here.

Main theoretical approaches/concepts well known from the migration research are introduced and briefly commented. The fact that very often so called „theories“ are actually nothing more than very simple concepts, frameworks, perspectives, attitudes or rather primitively summarized experiences is also mentioned. There is a lack of causal models in which the given factors appear as aspects of the causal mechanisms. Nevertheless, the importance of both „micro“ and „macro“ perspectives within researching migration is stressed and supported; both rather simple subconcepts (e. g. those based on „stress“) and rather complex and sophisticated theories are dealt with (e. g. the theory of societal systems or the value expectancy model).

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2.)

Do redakce došlo 26. 2. 1999

Lektorovali Zdeněk Čermák a Jozef Mládek

MAREK KUPISZEWSKI, DUŠAN DRBOHLAV, PHILIP REES, HELEN DURHAM

VNITŘNÍ MIGRACE A REGIONÁLNÍ POPULAČNÍ DYNAMIKA – ČESKÁ REPUBLIKA NA POZADÍ EVROPSKÝCH TRENDŮ

M. Kupiszewski, D. Drbohlav, P. Rees, H. Durham: *Internal Migration and Regional Population Dynamics – Czech Republic in the Context of European Trends*. – Geografie – Sborník ČGS, 104, 2, pp. 89 – 105 (1999). – This paper is a shortened version of the publication „Czech Case Study: Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe“ that originated as part of a comparative research carried out in ten European countries under the umbrella of the Council of Europe in between 1995 and 1998. It concentrates on analysis of internal migration movements (by Czech districts in 1984 and 1994/1995) and on the migratory behaviour by different age groups (in different life course stages). Furthermore, the paper is focused on the relationships between migration on one side and the following independent variables on the other side: urbanisation rate, population density, functional classification, and unemployment.

KEY WORDS: internal migration – regional population dynamics – Czech Republic – districts.

1. Úvodem

Tento příspěvek je zkrácenou a upravenou českou verzí studie, jež vznikla jako součást širšího komparativního výzkumu vnitřní migrace a regionální populační dynamiky deseti vybraných evropských zemích: Velké Británie, Německo, Nizozemsko, Norsko, Itálie, Portugalsko, Česká republika, Polsko, Rumunsko a Estonsko (viz Kupiszewski, Drbohlav, Rees, Durham 1998 a, b). Výzkum byl iniciován Evropskou populační komisí Rady Evropy. Konkrétní podobu nabyl pod hlavičkou Rady Evropy (s finanční spoluúčastí Evropské komise) za hlavního příspěvní výzkumníků P. Reese a M. Kupiszewského a doplňující skupiny expertů – zástupců daných zemí v příslušné odborné komisi Rady Evropy v letech 1995 – 1997.

Výzkum si kládł za cíl pomoci poměrně jednoduchých postupů a ukazatelů umožňujících komparaci (uvnitř a poté mezi jednotlivými zeměmi) „harmonizovaně“ analyzovat: 1. rozsah depopulace venkova; 2. význam procesů urbanizace; suburbanizace a „counter“ urbanizace; 3. charakter a trendy vnitřní migrace – to vše ve srovnání situace v počátku (nebo středu – podle datových možností) 80. a 90. let 20. století.

Předkládaná česká verze je pouze zkráceným výtahem, který se soustřeďuje na určité provedené analytické pasáže, hodnotící migraci podle věku a vazby migrace na vybrané charakteristiky, jmenovitě: stupeň urbanizace, hustotu zalidnění, sektorovou progresivitu a výši nezaměstnanosti. Význam tohoto příspěvku není ani tak v jeho časové aktuálnosti (vývoj již dnes některé z trendů poloviny 90. let dále „posunul“ či „detailnosti pohledu“ (naopak v příspěvku prezentovaná analýza „pouze“ na okresní úrovni skrývá charak-

ter četných vnitrookresních, meziobecních pohybů), nýbrž spíše v pokusu o komplexnější uchopení problematiky a ve snaze přiblížit některé doposud spíše opomíjené souvislosti. Důležité začlenění migrační reality České republiky do evropského migračního kontextu je prezentováno v sumarizační zprávě řešeného úkolu (blíže Rees, Kupiszewski 1998).

2. Užité metody a data

V této části velmi stručně popíšeme sociodemografická data a rovněž metody, jež byly v analýze použity.

2.1. Geografické měřítko, geografické jednotky, hlavní použité proměnné

Prostorové měřítko výzkumu bylo předurčeno dostupností dat. Základní jednotkou analýzy bylo 76 okresů České republiky včetně hlavního města Prahy. Okresní měřítko je zhruba rovnocenné tzv. „NUTS 3“ úrovni, jež se používá v Evropské unii. Je zřejmé, že tato úroveň není zdaleka ideální pro typ analýzy, jež byla prováděna. Významnější výsledky by mohly být získány v případě, že bychom pracovali s daty pro jednotlivé obce. „Zprůměrování“, které se projevuje při práci s většími administrativními jednotkami by tak mohlo být odstraněno.

V analýze byly použity následující proměnné:

Data pro populaci a populační změnu: Stav populace okresů v roce 1984 byl srovnáván se stavem populace na konci roku 1994. Nebylo třeba přepočtů, neboť v daném období nedošlo ke změnám hranic okresů.

Migrační data: Prvotním datovým zdrojem, poskytnutým katedrou sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze, byla základní migrační (okresní) matice „zdrojů a cílů“ podle jednotek věku a pohlaví pro rok 1984 (k dispozici pouze v tištěném počítačovém výstupu). Matice byla dále upravena pro potřeby analýzy (vytvoření souboru pro počítačové zpracování, příslušné sloučení do věkových skupin, kontrola dat apod.) na „School of Geography“ v anglickém Leedsu. Pro roky 1994 a 1995 byly k dispozici již příslušné soubory anonymizovaných individuálních dat. Tyto soubory byly agregovány do obdobné matice podle migračního zdroje, cíle a věku a pohlaví migrantů. Užití dat pro dva sousední časové horizonty redukuje statistické chyby a krátkodobé fluktuace parametrů. V dalších fázích analýzy byla data agregována do specifických skupin, z nichž pro tento příspěvek vybíráme následující: podle stupně urbanizace (populační velikosti), hustoty zalidnění, funkční klasifikace tj. sektorové progresivity a výše nezaměstnanosti, a to zvláště pro ženy a muže. Pro každou z nastíněných úloh následoval výpočet charakteristik migračního salda a migrační účinnosti a jejich porovnání mezi jednotlivými skupinami.

Hustota zalidnění: Hustota zalidnění byla vypočítána pro dané okresy, a to na základě map poskytnutých Českým úřadem zeměměřičským a katastrálním v Praze a populačních dat pro rok 1994. Jelikož, jak již bylo uvedeno, je okres poněkud velká územní jednotka, data jsou do určité míry zavádějící. Týká se to zejména okresů majících v daném pohledu velmi heterogenní sídelní strukturu.

Progresivita ekonomické struktury: Na základě Hamplova (1996) vzoru byl vypočten ukazatel progresivity ekonomické struktury pro rok 1994. Předsta-

vuje součet procent zastoupení pracovních příležitostí v zemědělství a lesnictví plus dvojnásobek procent zastoupení pracovních příležitostí v průmyslu a stavebnictví plus čtyřnásobek procent zastoupení pracovních příležitostí v ostatních odvětvích. „Zvýhodněny“ jsou tak okresy s nízkým podílem pracovníků v zemědělství a naopak s vysokým ve službách, což odpovídá modernímu, post-industriálnímu typu ekonomiky.

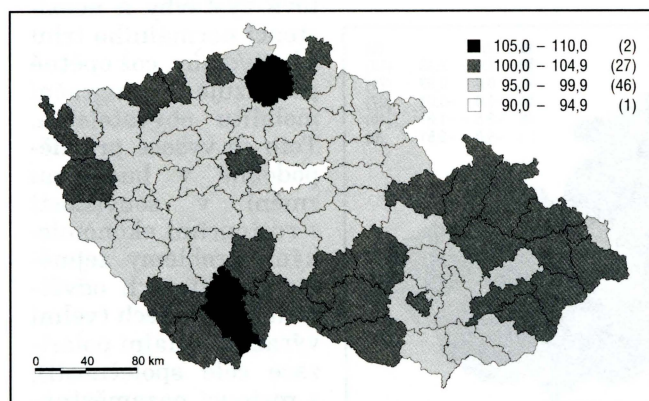
Nezaměstnanost: Data o nezaměstnanosti vyjadřují podíl nezaměstnaných na celkovém počtu pracovních sil podle okresů v roce 1994.

3. Prostorové aspekty

3.1. Aspekt populační změny: 1984 – 1994

V daném sledovaném období 1984 – 1994 se populace České republiky nepatrně snížila, a to cca o 700 obyvatel. Patrná je tedy vysoká stabilita populačního vývoje. Geografické rozložení těchto změn je rovněž spíše „monotónní“, což nakonec, díky

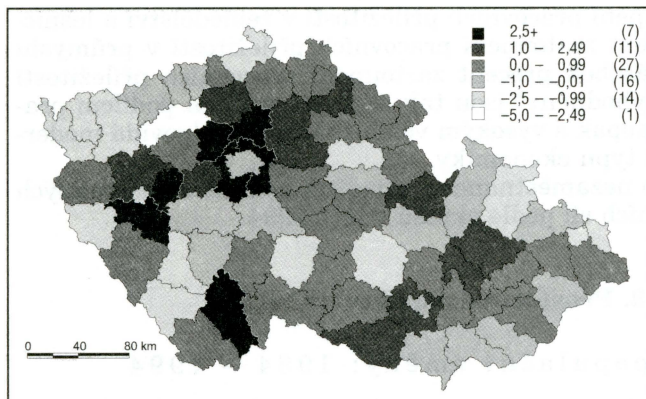
průměrné velikosti okresu (136 tisíc obyvatel), není vůbec překvapivé. Růst populace (měřený procentuálním podílem 1994 versus 1984) byl v celistvějších blocích pozorován ve východních a jižních částech republiky (maxima nárůstu mají Česká Lípa a České Budějovice) a také v největších městech jako je Praha a Brno (blíže i ke ztrátovým okresům – viz obr. 1).

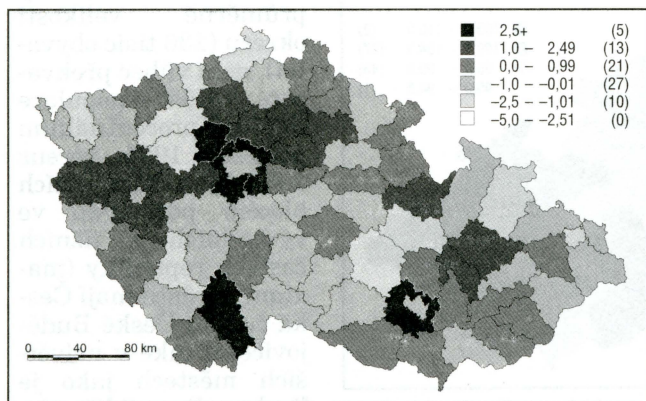
Obr. 1 – Populační vývoj České republiky podle okresů, 1984 – 1994 (1984 = 100)

3.2. Aspekt vnitřní migrace v období 1994 – 1995

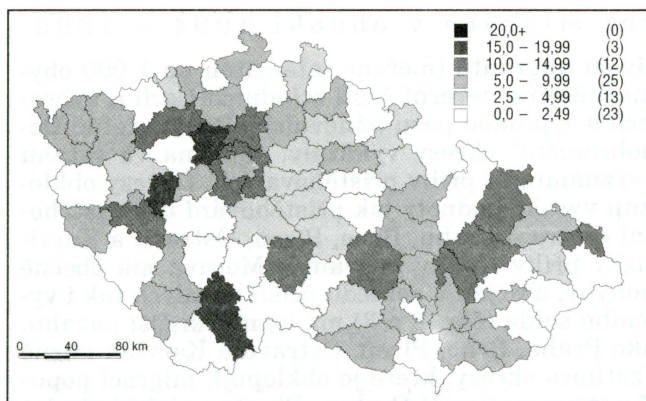
Okresy s největším přílivem migrantů (měřeno intenzitou na 1 000 obyvatel středního stavu) se nacházejí v severní části středních Čech a vybraných severočeských okresech s výjimkou pásu pánevních okresů včetně Děčína. Rovněž jihočeské „pohraniční“ okresy vykázaly, zejména ve vztahu k ženské složce populace, významnější příliv přistěhovalých. Okresy obklopující Prahu a Brno vykazují vysoké hodnoty jak přistěhování tak vystěhování. Pro největší populační centra – Prahu, Brno, Plzeň, Ostravu a Karvinou je charakteristický nízký příliv i odliv migrantů. Morava má obecně mnohem menší migrační pohyby, a to jak v pohledu přistěhovalých tak i vystěhovalých. Obraz migračního salda (obr. 2 a 3) má komplexnější povahu. Největší centra osídlení jako Praha, Brno, Plzeň, Ostrava a Karviná mírně ztrácejí populaci migrací, zatímco okresy, které je obklopují, migrací populaci získávají. To je zvláště patrné v případě Prahy a Plzně, u nichž byl růst největší.

Obr. 2 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, muži, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

Obr. 3 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, ženy, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

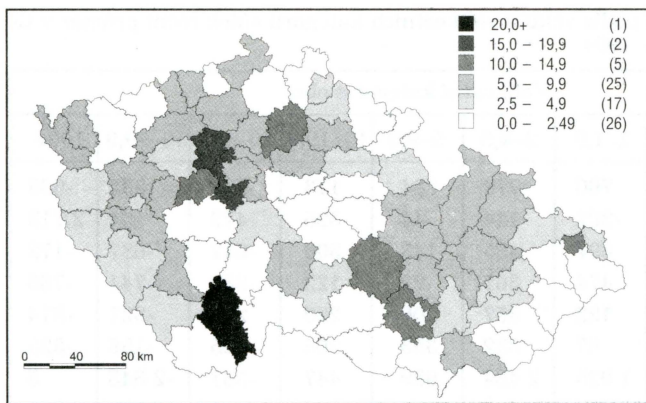

Obr. 4 – Účinnost migrace (podíl salda a obratu) okresů České republiky, muži, 1994 – 1995

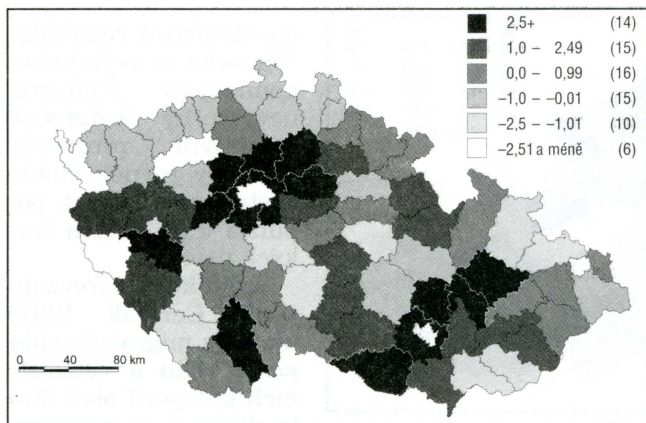
Kartogramy migračního salda na úrovni okresů jsou „monotónní“. Důvodem byla a je poměrně stále vysoká homogenita území z hlediska socioekonomických podmínek, zejména dostupnosti pracovních příležitostí. Česká republika zatím postrádá velmi silné „push“ faktory, které by „vyháněly“ populaci z jejich domovů, lokalit. Navíc je situace komplikována kolapsem bytové výstavby a neexistencí normálního trhu s byty/domy, což opětně podvazuje migrační mobilitu obyvatelstva. Toto se vysoce pravděpodobně v budoucnu změní v souvislosti s rostoucími ekonomickými problémy zejména v některých odvětvích a regionech (velmi výrazná sociální polarizace celé společnosti), s rostoucí nezaměstnaností a liberalizací nájemného. K „monotónnosti“ výsledku přirozeně přispěla i zvolená „okresní úroveň“ analýzy. Zastřeny tak zůstávají vnitrookresní, meziobecní migrační pohyby.

Pohlaví migrantů diferencuje jejich chování minimálně. Migrační účinnost (obr. 4 a 5) je obecně nízká, zvyšuje se pouze v suburbánních zónách.

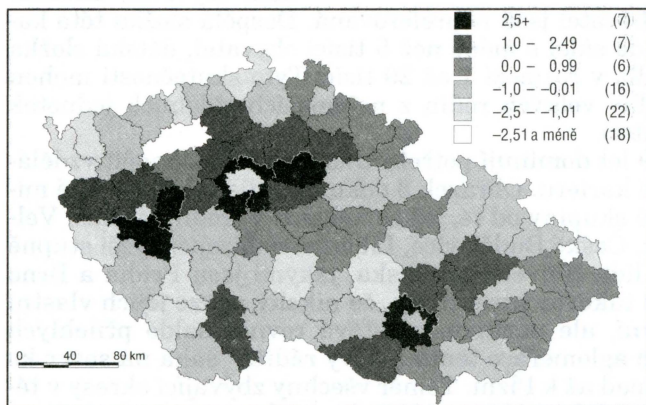
Popsané skutečnosti nasvědčují tomu, že v České republice probíhá proces suburbani-

Obr. 5 – Účinnost migrace (podíl salda a obratu) okresů České republiky, ženy, 1994 – 1995

Obr. 6 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 0 – 14, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

Obr. 7 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 30 – 44, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

zace. Ten by měl být potvrzen dalším výzkumem na úrovni mnohem menších územních jednotek.

4. Migrace a fáze životního cyklu

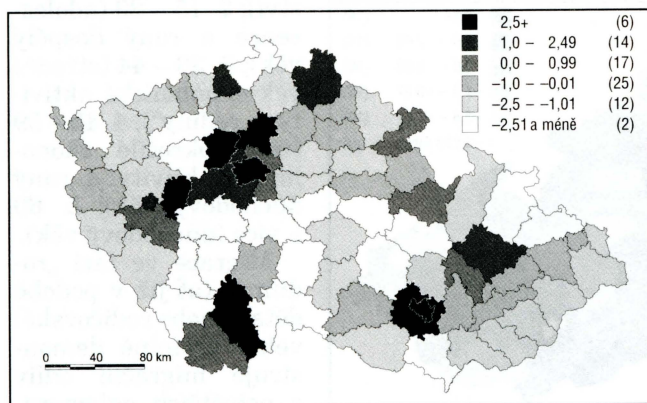
Migrační data byla sumarizována do pěti širších věkových skupin, které odpovídají různým fázím životního cyklu: 1. 0 – 14 (dětství); 2. 15 – 29 (adolescence a raný dospělý věk); 3. 30 – 44 (střední věk ekonomické aktivity a „rodiny“); 4. 45 – 59 (věk pokročilé ekonomické aktivity a raný důchodový věk); 5. 60 a více (důchodový věk).

Migrace ve fázi „rodinné“ (ať již v podobě dětské nebo rodičovské) velmi zřetelně demonstruje migrační odliv z největších aglomerací. Praha, Brno, Plzeň, Ostrava, největší města republiky vykazují negativní migrační saldo v obou daných věkových kategoriích (obr. 6 a 7). Naopak největší zisky z tohoto odlivu jsou realizovány v okresech obklopujících největší střediska osídlení a tvořících zřetelné okolní prstény. Rovněž okresy severních a východních Čech, hraničící s bývalou NDR zaznamenávají saldové ztráty v daných analyzovaných skupinách. Je zřejmé, že východní ze-

Tab. 1 – Saldo vnitřní migrace podle věku a velikostních kategorií sídel: roční průměr v tisících, Česká republika, 1992 – 1994

Věk	Velikostní kategorie obcí								
	0–0,19	0,2–0,9	1–1,9	2–4,9	5–9,9	10–19,9	20–49,9	50–99,9	100+
0-15	-367	-331	766	779	284	113	-224	-385	-635
15-30	-817	-2,539	-201	144	-44	325	472	-54	2,713
30-45	28	775	697	455	-143	-306	-647	-687	-172
45-60	135	963	474	367	-22	-122	-289	-741	-766
60-75	-18	43	122	357	200	229	202	-321	-814
75-90	-149	-508	67	382	353	208	125	-156	-323
Celkem	-1 188	-1 597	1 925	2 484	629	447	-361	-2 343	5

Zdroj: Z. Čermák (1997): Geografické aspekty vnitřní migrace v České republice. Demografie, 39, č. 4, Praha, s. 242-248.

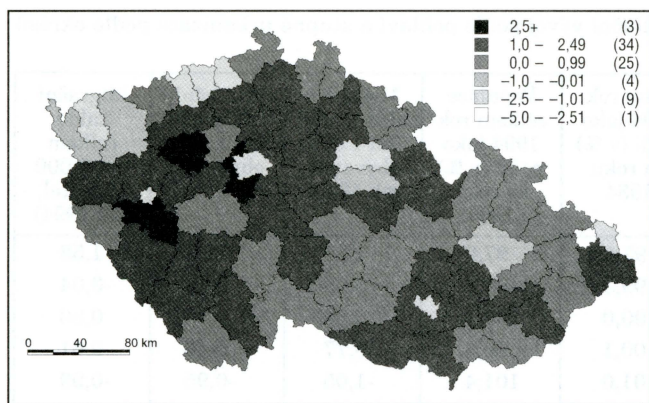
Obr. 8 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 15 – 29, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

mě Spolkové republiky Německo se svými ekonomickými problémy nevytvořily dostatečně atraktivní prostředí, které by rovněž mohlo zpětně stabilizovat populaci v přilehlých českých územích.

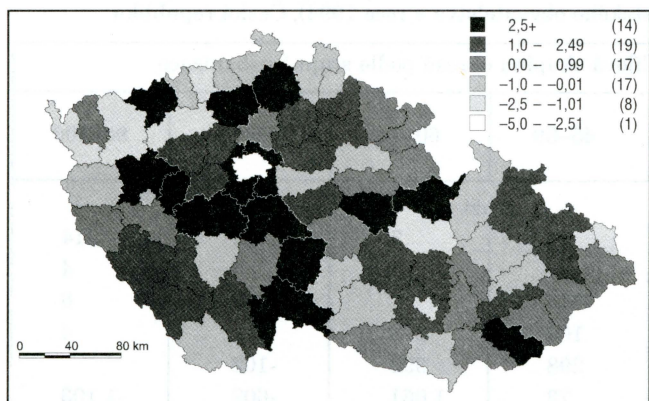
Tabulka 1 (převzato podle Čermák 1997) ukazuje migrační salda podle věku a velikostních kategorií obcí. Pro "rodinnou" migraci jsou zřetelně nejatraktivnější sídla velikosti 1 až 5 tisíc obyvatel, zatímco

sídla s více než 20 tisíci obyvatel jsou nepreferovaná. Dospělá složka této kategorie (30 – 44) směřuje do sídel s méně než 5 tisíci obyvatel, dětská složka (0 – 15) upřednostňuje sídla v rozmezí 1 až 20 tisíc. Tyto skutečnosti mohou naznačovat převažující odliv velkých rodin z nejmenších sídelních jednotek (menších než 1 tisíc obyvatel).

Migraci ve věku 15 – 29 let dominují potřeby mladých lidí dokončit vzdělání a začít budovat profesní kariéru. Obrázek 8 dokumentuje velmi odlišné migrační chování této věkové skupiny od té, jež se nachází v „rodinné“ fázi. Velká města (Plzeň, Olomouc, České Budějovice, Liberec) nabízející vyšší stupně vzdělání přitahují mladé lidi. Největší střediska, jakými jsou Praha a Brno vykazují v této souvislosti takovou atraktivitu, že nikoliv pouze jejich vlastní saldo je migračně pozitivní, ale pozitivní se stává rovněž saldo přilehlých okresů. V případě pražské aglomerace tento „silový rádius“ sahá na sever ke Kladnu a Mělníku a na západ až k Plzni. Téměř všechny zbývající okresy v této věkové skupině v daném období 1994 – 1995 obyvatelstvo migrací ztrácejí. Tato věková skupina je jedinou, která významně preferuje velká sídla a zároveň silně odmítá sídla malá (viz tab. 1).

Obr. 9 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 45 – 59, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

Obr. 10 – Intenzita migračního salda okresů České republiky, věková hranice 60 let a starší, 1994 – 1995 (roční průměr), na 1 000 obyvatel

nejmenší sídla) jsou pro ně migračně nepřitažlivá (tab. 1). Migrační odliv v této věkové skupině z nejmenších obcí (pod 1 tisíc obyvatel) by mohl být též pravděpodobně přičten změnám daného objektu na rekreační funkci v multigeneračních rodinách, odchodu seniorů z venkova do měst ke svým rodinám.

Z analýzy je zřejmé, že migranti reagují na rozdílné stimuly. Rodiny s dětmi a senioři vyhledávají kvalitní životní prostředí (ve smyslu přírodních komponent) a snaží se uniknout ruchu velkoměstského prostředí. Senioři rovněž migrací usilují o podporu a pomoc ze strany svých dětí a opouštějí obtížné podmínky života na venkově. Mladí lidé jsou přitahováni jednak „světly a vzrušujícím charakterem“ velkoměstských aglomerací, tak i jejich schopností poskytnout vzdělání a pracovní příležitosti.

5. Migrace a sídelní struktura

V období 1984 – 1994, navzdory negativnímu migračnímu saldu, populace v neurbanizovanějších prostorech rostla (tab. 2). Všechny další skupiny okre-

Migrační chování pokročilejšího věku ekonomické aktivity, raného důchodového věku a nakonec i samotného věku důchodového se do jisté míry navrácí k modelu migračního chování „rodinou podmíněných“ věkových skupin (obr. 9 a 10). Největší aglomerace ztrácejí obyvatelstvo, naproti tomu všechny ostatní okresy migrací získávají, s výjimkou okresů podél hranice s bývalou NDR. U důchodové kategorie jsou migrační zisky v některých částech republiky poměrně výrazné.

Pro skupinu ve věku 45 – 59 je charakteristická migrační atraktivita sídel menších než 5 tisíc obyvatel, naopak neatraktivní jsou všechna sídla vyšších velikostních skupin. (tab. 1). Lidé v důchodovém věku mají tendenci směřovat do malých a středních měst, obě okrajové skupiny (největší a nej-

Tab. 2 – Migrační saldo a populační vývoj podle pohlaví a stupně urbanizace podle okresů České republiky v roce 1994

Městské obyvatelstvo v %, rok 1994	Muži rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Ženy rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Populace celkem rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – muži (na 1 000 obyvatel, rok 1994)	Migrační saldo ženy (na 1 000 obyvatel, rok 1994)	Migrační saldo celkem (na 1 000 obyvatel, rok 1994)
30-44	98,2	97,6	97,9	1,54	1,62	1,58
45-59	99,7	99,3	99,5	0,05	-0,13	-0,04
60-74	100,2	100,0	100,1	0,82	0,78	0,80
75-89	99,5	100,1	99,8	-0,77	-0,46	-0,61
90-100	101,9	101,0	101,4	-1,05	-0,95	-0,99
Celkem	100,1	99,9	100,0			

Tab. 3 – Migrační saldo a migrační účinnost v roce 1994 podle pohlaví a stupně urbanizace okresů (procentuální podíl městského obyvatelstva v roce 1994), Česká republika

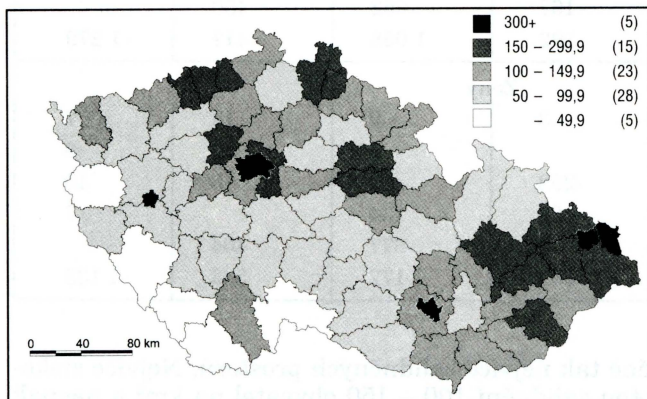
Zdrojová skupina okresů podle stupně urbanizace	Cílová skupina okresů podle stupně urbanizace				
	30–44	45–59	60–74	75–89	90–100
Muži					
30 – 44		1	3	12	14
45 – 59	15		5	5	4
60 – 74	-29	-370		9	8
75 – 89	67	160	273		4
90 – 100	517	298	390	-102	
Celkem	570	73	1 061	-602	-1 103
Ženy					
30 – 44		3	2	10	13
45 – 59	61		6	2	4
60 – 74	-23	-507		7	6
75 – 89	61	73	232		0
90 – 100	528	294	298	-14	
Celkem	628	-202	1 059	-380	-1 105

sů s nižším stupněm urbanizace buď stagnovaly (60 – 75 % městského obyvatelstva) nebo jejich populace poklesla.

Tabulka 3 přináší migrační salda pro muže a ženy podle stupně urbanizace okresů. Nejvýraznější migrační ztráty postihují skupinu největších měst, včetně Prahy (-1 103 pro muže; -1 105 pro ženy). Následuje druhá nejvíce urbanizovaná skupina (-602 pro muže; -380 pro ženy). Naopak největší zisky (1 061 pro muže a 1 059 pro ženy) jsou zaznamenány u skupiny okresů, jejichž stupeň urbanizace kolísá mezi 60 a 75 %. Migrační zisky v kategorii nejméně urbanizovaných okresů (30 – 45 %) jsou úzce svázány se ztrátami největších měst. Čtyři z osmi okresů, které spadají do kategorie nejméně urbanizova-

ných prostorů leží v přímém sousedství největších měst (Praha-západ, Brno-venkov, Plzeň-jih a Plzeň-sever) a navíc, čtyři další jsou v jejich blízkém zázemí. Tento migrační vztah je tedy možné přičíst procesu suburbanizace, kdy někteří lidé opouštějí velká města a usazují se v sousedních zónách přičemž si udržují možnost snadného a rychlého dosahu velkoměsta. Tento migrační tok (jak v případě mužů tak žen) je největší a má rovněž nejvyšší účinnost (14 % u mužů a 13 % u žen). Obecně nelze v daném pohledu nalézt příliš velké rozdíly v migračním chování mužů a žen s jedinou výjimkou: skupina okresů se stupněm urbanizace mezi 45 a 60 % není populární u žen (-202), ale je atraktivní pro muže (73).

6. Migrace a hustota zalidnění

Obr. 11 – Hustota zalidnění v okresech České republiky, 1994, osoby na 1 km²

Kartogram na obrázku 11 ilustruje hustotu zalidnění okresů v roce 1994. Je z něho patrná přirozená a známá diferenciace typická vysokou hustotou v největších aglomeracích (více než 800 obyvatel/km²), střední hustotou podél některých hlavních dopravních arterií a v okolí největších center osídlení a nejnižší hustotou na jihozápadě Čech v oblasti Šumavy. Skupina okresů s nej-

nižší a dvě skupiny s nevyšší hustotou zalidnění zaznamenaly v období 1984 – 1994 populační růst, a to i přes mírně negativní hodnoty migračního salda (tab. 4). Vývoj migrace mezi jednotlivými skupinami charakterizuje tabulka 5. Z ní je patrná největší migrační atraktivita středně zalidněných okresů, do ni-

Tab. 4 – Migrační saldo a populační vývoj podle pohlaví a hustoty zalidnění okresů České republiky v roce 1994

Hustota zalidnění (počet obyvatel na km ²), rok 1994	Muži rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Ženy rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Populace celkem rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – muži (na 1 000 obyvatel, rok 1994)	Migrační saldo – ženy (na 1 000 obyvatel, rok 1994)	Migrační saldo celkem (na 1 000 obyvatel, rok 1994)
0 – 50	100,7	100,6	100,6	-0,02	0,18	0,08
50 – 100	99,3	99,2	99,2	-0,15	-0,31	-0,23
100 – 150	99,5	99,2	99,3	0,80	0,85	0,82
150 – 300	100,2	100,4	100,3	0,37	0,28	0,32
800 – 2 500	101,6	100,8	101,2	-1,13	-0,91	-1,01
Celkem	100,1	99,9	100,0			

Tab. 5 – Migrační saldo a migrační účinnost v roce 1994 podle pohlaví a hustoty zalidnění okresů, Česká republika

Zdrojová skupina okresů podle hustoty zalidnění	Cílová skupina okresů podle hustoty zalidnění				
	0 – 50	50 – 100	100 – 150	150 – 300	800 – 2 500
Muži					
0 – 50		6	8	1	1
50 – 100	70		3	3	3
100 – 150	-82	-160		4	11
150 – 300	-2	-129	165		8
800 – 2 500	10	167	652	450	
Celkem	-4	-192	1 058	417	-1 279
Ženy					
0 – 50		3	9	13	7
50 – 100	39		4	2	0
100 – 150	-100	-262		3	10
150 – 300	40	-103	134		7
800 – 2 500	53	5	677	404	
Celkem	32	-399	1 172	333	-1 138

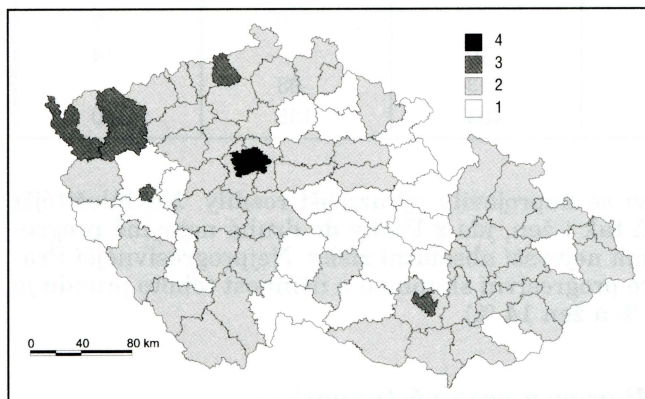
chž míří jak populace z méně tak nejvíce zalidněných prostorů. Nejvíce získává je tedy skupina s hustotou zalidnění 100 – 150 obyvatel na km² a naopak nejvíce ztrácí skupina s nejvyšší hustotou (nad 800 obyvatel/km²). Toto zjištění tak odpovídá již výše naznačeným trendům a koresponduje s migrační atraktivitou zón v těsném sousedství největších aglomerací. Možnost detailnější analýzy a pregnantnější formulace výsledků je také v tomto případě zne-možněna velikostí okresů, jež zastírá mnohdy výrazné vnitrookresní rozdíly.

7. Migrace a stupeň progresivity ekonomické struktury

Index použitý Hamplem (1996) umožňuje roztržidění územních jednotek podle charakteru jejich ekonomických sktruktur (viz výše). Příslušnou aplikací postupu na situaci okresů v roce 1994 byly jednotky rozvrstveny do čtyř tříd (obr. 12). V nejprogresivnější kategorii (320 – 350 bodů) se ocitlo hlavní město Praha; ve druhé nejprogresivnější se nacházejí regionální centra (Plzeň, Ústí nad Labem a Brno), jakož i dva méně urbanizované okresy západního pohraničí (Cheb a Karlovy Vary). Další skupina je již koktejlem různorodých typů a poslední, nejméně progresivní (250 – 275 bodů), je „logicky“ složena z víceméně zemědělských okresů. Srovnáváme-li situaci mezi roky 1984 a 1994 (tab. 6), pak je zde zřetelně patrný trend zvyšování celkového počtu obyvatelstva s rostoucí ekonomickou progresivitou okresů. Růst je markantní zejména v případě Prahy, částečně výraznější u mužů ve srovnání s ženami. Opačná tendence je patrná v případě analýzy relativního migračního salda, kde naopak jeho výše klesá s rostoucí progresivitou. Takovýto charakter vztahu, tedy migrační neatraktivita ekonomicky nejprogresivnějších prostorů, může být na prvý pohled překvapivá a jdoucí „proti logi-

Tab. 6 – Migrační saldo a populační vývoj podle pohlaví a ukazatele ekonomické progresivity okresů České republiky v roce 1994

Ukazatel progresivity, rok 1994	Muži rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Ženy rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Populace celkem rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – muži jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – ženy jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo celkem (na 1 000 obyvatel, rok 1994)
250 – 274	99,7	99,2	99,4	0,35	0,20	0,27
275 – 299	99,7	99,7	99,7	0,17	0,15	0,16
300 – 324	100,4	100,3	100,4	-0,79	-0,29	-0,53
325 – 350	103,0	101,4	102,1	-0,90	-0,87	-0,89
Celkem	100,1	99,9	100,0			

Obr. 12 – Stupeň progresivity ekonomické struktury okresů České republiky, 1994 (1 – nízký, výrazný podíl zemědělství, 4 – vysoký, výrazný podíl terciéru)

ce“ hlubokých transformačních změn. Tato situace může být vysvětlena dosavadní nepřirozeností migračního chování populace. Praha a další velká centra se nestala „přirozeně“ migračně atraktivní díky kolapsu bytové výstavby a obecně neexistujícímu normálnímu trhu s byty/domy. Navíc zde doposud v potenciálně migračně neatraktivních prostorech nepůsobily žádné silné „push“ faktory (přetrvává relativně vysoká sociálněekonomická homogenizace území).

Tež nově se projevující revitalizace suburbanizačního procesu „oslabuje“ možnou migrační atraktivitu největších center. Na druhé straně právě nejurbanizovanější prostory přitahují velké množství mezinárodních migrantů. Ti také do jisté míry substituují nedostatek migrantů vnitřních a jsou dnes nejdůležitějším faktorem růstu největších center.

Praha migrací (saldově měreno) z hlediska pohlaví a věku ztrácí (1994) o něco více žen než mužů (560 versus 516). Na druhé straně významně získává obyvatelstvo ve věku 15 – 29 (560 mužů a 868 žen; viz též výše). V dalších skupinách (0 – 14, 30 – 44, 45 – 59 a 60 a více) však výrazně ztrácí. Ve věku nad 30 let jsou úbytky výraznější u žen než u mužů.

Další skupina progresivnějších okresů (300 – 325 bodů) rovněž migrací ztrácí obyvatelstvo, s výjimkou Ústí nad Labem, kde jsou však zisky minimální. Za zmínku stojí skutečnost, že na rozdíl od Prahy, jsou celkové ztráty vyšší u mužů než u žen. Podobně jako v případě Prahy, vyjma věkové skupiny 15 – 29, ve které „městské okresy“, hlavně Brno, získávají obyvatelstvo, v ostatních skupinách je naopak ztrácejí.

Analyzujeme-li migrační toky mezi jednotlivými skupinami, je zde patrná již zmíněná „hierarchičnost“ ve smyslu zisků nižších stupňů na úkor stupňů

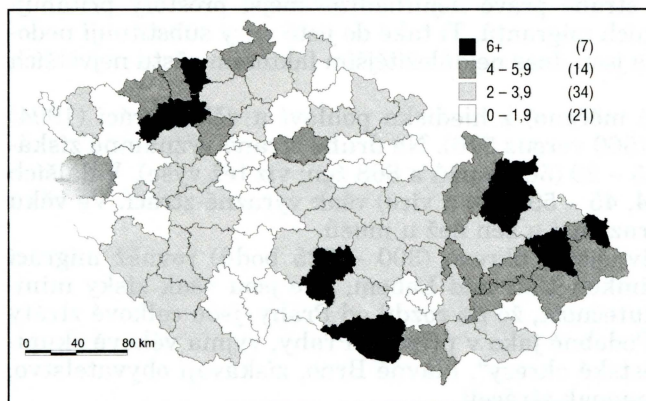
Tab. 7 – Migrační saldo a migrační účinnost v roce 1994 podle pohlaví a ekonomické progresivity, Česká republika

Zdrojová skupina okresů podle progresivity	Cílová skupina okresů podle progresivity			
	250 – 274	275 – 299	300 – 324	325 – 350
Muži				
250 – 274		2	6	2
275 – 299	210		3	7
300 – 324	121	155		10
325 – 350	27	547	-59	
Celkem	357	492	-335	-515
Ženy				
250 – 275		1	1	2
275 – 300	140		0	7
300 – 325	32	10		14
325 – 350	40	613	-93	
Celkem	212	483	-135	-560

vyšších. Z hlediska pohlaví se neprojeví výraznější rozdíly. Nejdůležitější proud, jak v případě mužů tak i žen, jde z Prahy do druhé nejméně progresivní skupiny, která také má nejvyšší absolutní zisky. Nejprogresivnější Praha získává s druhou nejvíce progresivní skupinou a účinnost tohoto proudu je navíc nejvyšší (u mužů 10 % a žen 14 %).

8. Migrace a nezaměstnanost

Nezaměstnanost byla a je v České republice ve srovnání s dalšími transformujícími se státy střední a východní Evropy relativně nízká. To lze do značné míry přičíst pomalé restrukturalizaci české ekonomiky i stále vysokému stupni intervenování státu do ekonomického prostředí. Proto nezaměstnanost nemůže být

Obr. 13 – Nezaměstnanost v okresech České republiky, 1994, v procentech z ekonomicky aktivních

zdaleka považována za jednoznačný indikátor zdraví ekonomiky jednotlivých územních jednotek.

Obrázek 13 informuje o regionální diferenciaci nezaměstnanosti podle okresů. Patrná je velmi nízká hladina nezaměstnanosti v největších městech, v oblasti Povltaví a na západě republiky s výjimkou Tachova. Naopak nejvyšší nezaměstnanost

Tab. 8 – Migrační saldo a populační vývoj podle pohlaví a nezaměstnanosti okresů České republiky v roce 1994

Ukazatel nezaměstnanosti, v %, rok 1994	Muži rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Ženy rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Populace celkem rok 1994 jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – muži jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo – ženy jako podíl (v %) na roku 1984	Migrační saldo celkem jako podíl (v %) na roku 1984
0 – 2	100,9	100,2	100,6	0,07	0,22	0,15
2 – 4	99,6	99,3	99,4	0,17	0,09	0,13
4 – 6	100,0	100,2	100,1	-0,06	-0,24	-0,15
6 – 8	99,5	99,8	99,7	-0,75	-0,69	-0,72
Celkem	100,1	99,9	100,0			

Tab. 9 – Migrační saldo a migrační účinnost v roce 1994 podle pohlaví a výše nezaměstnanosti, Česká republika

Zdrojová skupina okresů podle nezaměstnanosti	Cílová skupina okresů podle nezaměstnanosti			
	0 – 2	2 – 4	4 – 6	6 – 8
Muži				
0 – 2		1	3	9
2 – 4	99		4	7
4 – 6	-119	239		2
6 – 8	145	159	61	
Celkem	126	299	-60	-365
Ženy				
0 – 2		1	0	12
2 – 4	186		3	6
4 – 6	20	192		1
6 – 8	220	161	-34	
Celkem	426	167	-245	-347

se váže k „ostrovům“ ryze zemědělským okresům (např. Louny, Znojmo a Bruntál) a oblastem severozápadu a východu země, typickým zejména těžkým, krom jiného i těžebním průmyslem (Ostravsko, SHR).

Populační vývoj, i díky dalším vstupujícím faktorům – přirozené měně a mezinárodní migraci, nevykázal žádnou zřetelnou vazbu na úroveň nezaměstnanosti podle okresů (viz blíže tab. 8). Zřetelnější se jeví trend ve vztahu k migračnímu saldu: čím vyšší nezaměstnanost, tím nižší migrační saldo, přičemž dvě kategorie s nejnižší nezaměstnaností migraci získávají, zatímco dvě s nejvyšší migraci ztrácejí. I meziskupinové proudy vykazují očekávaný „hierarchický model“ poklesu migrační atraktivity se vzrůstající nezaměstnaností s určitými nepravidelnostmi a to jak u mužů, tak žen (viz tab. 9). Migrační účinnost je obecně nízká a zvyšuje se se vzdáleností mezi jednotlivými skupinami. Pouze mezi skupinami s nejvyšší a nejnižší hladinou nezaměstnanosti dosahuje středních hodnot (ženy 12 % a muži 9 %). Analýza let 1994 – 1995 neprokázala, že migrace reaguje citlivě na nezaměstnanost, potvrdila se spíše slabá vazba. Je to jeden z imperativů pro českou ekonomiku, aby vstoupila

la do fáze razantní restrukturační a výrazného oslabení protekcionářské politiky, aby zpřísnila finanční režim a reorganizovala bankovní systém atd. Tyto kroky vyústí v očekávané zvýšení nezaměstnanosti, jejíž vliv na vyvolání migračních populačních pohybů tak v budoucnu bezesporu výrazně zesílí. Otázka je však také přirozeně úzce spjata s řešením bytového problému a účinným trhem s byty/domy (viz výše).

9. Závěr a nástin „evropského kontextu“

Okresní úroveň, která byla pragmaticky vybrána jako jediná možná, pro níž mohla být daná analýza migrace (časové srovnání let 1984 a 1994/1995) provedena, zastírá mnohé migrační proudy (vnitrookresní migrační realita) a „podhodnocuje“ již i tak celkově nízkou migrační mobilitu. Dalším důležitým faktorem poněkud „komplikujičím“ interpretaci výsledků analýzy je doposud specificky intervenující vládní politika, která zpomaluje přechod prostředí a následného chování populace z předrevolučního „uměle korigovaného stavu“ do mnohem přirozenějších migračních poměrů modelu volného tržního hospodářství.

Během poslední dekády (1984 – 1994) prošla Česká republika poměrně rovinným populačním vývojem, který byl charakteristický nízkým růstem populace. Situace se však v poslední době mění a od roku 1994 je patrný populační pokles. Ten je zčásti kompenzován přílivem mezinárodních migrantů, i když jejich přímý vliv na vývoj populačních struktur je, díky hlavně zatím spíše dočasnému, cirkulačnímu charakteru, omezený. Trend populační ztráty bude vysoce pravděpodobně pokračovat i do budoucna, kdy poměrně početné kohorty žen v reprodukčním věku budou vystřídány menšími kohortami současných žen ve věku 0 – 15. Do roku 2020 očekávají Aleš a Šimek (1996) pokles populace přinejmenším o 471 tisíc (horní varianta). Lze předpokládat, že ztráty populace přirozenou měrou budou částečně redukovány mezinárodní migrací.

Z hlediska regionální populační dynamiky jsme jako nejdůležitější rys identifikovali pomalou, nicméně zřetelnou dekoncentraci populace z největších center osídlení zejména do suburbánních zón. Největší zisky zaznamenávají středně velká města a menší obce na úkor velkých měst a malých zemědělských sídel. Migrační chování je však zřetelně diferencováno podle věku migrantů, přičemž pouze u mladé generace (15 – 29), jako jediné ze zkoumaných věkových skupin, dosud výrazně dominuje migrační atraktivita největších středisek osídlení. Význam migrace jako nositele regionálních změn však v čase slábne. Migrační salda jsou nízká stejně jako migrační účinnost. Vztah migrace vůči ostatním proměnným (hustotě zalidnění, stupni urbanizace) pouze potvrzuje výše uvedená fakta.

Úroveň nezaměstnanosti prokázala nepřilíš významnou „nepřímou“ vazbu na migrační toky, a to ve směru změnšování salda s rostoucí nezaměstnaností (a opačně). Není pochyb o tom, že se tento vztah může s pokračující razantní restrukturalizací průmyslu a rostoucí nezaměstnaností, významně zvýraznit – jako důsledek nevyhnutelného scénáře realizace touhy České republiky připojit se k Evropské unii.

Současnou nízkou intenzitou vnitřní migrace pravděpodobně významně pozmění až rozvoj a „rozkvět“ celé ekonomiky, včetně nastolení normálního trhu s byty/domy. Pak lze reálně očekávat (jak tomu ostatně také velí teorie), že migrace budou přispívat k dynamice regionální redistribuce obyvatelstva v mnohem větší míře než je tomu dnes.

Velmi zkratkovitě a zjednodušeně nyní přiblížíme pozici České republiky v rámci zkoumaného souboru zemí. Právě nemožnost rychlého se odpoutání od minulých a současných státních zásahů neutralizujících přirozenost migračního chování, jakož i celková menší vyspělost společnosti jako takové (ve srovnání s nejvyspělejšími západními demokraciemi) snižují parametry migrační intenzity a stavějí Českou republiku spolu s ostatními (hodnocenými) zeměmi bývalého „východního bloku“ v intenzitě migrace na konec žebříčku (v počátku 90. let byla v České republice migrační mobilita cca 2 – 3,5krát menší než v daných západních zemích – viz Rees, Kupiszewski 1998). Z hlediska procesu územní koncentrace/dekoncentrace populace se Česká republika nacházela společně s Německem, Itálií a Portugalskem ve „střední“ vývojové fázi, kdy migračně získové jsou středně hustě osídlená území, středně velké velikostní kategorie sídel získávající migrací populaci na úkor sídel největších a nejmenších. Na obou pólech – „urbanizačním“ a „counter“-urbanizačním pak stojí Polsko, Estonsko a Norsko, resp. Nizozemsko a Velká Británie. Zařazení zemí je však v tomto případě velmi problematické, neboť někde relativně rychle podléhá zřetelně nastoupeným změnám v čase i důležitým „odchytkám“ v chování některých struktur uvnitř jednotlivých zemí (blíže Rees, Kupiszewski 1998). Spolu s Rumunskem vykazuje Česká republika slabou nepřímou vazbu migrace na nezaměstnanost (Polsko má vazbu středně vysokou). Velmi výrazná se tato vazba naopak potvrdila u Německa, Norska a Velké Británie; u Nizozemska díky malé ploše státu a vyspělosti dopravní infrastruktury „zastupuje“ migraci dojíždka za prací. Velmi zřetelně se v České republice (podobně ale i v Estonsku), projevil trend odlišného migračního chování zejména mladých věkových skupin (výrazná koncentrace do největších měst), rys jinak typický pro nejvyspělejší země zkoumané skupiny. Potvrzuje se tak nutnost obecného akceptování nového migračního paradigma, které respektuje významné rozdíly migračního chování podle věku, resp. odlišné fáze životního cyklu.

Literatura:

- ALEŠ, M., ŠIMEK, M. (1996): Projekce obyvatelstva České republiky 1995 – 2020. Demografie, 36, č. 1, Praha, s. 1-17.
- BARTOŇOVÁ, D., DRBOHLAV, D. (1993): Migrační atraktivita v regionálním pohledu. (Okresy ČR v letech 1961 – 1991). Demografie, 35, č. 2, Praha, s. 95-107.
- ČERMÁK, Z. (1996 a): Internal Migration in the Czech Republic during the Period of Transition. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae Geographica, č. 37, Univerzita Komenského, Bratislava, s. 122-130.
- ČERMÁK, Z. (1996 b): Transformační procesy a migrační vývoj v České republice. In: Hampl, M. (ed.): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 179-197.
- ČERMÁK, Z. (1997): Geografické aspekty migrace v České republice. Demografie, 39, č. 4, Praha, s. 242-248.
- DRBOHLAV, D. (1989): Migrační atraktivita měst v ČSR (a její motivační specifikace). Sborník ČGS, 94, č. 1. Nakl. ČGS, Praha, s. 5-18.
- DRBOHLAV, D., BLÁŽEK, J. (1992): Typologie a podmíněnost migrace obyvatelstva podle okresů České republiky. (Na pozadí sociálně-geografického prostředí). Sborník ČGS, 97, č. 4, Nakl. ČGS, Praha, s. 209-231.
- HAMPL, M., KÜHNEL, K. (1993): Migratory Trends in Former Czechoslovakia. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 28, č. 1, UK, Praha, s. 53-72.
- HAMPL, M. (1996): Transformační procesy a předpoklady dalšího vývoje systému osídlení. In: Hampl, M. (ed.): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 91-117.

HAMPL, M., MÜLLER, J. (1995): Regionální organizace dlouhodobých migračních procesů v České republice. Sborník ČGS, 100, č. 2, ČGS, Praha, s. 67-77.

KÁRA, J., KUČERA, T. (1987): Stěhování obyvatelstva; Mobilita obyvatelstva. Mapový list z Atlasu obyvatelstva ČSSR. Geografický Ústav ČSAV, Brno.

KUPISZEWSKI, M., DRBOHLAV, D., REES, P., DURHAM, H. (1998 a): Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Czech Case Study. Report prepared for the Council of Europe. Council of Europe, Strasbourg.

KUPISZEWSKI, M., DRBOHLAV, D., REES, P., DURHAM, H. (1998 b): Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Czech Case Study. Working Paper 98/10. University of Leeds, Leeds.

KÜHNEL, K. (1975): Geografická struktura migrace obyvatelstva v Čechách. Kandidátská disertace. Přírodovědecká fakulta UK, Praha.

KÜHNEL, K. (1978): Selected Aspects of Migration Motivation in the Czech Socialist Republic. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 13, č. 1, UK, Praha, s. 3-11.

KÜHNEL, K. (1986): Regional Differentiation of the Age-Specific Migration in the Czech Socialist Republic. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 21, č. 1, UK, Praha, s. 3-28.

KÜHNEL, K., ČERMÁK, Z. (1995): Some Features of the Long-Term Development of Migration in the Czech Republic. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 30, č. 1-2, UK, Praha, s. 71-93.

KÜHNEL, K., PAVLÍK, Z. (1981): Selected Features of Internal Migration in Czechoslovakia, 1950 – 1978. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 16, č. 2, UK, Praha, s. 3-24.

REES, P., KUPISZEWSKI, M. (1998): Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: A Synthesis. Council of Europe, Strasbourg, 94 s.

Summary

INTERNAL MIGRATION AND REGIONAL POPULATION DYNAMICS – CZECH REPUBLIC IN THE CONTEXT OF EUROPEAN TRENDS

The analysis of internal migration patterns and trends (changes between 1984 and 1994/1995) in the Czech Republic has been carried out by districts. These relatively large units for which migration data are available reduce the number of inter-unit migrations, increase the number of intra-unit migrations, and blur the picture of mobility, which is anyway quite low. Also some decisions of the Czech government made the analysis somewhat difficult. The state interventions remain important and the transition process towards a society based on free-market economy has been slowed down. Accordingly, migration movements have been only slowly shifted from an „artificial performance“ (predetermined by state measures) to conditions where „natural attractivity“ functions in the migratory practice.

Czech Republic has had quite a balanced population system with low growth over the given period. This has changed recently and since 1994 there has been a population decrease partially offset by international migration (currently mainly by temporary job seekers). The decreasing trends may well continue due to future replacement in the reproductive age of large female cohorts with much smaller cohorts, currently aged 0–15 years. Aleš and Šimek (1996) expect that there would be a population decrease of at least 471,000 by 2020 (high estimate). The effects of negative natural increase, however, will be probably reduced by international migration.

In terms of population dynamics the most important feature observed is a slow but clear deconcentration of population from large cities to suburban areas. Highest population increase has been observed in medium-size towns and in smaller communities at the expense of big cities and rural areas. Migration, however, plays a lesser role than in the past. Net migration is small and migration effectiveness is very limited. The relationship between migration and other variables (population density, urbanisation rate) confirms the above mention facts.

Unemployment has rather weak negative impacts on migration flows: the higher unemployment the lower net migration (and vice versa). This relatively weak interdependence may change if a real industrial restructuring starts which would inevitably bring higher unemployment – a process that is very likely to happen as the Czech Republic aspires to join the European Union in close future.

The main enigma of the Czech migration system is its future dynamics. So far migration remains very low, but with the expected future changes of the whole economy including the housing market etc., it may be expected that migration trends would contribute much more to the regional population dynamics.

- Fig. 1 – Population change in the Czech Republic by districts, 1984 – 1994
- Fig. 2 – Annualised net male migration in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 3 – Annualised net female migration in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 4 – Efficiency of male migration in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 5 – Efficiency of female migration in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 6 – Annualised net migration rate of 0 – 14 years old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 7 – Annualised net migration rate of 30 – 44 years old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 8 – Annualised net migration rate of 15 – 29 years old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 9 – Annualised net migration rate of 45 – 59 years old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 10 – Annualised net migration rate of 60 years and more old in the Czech Republic by districts, 1994 – 1995
- Fig. 11 – Density of population in the Czech Republic by districts, 1994
- Fig. 12 – Functionality indicator in the Czech Republic by districts, 1994
- Fig. 13 – Unemployment in the Czech Republic by districts, 1994

(Pracoviště autorů: M. Kupiszewski – Institut geografie a prostorového plánování polské akademie věd; D. Drbohlav – katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; P. Rees, H. Durham – School of Geography, University of Leeds, United Kingdom.)

Do redakce došlo 26. 2. 1999

Lektorovali Zdeněk Čermák a Jozef Mládek

EVA JANSKÁ, DUŠAN DRBOHLAV

REEMIGRACE VOLYŇSKÝCH ČECHU

E. Janská, D. Drbohlav: *Reemigration of the Volhynian Czechs*. – Geografie – Sborník ČGS, 104, 2, pp. 106 – 121 (1999). – The article focuses on integration of resettlers – Volhynian Czechs – into the Czech society. This community of reemigrants began to return to their mother country in 1991 when also humanitarian aid programme was launched. The analysis is based on a questionnaire survey within the resettlers, experience and databases of state institutions and non-governmental organizations. How the resettlers adjust their lives to conditions in the Czech Republic and which factors influence most the migration/integration policies in the Czech Republic is formulated in the conclusion.

KEY WORDS: migration – Volhynian Czechs – integration – adaptation – multiculturalism.

Autoři děkují GA UK Praha za finanční podporu grantu č. 120- 980128, v jehož rámci byl tento příspěvek zpracován.

1. Úvod

Dnešnímu světu mimo jiné dominují procesy globalizace (intenzivní centrifugální proces) a regionalizace/integrace (proces centripetální – viz např. Oman 1997). Oba úzce souvisejí s formováním mezinárodních migračních proudů obyvatelstva a svojí vahou tak nepřímou posouvají problematiku mezinárodní migrace na vrchol pyramidy důležitosti.

Globalizace planety, a vlastně i integrace dílčích územních struktur, je poháněna obdobnými makro i mikroekonomickými mechanismy. Právě probíhající globalizace, tj. velmi zjednodušeně podáno zrychlený růst ekonomických aktivit napříč národním a regionálním politickým hranicím, je vyjádřena zvýšenou mobilitou informací, zboží a služeb (včetně změn vlastnických práv) prostřednictvím intenzivního obchodu, investování, výrobní kooperace atd. a často rovněž mobility obyvatelstva. Ryze ekonomické podmíněnosti mobility obyvatelstva jsou však dnes stále častěji doprovázeny motivy politickými, ekologickými a demografickými, kdy se masy lidí dávají do pohybu z důvodů etnických a náboženských konfliktů, přírodních, méně často technologických katastrof nebo prostě nemožnosti ekonomického využití vysokého přirozeného přírůstku v dané méně rozvinuté zemi či oblasti.

Probíhající globalizaci i integraci v Evropě významně posílil rozpad evropské socialistické soustavy a probíhající proces společenských transformací. Dnes je z hlediska možností migrovat region střední a východní Evropy relativně velmi svobodný a otevřený. S migračním přílivem nových obyvatel do daných států se přirozeně otevírá otázka, jakým způsobem se země postaví k cizincům, jaké vytvoří podmínky pro jejich adaptaci, jaké mechanismy pro řízení soužití použije atd. Situace intenzivního přílivu imigrantů je pro země této oblasti relativně nová. Naskýtá se možnost využití různorodých modelů

(nebo jejich četné kombinace variant) soužití majority s minoritou, modelů, jež známe z vyspělých evropských demokracií i tradičních zámořských imigračních zemí. Z mnoha otázek, které se bezprostředně nabízejí, zmíníme jeden paradox. Zatímco logika i vyšší princip mravní a nakonec i zkušenosti z některých zemí (např. Kanada, Austrálie, Švédsko, Nizozemsko) velí aplikovat ve vztahu k cizincům obecně spravedlivý a velmi vstřícný multikulturální model společnosti (má v sobě normativní náboj), země geograficky, historicky i kulturně velmi blízké České republice (dále ČR; např. Rakousko a Německo) aplikují model velmi limitovaného akceptování cizinců (viz differential exclusion – Castles 1992, 1995). Oproti např. tradičním imigračním zemím, kde vsudy přítomná rasová i náboženská heterogenita významně otupila hrany averzím typu většina versus menšina, je pro Evropu typický odlišný přístup. Západnímu evropskému modelu demokracie většinou dominuje v jeho velmi rezervovaném přístupu k cizincům v mnoha směrech klíčový rozpor a střet většinové křesťanské a menšinové islámské víry a kultury. Transformující se evropské země jsou zase ve vleku dlouhodobé izolace, nezkušenosti a obav z fenoménu mezinárodní migrace a cizinců jako takových.

Jakkoliv jsou dané otázky soužití cizinců a domácí populace podmíněny historicky (včetně např. důležitosti časového aspektu – doby vzniku národního státu), neexistuje zde žádný funkční vztah, žádný mechanistický model řešení problému. Situace je navíc komplikována dynamikou vývoje, který s sebou v rámci jednotlivých zemí nese i významné posuny v přístupu k cizincům v čase (mnohé země prošly během 20. století různými modely soužití). Jedno se však zdá být nezpochybnitelné. Jednotlivé státy a oblasti se budou stále více stávat populačně heterogennější, problematika řešení vztahů mezi majoritní a minoritními populacemi bude nabývat na významu (viz např. Vztahy 1991), a to rovněž ve střední a východní Evropě, ČR nevyjímaje (Národní 1998)¹.

V tomto příspěvku se pokoušíme na příkladu analýzy procesu adaptace relativně blízké (a také hypoteticky méně problémové) komunity Volyňských Čechů do české společnosti nahlédnout do citlivé a složité integrační problematiky. Reflektovány budou zkušenosti samotných reemigrantů a stejně tak i přímo související aktivity státu, nevládních organizací i samotné české veřejnosti. Příspěvek je pouze úvodem do problému a rozhodně si nečiní nárok na vyčerpávající studii.

2. Integrace cizinců v ČR – širší kontext řešení problematiky²

Zatímco počet cizinců v ČR je dnes z hlediska srovnání s mnoha dalšími zeměmi střední a východní Evropy vysoký, počet těch, kteří se v klasickém významu slova v setrvalé snaze zakotvit na daném území integrují, je zatím velmi malý.

Na počátku roku 1998 pobývalo v ČR legálně cca 210 000 imigrantů (povolený trvalý nebo dlouhodobý pobyt), přičemž cca dvě třetiny z tohoto počtu představovali typičtí pracovní cirkulační migranti (odhady ilegálně působících ekonomických migrantů mohou dosáhnout až k 200 000). Cílem těchto ci-

¹ Zdá se, že dnes na rozdíl od minulosti ani mnohé rozsáhlé válečné konflikty příliš „nezjednodušují“ etnické složení populace daných území (viz např. Kuvajit, bývalá Jugoslávie).

² Specifickou komunitu tvoří národnostní menšiny tzv. staré imigrace. Často díky své kulturní, náboženské, jazykové nebo i rasové odlišnosti přirozeně rovněž podléhají integračním procesům.

zinců (přínejmenším proklamativně) ve většině zatím není dlouhodobý (až paradoxně mají povolen tzv. dlouhodobý pobyt) nebo trvalý pobyt a integrace, nýbrž pouze krátkodobá výnosná ekonomická aktivita. Obdobná charakterizace platí i pro cizince – nositele pracovních povolení a živnostenských oprávnění, kteří jsou velmi často pouze podmnožinou dlouhodobých pobytů. Z hlediska integrace do společnosti představují tyto komunity prozatím specifickou skupinu, u níž je nyní ve vztahu k majoritní populaci spíše vhodné hovořit o formách komunikace a spolupráce, pragmatické adaptace, účelového soužití apod. než o klasické integraci se zabudovanou podmínkou stabilizace na daném území.

Je však přirozené, že právě v této skupině se rovněž nacházejí ti, jež o skutečnou integraci již dnes vědomě usilují a dosahují ji postupně např. prostřednictvím prodlužování provizorních a dočasných povolení nebo též často pouhým dlouhodobým nebo trvalým ilegálním pobytem. Společenská integrace této kategorie, v níž jsou cizinci odkázáni pouze sami na sebe a na následnou komunikaci se státem, se jeví nejproblematičtější.

Přechodnou skupinu ve smyslu snazší integrace tvoří cizinci/imigranti, jimž je příchod i následný pobyt usnadněn, a to až jim blízkou osobou (partnerem nebo jiným příbuzným) nebo programově státem, případně též pověřenou (smluvně zajištěnou) nevládní organizací. V prvním případě se jedná o tzv. povolené trvalé pobyty (na počátku roku 1998 cca 56 000 lidí pobývalo v ČR pod touto hlavičkou), v případě druhém jde o kategorie krajanů, uprchlíků a zdravotně postižených osob a jejich rodinných příslušníků z Republiky Bosna a Hercegovina. Počty těchto osob jsou v kontextu migrační situace v ČR zanedbatelné (např. v porevolučním období do počátku roku 1998 přišlo do ČR v rámci vládního programu³ 577 krajanů (z toho 570 z Kazachstánu, 3 z Uzbekistánu a 4 z Bosny a Hercegoviny), cca 1 800 Volyňských Čechů; cca 1 489 uprchlíků; cca 114 zdravotně postiženým osobám z Bosny a Hercegoviny, včetně rodinných příslušníků, bylo uděleno povolení k trvalému pobytu). Stát a příslušné nevládní organizace s delegovanou působností významně pomáhají v integraci mnohých z těchto posledně jmenovaných kategorií. Významným počinem bylo v roce 1994 nastartování státního integračního (tzv. asistenčního) programu, který postupně zahrnul všechny tři typy imigrantů (viz tab. 1). Program spočívá zejména v poskytnutí ubytování, kdy stát skrze obce financuje opravu bytového fondu, který poté zůstává v majetku obce (ale někdy i soukromníka, který se může rovněž programu zúčastnit), ale je na minimálně deset let pronajmut rodině imigrantů⁴. I přes některé problémy je integrační program nutno hodnotit velmi pozitivně. Je v kontextu ostatních transformujících se zemí regionu zcela ojedinělý a i když jej využívá zatím poměrně omezená skupina imigrantů, nabízí podmínky v mnohém srovnatelné s těmi, jež lze v rámci obdobných programů získat ve vyspělých západních demokraciích (blíže viz Drbohlav 1997).

Jak již bylo uvedeno, také komunita Volyňských Čechů využívá nabídky bydlení v rámci integračního programu. Je tak alespoň na základní úrovni uspokojen vlastně základní předpoklad jakékoliv opravdové integrace do společnosti. O problémech integrace komunity Volyňských Čechů do české spo-

³ Usnesení vlády o uvolnění finančních prostředků pro příslušný rok na pomoc při zajištění hmotných podmínek trvalého pobytu na území České republiky pro cizince s prokázaným českým původem a krajanů žijící ve vybraných vzdálených nebo ohrožených teritoriích (viz poznámka 7).

⁴ V rámci programu jsou mnohdy zajištěny kurzy češtiny, bezúročné půjčky apod.

Tab. 1 – Typy imigrantů spadající pod integrační program k 31. 1. 1998

Typ imigranta	Definice	Právní a organizační zajištění	Počet
Osoby s postavením uprchlíka	Cizinec, který má ve státě, jehož státní občanství má, odůvodněný strach z pronásledování z důvodů rasy, náboženství, národnosti, příslušnosti k určité sociální skupině nebo politického přesvědčení	Usnesení vlády ČR č. 643 ze 17. 11. 1993 Instrukce MV z 27. 5. 1994	1 489
Osoby s ukončeným dočasným útočištěm	Osoby, které se vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nemohli vrátit do BaH k 30. 9. 1997	Usnesení vlády ČR č. 580 z 13. 11. 1996	114
Reemigranti	Krajani žijící v zahraničí, cizinci českého původu		
Souvislost s Černobylem		Humanitární akce organizovaná Vládou ČR a ČSFR, hromadná přesídlovací akce	1 812
Ostatní		Prostřednictvím nevládních organizací, individuální přesídlovací akce Usnesení vlády č. 72 ze 17. 1. 1996 Instrukce MV z 15. 9. 1995	577*

* neúplný údaj (pouze krajani zahrnutí pod poznámku č. 3)

lečnosti (včetně těch spjatých s bydlením) je pojednáno v dalších kapitolách. Předtím je však nutné vyjasnění užití terminologie a velmi krátký exkurs do konceptu integrace.

3. Proces integrace

V příspěvku užívaný pojem integrace minority (vyjma přirozeně významu sbližování/slučování regionálních struktur) chápeme dvojím způsobem:

1. V nejobecnějším pojetí jako dlouhodobý proces postupného začleňování cizinců/imigrantů do cílové společnosti.
2. V užším pojetí jako proces přizpůsobení se a respektování norem a hodnot majoritní populace při současném určitém zachování si (a tedy ze strany majority i nutném respektování) vlastních, široce pojato sociálněkulturních specifik (jazyka, náboženství, kultury, zvyků, forem vzájemného sdružování apod.). Důležitý je prvek reciprocity, kdy ze vzájemného vztahu vychází obohacena i majoritní populace. Právě na tomto základě, vnitřně podpořeném většinou majoritní populace a transformovaném do legislativních i administrativně-organizačních struktur, jsou formovány multikulturální společnosti (viz výše).

Asimilací, v souladu s konvencí, rozumíme proces začleňování minority do majoritní populace, přičemž na jeho konci je ztráta existence komunity jako ta-

kové, úplně splynutí s majoritní skupinou (často tzv. amalgamace). Celý proces vztahu majority a minority je rozdělován do mnoha fází, jež jsou též různě pojmenovávány. Často užívaná (i když rovněž v určitých modifikacích) je následující posloupnost respektující postupně sílicí vázanost minority k majoritě: segregace, akomodace, akulturace, asimilace a amalgamace (viz Velký 1996).

Z výše uvedeného je patrné, že proces integrace (může být jak úspěšný, tak i neúspěšný – viz např. Nesvadbová 1996) je komplexní, komplikovaný a v analytické poloze členěný do mnoha konceptuálních vzorců. Bližší specifikace těchto otázek je však nepochybně mimo rámec tohoto příspěvku. Zdůrazněme jen, že je možné vlastní integraci rozdělit na „dílicí“ integrace: např. právní, ekonomickou, sociální, kulturní a politickou (Bauböck 1994). Vnitřní rozmanitost integračních aspektů je možno dokumentovat na dvou příkladech: 1. Na mikroúrovni je možno spatřovat počátek integrace v naplňování některých základních lidských potřeb hned po příchodu do cílové země (vyhledávání bezpečí, sociálních kontaktů, potřeby být respektován/vyslyšen, seberealizovat se apod. – viz též známá Maslowova teorie). 2. Po linii administrativní integrace logicky končí naturalizací jedince získáním občanství cílové země. Přirozeně však závisí na mnoha různorodých faktorech a mnohdy pokračuje po celý imigrantův život.

V návaznosti na aplikované modely řízení společnosti ve smyslu vztahů majority vůči minoritě pouze zdůrazněme, že multikulturální (integrační) model může být prosazen i v původně monokulturním prostředí (viz Švédsko), a že právě tento model je nejméně stresující pro samotné imigranty (Berry 1992).

Zatímco teoretické rozpracování integračních konceptů je poměrně bohaté, skutečný stupeň integrace minorit, její problémy i úspěchy je velmi obtížné zjistit. Existující makrostatistické databáze takovýto typ informace nepřinášejí. Nehledě na charakter informace, která ani touto administrativní cestou není mnohdy vůbec zjistitelná, často samotný subjekt zájmu (imigrant) není k dostižení (např. již získal občanství imigrační země, odmítá kontakt z důvodů zachování soukromí, neodregistroval se při odstěhování z daného místa). Mikro-příkladové studie (viz níže) tedy mohou významně přispět k osvětlení jinak skrytých integračních parametrů.

4. Počátek stěhování Čechů na Volyň a první reemigrace

Prohraná válka s Pruskem (r. 1866) a začlenění možnosti volného stěhování do Ústavy v r. 1867 vedlo mnoho lidí, zejména zemědělského obyvatelstva, k rozhodnutí vystěhovat se. Hlavní proud směřující do USA se v letech občanské války poněkud změnil a obrátil se z části na východ, do carského Ruska, kde byly v té době příznivé podmínky – přidělovala se kvalitní zemědělská půda. Po nezdařilém polském povstání (1863-64) se ruská vláda snažila zamezit dalšímu pronikání polského vlivu a provedla rolnické reformy. Ty v Polsku, Litvě, západní Ukrajině a Bělorusku znevýhodňovaly obyvatelstvo méně než v ostatních částech Ruska. Zahraniční přistěhovalci získávali různé výhody, např. osvobození od vojenské služby, od daní na dobu dvaceti let, náboženskou svobodu, právo výuky ve vlastním jazyku i možnost ustavení vlastní samosprávy.

Jednou z cílových migračních oblastí carského Ruska byla Volyňská gubernie⁵ (západní Ukrajina). Příliv Čechů na Volyň byl spojen se zrušením nevolnictví v r.1861. Do zaostalého kraje bez průmyslu tak začali přicházet první

⁵ Carské Rusko bylo v té době rozděleno na 78 gubernií.

Češi zejména z ekonomických důvodů. Jedna skupina si chtěla primárně zajistit zejména základní obživu, druhá si chtěla pouze zvýšit svou životní úroveň, přičemž rozhodujícím činitelem v jejich rozhodnutí byla vidina nízké ceny půdy (Vaculík 1984). Postupně se ceny pozemků kolonistů vyšplhaly až na dvacetinásobek původní úrovně. Češi na Volyni zavedli pěstování chmele, cukrovky a vytvořili předpoklad pro vznik pivovarnictví a lihovarnictví.

Emigrační vlna na Volyň, probíhající především mezi lety 1868 – 1874, ustala úplně v roce 1881. V době celoruského sčítání (1897) bylo ve Volyňské gubernii 27 660 Čechů. Na počátku 20. století začali Volynští Češi odcházet i do vzdálenějších oblastí Ruska – řemeslníci do velkých měst (Kyjev, Moskva, Petrohrad) a zemědělci až na Sibiř (Novosibirsk, Jenisefská gubernie, povodí řeky Ob) a do Kazachstánu. Ti, co odmítli přijmout pravoslaví se na počátku 90. let odstěhovali do Bosny či do zámoří (Kanada, USA, Argentina, Mexiko, Bolívie).

Zákony podporující národní identitu menšin začala ruská vláda omezovat např. zrušením české obecní samosprávy (r. 1891) a rusifikací školství. Tím logicky docházelo ke snižování vzdálenosti a národního uvědomění českého etnika. Pouze odlišná (vyšší) ekonomická úroveň zabránila úplné asimilaci s ukrajinskou majoritou. Asimilační tendence se ovšem projevovaly i prostřednictvím náboženství, kdy byla snaha přeorientovat české katolíky skrze starokatolictví na pravoslaví. Ve vesnicích, kde bylo české etnikum v menšině tak docházelo k postupnému vyrovnávání kulturní úrovně a tím i ke stagnaci českého etnika. Ke znovuoživení českého školství došlo až po r. 1917, kdy bylo dekretem Prozatímní vlády povoleno používání i jiných jazyků než ruského. Zajímavé bylo převažující odsouzení Velké říjnové socialistické revoluce Volyňskými Čechy. Po vzniku Československé republiky v r. 1918 došlo k první repatriaci bývalých českých a slovenských vojáků nacházejících se na uzemí Ukrajiny.

Podstatné změny do života Volyňských Čechů přinesl podpis Říšské smlouvy ze dne 12. 10. 1920, kdy byla Volyň rozdělena mezi sovětskou Ukrajinu a Polsko (tzv. Východní Halič). Obě Volyně se poté vyvíjely odlišně – v polské části (1921-39) bylo zachováno původní hospodaření, kdežto v sovětské části (1921-41) došlo k radikálním změnám v duchu komunistického hospodaření, především se znárodňovaly podniky.

Po pádu Polska v r. 1939 se obě Volyně opět spojily. 22. 6. 1941 došlo k vpádu německých vojsk do SSSR a tím i k okupaci Volyně.

K druhé repatriaci došlo po ukončení 2. světové války, i když dohoda o vzájemné reemigraci mezi ČSR a SSSR byla podepsána až 10. 7. 1946. Repatriace se týkala především příslušníků 1. čs. armádního sboru v SSSR a jejich rodin. Největší zájem o život v ČSR se projevoval především u mladších a svobodných příslušníků sboru. Celou akci koordinovalo Ministerstvo zemědělství, které mělo zabezpečit dostatek zemědělských usedlostí pro volyňské repatrianty a Ministerstvo práce a sociálních věcí, které mělo celou akci organizovat. Repatrianti preferovali především oblasti Žatecka a Podbořanska, které svojí morfologií i hospodářským využitím (pěstování chmele) nejvíce připomínaly Volyň. Poslední transport s Volyňskými Čechy přijel koncem dubna 1947⁶.

⁶ Celkem překročilo hranici 33 077 osob včetně 3 566 dětí mladších 6 let (Vaculík 1986). Reemigranti pocházeli ze 407 lokalit, z toho z města bylo původem pouhých 2 837 osob a z venkova 30 240. Českou národnost prokázalo 32 237 osob, zbytek tvořili Rusové, Poláci, Ukrajinci a Bělorusové.

5. Návrat Volyňských Čechů v 90. letech

V roce 1989, tři a půl roku po Černobylské havárii, přinesl sovětský tisk zprávu o tom, že populace v 30 km zóně kolem reaktoru byla postižena mnohem větší radioaktivitou než bylo v době katastrofy oznámeno. Tato depresivní informace vyvolala impuls k vystěhování Volyňských Čechů z postižené oblasti (obr. 1) Vzhledem k rozmístění české populace se jednalo o vesnici Malá Zubovština a město Korosteň. Představitelé české menšiny podali žádost prezidentu V. Havlovi o možnost přesídlení do vlasti. Vláda ČSFR pak vydala usnesením č. 340 ze dne 12. 12. 1990 souhlas k přesídlení rodin sovětských

Obr. 1 – Sídla původu reemigrantů (účastníci dotazníkového šetření)

občanů českého původu z oblastí postižené následky Černobylské havárie. Během následující hromadné humanitární akce (1991 – 1993) přesídlilo do České republiky 1 812 osob z Ukrajiny a Běloruska. Těmto přesídlencům bylo zajištěno bydlení a zaměstnání včetně povolení k trvalému pobytu. Na základě novely zákona o státním občanství z roku 1995 jim bylo umožněno získat české

občanství, i když řada z nich je do této doby ještě nemá. Nutnou podmínkou pro zařazení zájemců o přesídlení byl český původ alespoň jednoho z manželského páru, dále pak alespoň dvouletý trvalý pobyt v ohrožené oblasti a v případě starých rodičů možnost zapsat do seznamu také rodinu potomka, i když již nebydlela v postižené oblasti (Valášková, Uherek, Brouček, 1995). Tato hromadná humanitární akce byla ovšem jediná svého druhu, neboť se ukázalo, že se díky ní stimuloval zájem o přesídlení i uvnitř relativně stabilních krajských komunit. Řešení se našlo v realizaci programu individuálního přesídlení, a tak od r. 1994 existuje program individuální pomoci krajanům žijícím ve vybraných vzdálených nebo ohrožených teritoriích⁷. Je zajišťován nevládními organizacemi, především Nadací při České televizi Člověk v tísni.

6. Proces integrace na příkladu Volyňských Čechů

6.1 Metodologie a cíle výzkumu

Cílem výzkumu byla komunita Volyňských Čechů, kteří přišli do ČR v rámci řízeného vládního programu v letech 1991-93 jakož i další lidé z této ko-

⁷ Za vzdálená nebo ohrožená teritoria – ve vztahu k obyvatelům s prokázaným českým původem – jsou na základě vládního usnesení považována území následujících států: Ruská federace, Republika Kazachstán, Republika Uzbekistán, Republika Tádžikistán, Turkmenistán, Azerbajdžánská republika, Arménská republika, Gruzínská republika a Republika Bosna a Hercegovina.

Tab. 2 – Rozdělení respondentů podle pohlaví a věku (v %)

Věk		18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	Celkem
Pohlaví	muži	9,8	24,6	26,7	15,4	7,7	11,9	3,5	157
	ženy	20,3	21,5	18,6	9,3	14,5	9,3	6,3	187

munity, kteří přišli z vlastní iniciativy v letech pozdějších. Základním prostředkem analýzy bylo dotazníkové šetření provedené metodou řízeného rozhovoru. Rozhovory s respondenty provedli vyškolení tazatelé – studenti geografie Přírodovědecké fakulty UK v Praze v době od 8. 6. do 12. 6. 1998. Respondenti pocházeli přibližně z různých regionů ČR a jejich vzorek byl vybírán kvótně, tak, aby zastoupení mužů a žen a jejich věkové rozložení víceméně odpovídalo celkové struktuře zkoumané populace (tab. 2)

Analýza je strukturována do následujících tematických okruhů v jejichž naplnění leží i cíl příspěvku:

1. Charakteristika celého souboru (pomocí frekvencí četností) podle vybraných hlavních geografických, socioekonomických a demografických parametrů. Analýza důvodů příchodu; vyhodnocení situace z hlediska charakteru udržovaných sociálních kontaktů respondentů jak v místě emigrace tak v cílové stanici a srovnání postojů hodnotících poměry v Česku a na Ukrajině.
2. Vymezení skupin reemigrantů/respondentů podle toho, zda se chtějí plně integrovat do České společnosti a v návaznosti zjištění, jak se dané skupiny (přející si úplnou integraci, nepřející si úplnou integraci a nerozhodnutí) vzájemně liší podle vybraných geografických a sociodemografických ukazatelů. Jinými slovy, analýza skutečností, které spolupodmiňují proklamované postoj k integraci.
3. Zkoumání regionálních a sídelních preferencí reemigrantů ve smyslu zjištění vztahu mezi charakterem zdroje a naplněného cíle migrace.

Analýza je provedena ve standardním programu SPSS. Teoretické aspekty migrace Volynských Čechů nejsou v této fázi výzkumu diskutovány. Vyžadují hlubší studium jevu. Ani to však v tomto případě rozhodně neulehčí obtížnosti diskuse teoretických aspektů, jež jsou s takovýmito vynucenými přesuny vždy spojeny.

6.2 Vyhodnocení dotazníkového průzkumu

Reemigranti, na které je náš výzkum zaměřen, přicházeli do Československa (později do Česka) od dubna roku 1991. Od samého počátku měli zajištěno ubytování a zaměstnání, nicméně i přesto vycházejí najevo různé problémy, z nichž některé budou zřejmě i trvalejšího rázu. V letech 1991 a 1992 provedl T. Anami (1992) průzkum v šesti městech a obcích, v nichž žijí reemigranti z Volyně⁸. Cílem analýzy bylo poukázat na některé aktuální problémy spojené s adaptací těchto reemigrantů do české společnosti. Především šlo v té době o problém osvojení si jazyka, neboť na Ukrajině nebyla přijata žádná soustavnější výuka českého jazyka, kromě krátkodobých kurzů. Největší potíže byly pozorovány u těch, co se přestěhovali z měst a jejichž partner byl ruské nebo ukrajinské národnosti. Dalším problémem bylo, že nemohli získat zaměstnání podle svého

⁸ Autor se v článku nezmiňuje o konkrétních názvech obcí.

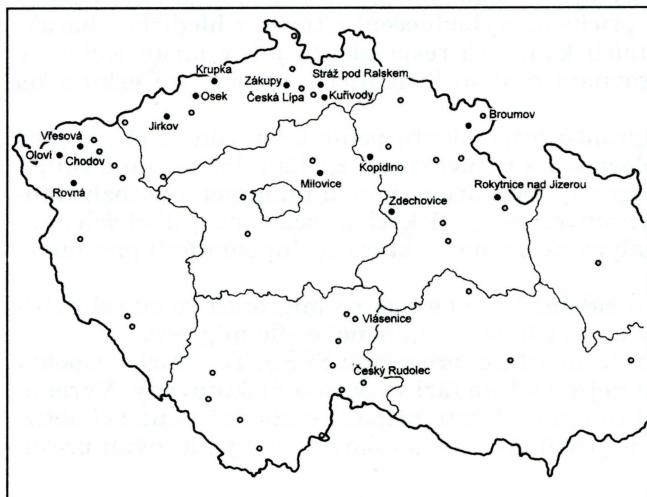
přání a odpovídající kvalifikace. S minulým způsobem života také souvisí určitá disharmonie s prostředím, ve kterém se reemigranti nově nacházejí. U některých z nich se jednalo o poměrně vzdálenou dojížďku do zaměstnání, jiní postrádali vlastní zahradu a ti co přišli z měst jako je Kyjev, Žitomir a Korosteň zase nebyli spokojeni s venkovským způsobem života. Brzdou adaptace se rovněž ukázala nevyřešená otázka státního občanství a sociálního zabezpečení.

Z výše uvedeného mimo jiné vyplývá, že integrace reemigrantů do české společnosti neprobíhá u všech jedinců stejným způsobem. Naším záměrem je navázat a rozšířit tyto zkušenosti v době, kdy u většiny uplynulo 7 – 8 let po jejich příchodu a kdy určité „adaptační klima“ vykrytalizovalo do jasnějších obrysů.

6.2.1 Charakteristika Volyňských Čechů

Celkem bylo úspěšně kontaktováno 345 respondentů v 16 lokalitách České republiky, tj. více než 1/6 celkového počtu (viz obr. 2). Největší zastoupení v cílovém vzorku mají reemigranti, kteří přišli z Malinovky (34 %) a Malé Zubovštiny (31 %). 76 % všech respondentů reemigrovalo v rámci humanitárního přesídlovacího programu (1991-93).

Pouze 1 % respondentů přišlo ještě před rokem 1991 a 7,5 % po roce 1993. Ve vztahu k pohlaví je zřejmá mírná převaha žen nad muži (54 % : 46 %), což nakonec odpovídá i předěšlým výzkumům (Valášková, Uherek, Brouček 1995 – cca 52 % žen a 48 % mužů). Největší zastoupení u mužů je ve věkové kategorii 25 – 44 let (přes 50 % respondentů) a u žen ve věkové kategorii 18 – 34 let, kam spadá téměř 42 % dotázaných (viz tab. 2).

Obr. 2 – Rozmístění reemigrantů v České republice (účastníci dotazníkového šetření)

70 % všech respondentů je ženatých nebo vdaných a pouze 4 % rozvedených. Poukazuje to na ještě stále zakořeněnou tradici rodiny na Ukrajině, a to i přesto, že významný podíl tvořili ateisté. Počet dětí v rodině je nejčastěji dvě (43 %), jedno nebo žádné se objevuje u 20 % reemigrantů. Velmi početné rodiny, tj. se třemi a více dětmi uvádělo ve zkoumaném souboru 12 % dotázaných. Stupeň dosaženého vzdělání je poměrně vysoký. 60 % respondentů dokončilo přinejmenším střední školu, přičemž 15 % dále absolvovalo vysokoškolské studium.

Již výše byla zdůrazněna ekologická podmíněnost přesídlení této komunity Volyňských Čechů do ČR. 53 % respondentů uvádí v pořadí důležitosti na prvním místě právě zdravotní důvody, 23 % pak uvádí ohled na děti (i zde se dá tedy předpokládat souvislost se zdravím dětí). O tom, že právě Černobylská

katastrofa a z toho vyplývající zdravotní problémy ovlivnily rozhodnutí k přesídlení svědčí i to, že 93 % respondentů před katastrofou o přesídlení neuvažovalo. Pouze 6 % (absolutně to je 20 lidí) respondentů uvádí jako důvod příchodu na prvním místě zvýšení životní úrovně. Stejně procento také uvažovalo o přesídlení již před výbuchem v Černobylu. Především u těchto reemigrantů se dá předpokládat, že do ČR přijeli hlavně z ekonomických důvodů. Z hlediska celého vzorku je však potenciální počet ekonomických migrantů zanedbatelný.

Důležitým faktorem mezinárodní migrace je existence „nápomocných“ sociálních sítí. O tom, že příbuzenské vztahy mezi Čechy a krajaný na Volyni přetrvávaly, svědčí i dobrá informovanost reemigrantů o situaci v ČR ještě před přestěhováním, a to z korespondence se známými či příbuznými (45 %). Mnohem větší podíl respondentů (93 %) udržuje styky s Ukrajinou v současnosti, přičemž u 58 % kontaktovaných mají příbuzní zájem o přestěhování do Česka.

Zapojení do společenského života v Česku je ze strany respondentů značně nevyvážené. Zatímco např. 63,5 % deklaruje kontakty a spolupráci se Sdružením Čechů z Volyně, pouhých 4,5 % udržuje určité vztahy s charitativními organizacemi. Potvrzuje se tak i v jiných souvislostech naznačená (na příkladu ukrajinských cirkulačních pracovníků) prozatím malá propojenost imigrantů se sítí „přímo nespojitých, nicméně nabízejících se“ nevládních organizací (např. Drbohlav 1997). Kulturní akce pořádá přes 60 % respondentů, z toho 41 % na ně zve i své české sousedy. V určitém smyslu poměrně široké zapojení do společenského života a dění v zemi dokazuje i potenciální zájem o účast ve volbách, kdy téměř 73 % odpovědělo „ano, zúčastnil bych se voleb“.

Co se týká zkušeností reemigrantů s každodenním životem v Česku, přes 75 % jich prohlásilo, že nemají žádné problémy s kontakty s místní majoritní populací. Větší problémy nečiní ani zabezpečení základních životních jistot (63 %) a zajištění vzdělání (65 %). Na otázku bezproblémového zajištění zaměstnání sice odpovědělo přes 50 % kladně, ale 14,5 % s tím má hodně problémů a 22 % existenci problémů přiznává. S tím úzce souvisejí i jazykové problémy: zatímco necelých 50 % nemá potíže žádné, 43 % vyjádřilo málo potíží, ale 7,2 % má v tomto ohledu hodně problémů.

Porovnání poměrů na Ukrajině a v Česku očima respondentů vyznívá celkově ve prospěch cílové země. 70 % přesídlenců považuje celkově život v ČR lepší než na Ukrajině, po které se ovšem vůbec nestýská jen 7 % Volyňských Čechů.

Lepší poměry v ČR ve srovnání s Ukrajinou hodnotí respondenti v těchto konkrétních oblastech: výběr potravin a průmyslového zboží (85 %), celková životní úroveň (82 % respondentů), služby občanské vybavenosti (77 %), péče o zdravotní stav obyvatelstva (72,5 %), finanční zajištění rodiny (72 %), doprava do zaměstnání (55 %), možnost vedlejšího výdělku (52 %) a přístup k informacím (52 %).

Jako problematické se naopak jeví následující aspekty, které vyznívají ve prospěch Ukrajiny: snížená možnost zahrádkaření (42 %), styk s příbuznými (41 %) a se sousedy (37 %) a možnost většího bytu (40 %).

6.2.2 Formy adaptace

Stupeň začlenění krajanů – reemigrantů do české společnosti – je nejprve posuzován přímo podle odpovědí na otázku zda-li si přejí úplnou integraci (tj. v našem podání – národnostní, kulturní a jazykové splynutí) do české společnosti. Podle získaných odpovědí, kdy z celkového počtu respon-

dentů (344) odpovědělo kladně 73 %, záporně 9,3 % a 17,7 % neví, je nerozhodnutých, vznikly tři skupiny. Podle proklamované touhy integrace do české společnosti jsou tak níže vyčleněny jednotlivé skupiny. Jejich struktura je dále blíže specifikována vybranými ukazateli a konfrontována se sociálními, kulturními, politickými a právními aspekty ovlivňujícími jejich život v Česku.

A. Reemigranti, kteří se chtějí plně integrovat – asimilovat

Osobní charakteristiky: Podle stupně dosaženého vzdělání projevilo ochotu integrovat se do české společnosti nejvíce respondentů se středním vzděláním (42,6 %), poté 24,3 % vyučených, 20,7 % se základním a 12,3 % s vysokoškolským vzděláním. Z hlediska pohlaví se neprojevily významnější rozdíly (122 mužů versus 124 ženám). Necelá polovina respondentů (47 %) byla v mladším a středním věku (25-44 let).

Sociální aspekty: 80 % reemigrantů na otázku „Myslíte si, že umíte mluvit dobře česky“ odpovědělo „spíše ano a určitě ano“ a na otázku „Rozumíte, když se mluví česky“ odpověděli „všechno či skoro všechno“. Pouze 1,5 % (tj. 4 respondenti) odpovědělo, že česky moc nerozumí a ani nemluví.

Pokud v těchto souvislostech rovněž analyzujeme vazbu na stávající lokalitu – místo trvalého bydliště respondenta, pak v Kuřivodech, Oseku, Oloví, Rovné, Nových Zákupcích, Broumově, Rokytnici, České Lípě a Milovicích má více než 80 % respondentů zájem o plnou integraci a současně mají i dobrou znalost češtiny. Výjimkou jsou Milovice, kde 25 % z nich nemluví vůbec anebo velmi špatně. Přání zůstat v lokalitě, kam přišli, vyjádřilo ochotu přes 75 % přistěhovalců. Přes 85 % reemigrantů také prohlásilo, že si již zvykli na život v Česku a život zde je stejný nebo lepší než na Ukrajině. Souhlas s integrací, z celkového počtu dotázaných v následujících kategoriích, vyslovilo přes 71 % podnikatelů, 72 % družstevníků a zaměstnanců, 80 % studentů, 69 % důchodců a 62 % lidí v domácnosti. Zisk českého občanství neovlivňuje rozhodnutí, zda-li se integrovat či nikoli, neboť jej dosud vlastní pouze 43 % dotázaných.

Z výsledných poznatků nepřekvapuje v mnoha ohledech shoda s „celkovými trendy“, typickými pro celý zkoumaný vzorek. Tato skupina je totiž jeho významnou podmnožinou (zastoupeno 73 % celého souboru).

B. Reemigranti, kteří nemají zájem se plně integrovat

Osobní charakteristiky: Skupina proklamující nechuť k úplné integraci (asimilaci) má ve srovnání se skupinou sympatizující s integrací (asimilací) významnější zastoupení vzdělanějších a žen:

56,2 % středoškolsky vzdělaných, 18,7 % vysokoškolsky vzdělaných a téměř zanedbatelný podíl vyučených (6 %); ženy dominují nad muži – 12,6 % versus 5,9 % (z celkového počtu dotázaných) a více než polovina dotázaného vzorku jsou respondenti ve věku od 18 – 34 let (56 %).

Sociální aspekty: I přesto, že tito respondenti nevyslovili přání plné integrace, přes 81 % z nich (tj. 26) mluví a rozumí „všechno anebo skoro všechno“ česky, přičemž téměř třetina z nich žije v Krupce (okres Teplice). Dá se tedy předpokládat, že znalost jazyka není diferencujícím činitelem úplné integrace. Více než dvě třetiny z těchto reemigrantů si navíc již zvyklo na život v Česku a domnívají se, že je zde ve srovnání s Ukrajinou lépe. Z hlediska ekonomického postavení se jedná o družstevníky a zaměstnance (8,5 %), důchodce (7 %) a lidi v domácnosti (13 %). V této skupině má české občanství 53 % respondentů.

C. Nerozhodní respondenti

Mezi nerozhodnými (nerozhodnutými v otázce integrace/asimilace) bylo opět nejvíce středoškoláků (39,3 %) a poté reemigrantů se základním vzděláním. Převažují ženy (19 %) nad muži (14 %) a z ekonomického hlediska se většinou jedná o družstevníky nebo zaměstnance (54 %). V této skupině celých 70 % reemigrantů čeká na obdržení českého občanství a tudíž právě tento faktor (právní) by mohl být jedním z důvodů jejich nerozhodnosti, jejich „rezervovanějšího“ přístupu k majoritě. V dalších aspektech se tato skupina reemigrantů nijak výrazně neliší od odpovědí obou předchozích skupin a tudíž nelze tuto skupinu blížeji specifikovat.

6.2.3 Vztah respondent – lokalita

Pokud by si mohli respondenti v České republice vybrat město nebo obec, kde by chtěli natrvalo žít (tab. 2), pak největší atraktivita byla svázána s městy do velikosti 20 000 obyvatel (38 %) a se sídly v blízkosti menšího nebo středního města (25 %). Nejmenší zájem byl o život na samotě a pak o venkovské obce vzdálené od města (2 %).

I přesto, že si přesídlenci mohli vybrat lokalitu, kam se v Česku přestěhují, 23 % (tj. 81) není spokojeno se současnou situací v jejich obci a chtěli by se do budoucna přestěhovat jinde. Z tabulky 3 vyplývá, že nejvíce nespokojených – přes 40 % – je v lokalitách Rovná (okres Sokolov) a Stráž pod Ralskem (okres Česká Lípa). Z hlediska původu reemigrantů je nejvíce nespokojených z Malé Zubovštiny (37 %), z Korosteně (42 %) a z Malinovky (35 %). Pokud tyto výsledky porovnáme se sídelními preferencemi (podle kritéria velikosti a polohy) respondentů (tab. 3), pak můžeme najít jedno z důležitých vysvětlení, proč mohou být přesídlenci z Malé Zubovštiny nespokojeni v dané lokalitě. Zatímco preferují spíše bydlení ve větších sídlech (město do 20 000 obyvatel) téměř 20 % jich žije v malé obci – Rovné, která má pouhých 619 obyvatel a chybí v ní dokonce i škola.

Naopak přání zůstat v dané lokalitě natrvalo vyslovili jednohlasně (100 %) přesídlenci v Českém Rudolci a Vlášenci (okres Jindřichův Hradec). Vysokou stabilitu prokázali ve svých preferencích rovněž přesídlenci v Krupce a Jirkově (90 % chce v dané lokalitě zůstat). Zdrojovým sídlem byl v tomto případě u všech „spokojených“ Lvov, tzn. velikostně „porovnatelné“ sídlo.

Na otázku zda by respondenti upřednostňovali spíše skupinové nebo individuální přesídlení upřednostňovalo přesídlení individuální 53,3 % respondentů z Kuřivod a 60 % z Jirkova. Ve vesnici Kuřivody, kde jsou pouze dvě české rodiny, je poměrně dost těžké sžívání se s českou společností a tudíž je do určité míry zpomalen proces i integrace. Není tedy příliš překvapující, že hromadné přesídlení respondentům nevyhovovalo. Skupinové přesídlení nao-

Tab. 3 – Preference velikosti případně polohy sídla (v ČR) podle místa původu reemigrantů

Reemigranti z:	Typ sídla
Malá Zubovština a Malinovka	město do 20 000 obyvatelnebo obec v jeho blízkosti
Korosteně a Žitomir	město do 20 000 obyvatel
Kyjev	město s 20 – 100 000 obyvateli nebo obec v jeho blízkosti
Lvov	město do 20 000 obyvateli nebo město s 20 – 100 000 obyvateli

pak vyhovovalo přesídlencům v Broumově (90 %), Rokytnici nad Jizerou (100 %) a Českém Rudolci (90 %).

7. Závěr

Z uvedených výsledků vyplývá, že přesídlenecká vlna z Ukrajiny, vyvolaná Černobylskou jadernou havárií, nemá výraznější problémy s postupným začleňováním do majoritní společnosti. O tom nepřímě svědčí i fakt, že 73 % respondentů uvedlo zájem o plnou integraci – tj. v našem výzkumu vlastně o asimilaci. Zúročují se tak rovněž poměrně dobré vstupní podmínky, které představuje jak „kulturní a etnická blízkost“ Volyňských Čechů, tak i konkrétní pomoc státu zprostředkovaná mimo jiné tzv. asistenčním programem. Dá se předpokládat, že pro většinu reemigrantů by se mohla Česká republika stát jejich skutečnou druhou vlastí.

Také z jiných zdrojů dostupné výpovědi představitelů příslušných administrativních úřadů dokazují poměrně úspěšnou snahu přesídlenců o začlenění do české společnosti – dobré výsledky dětí ve škole, pravidelné zapojování do

Tab. 4 – Skutečné rozmístění reemigrantů v ČR (v %)

Charakteristika lokality v ČR				Rozmístění reemigrantů v ČR podle lokality původu						
Lokalita v ČR	Chtějí zůstat trvale	Nechtějí trvale zůstat	Velikost síla v ČR	Malá Zubovština	Korosteň	Malinovka	Žitomir	Kyjev	Lvov	odjinud
Kuřivody	80	20		10,2	0	10,3	0	20,0	0	5,8
Krupka	90	10	13 242	14,8	10,5	4,3	14,3	25,0	0	0
Osek	80	20	5 172	0	0	9,4	0	0	50,0	13,5
Rovná	42	48	619	19,4	21,1	1,7	0	0	0	3,8
Kopidlno	88	12	2 083	0	5,3	28,2	14,3	5,0	0	5,8
Milovice	77	23	2 314	10,2	5,3	10,3	7,1	15,0	0	3,8
Zákupy	70	30	2 396	3,7	10,5	6,8	28,6	10,0	0	0
Stráž pod Ralskem	60	40	4 076	5,6	0	2,6	7,1	5,0	50,0	13,5
Oloví	64	36	1 893	5,6	15,8	0	0	10,0	0	0
Zdechovice	65	35	596	0	0	0,9	7,1	5,0	0	32,7
Broumov	75	25	8 493	12,0	15,8	1,7	7,1	5,0	0	
Rokytnice	80	20	2 398	2,8	15,8	1,7	0	0	0	3,8
Jirkov	90	10	20 458	0	0	7,7	7,1	0	0	
Rudolec	100	0	1 029	2,8	0	5,1	0	0	0	1,9
Česká Lípa	86	14	40 117	0	0	6,8	7,1	0	0	9,6
Chodov	75	25	15 158	13,0	0	2,6	0	0	0	5,8

Tab. 5 – Faktory určující politiku migrace a integrace v České republice (obecné a specifické aspekty)

Faktory	Aspekty usnadňující integraci		Aspekty zhoršující integraci	
	Obecně	pro Volyňské Čechy	Obecně	pro Volyňské Čechy
Nadnárodní dimenze	Geopolitické závazky a mezinárodní dohody, spolupráce s mezinárodními organizacemi pro migrace	Nevládní organizace, Ministerstvo vnitra	Nedodržení mezinárodních úmluv, válečné konflikty	Znehodnocení peněz v ukrajinských bankách a jejich převod do ČR (např. při prodeji domků)
Socioekonomická situace	Relativně úspěšná ekonomická transformace	Nabídka bytů, bezúročná půjčka, zaměstnání pro alespoň jednoho člena rodiny	Krize ve stavebnictví (výstavba nových bytů a jejich nedostatek)	Malé byty (bez zahrádek), nedostatek domků, dojíždka do zaměstnání
Veřejný názor	Pozitivní vzpomínky na 20. a 30. léta, tradiční solidarita k ohroženým osobám	Černobylská havárie	Existující xenofobie, nedostatek informací u široké veřejnosti vzhledem k imigraci	Ubírání práce domácími, do určité míry negativní vztah k Rusku a bývalému Sovětskému svazu
Specifické nástroje migrace	Ustanovený integrační program	Hromadná přesídlovací akce vlády ČR	Problematická migrační politika, nevýhodná legislativa, zanedbatelná spolupráce mezi institucemi, špatný monitoring pohybu migrantů, opomenutí vědeckovýzkumných kruhů	Problémy se získáním státního občanství, ne vždy dobrá znalost jazyka, problematický výběr lokality

společenského života, péče o okolí svých domů a bytů, vysoká pracovní morálka (Valášková, Uherek, Brouček, 1997).

Tolik důležité soužití s majoritní populací je více méně v očích volyňských reemigrantů bezproblémové (75 % takto hodnotí situaci). Odpovídá tomu i studie z roku 1996 (Nesvadbová 1996), kdy téměř 60 % respondentů hodnotí vztah místní populace k sobě jako kladný.

Integrace/asimilace však ani v tomto případě není prosta problémů. Potvrzuje se, že ač slíbené, tak v mnoha případech zatím neudělené státní občanství, může do určité míry komplikovat „vstřícnost“ a následnou „komunikovatelnost“ minority s majoritou. Ve vztahu k ekonomické integraci se jeví v určité míře obtížné zajištění vhodného zaměstnání, což však odpovídá obdobným problémům, kterým dnes musí čelit i majoritní populace. Přesto se zdá, že by bylo velmi vhodné v rámci možností při poskytování ubytování volyňským přesídlencům více respektovat jejich „ukrajinskou minulost“ ve smyslu snahy najít odpovídající pro-

středí jejich navyklému životnímu stylu (zejména větší bytová jednotka; obdobná velikostní kategorie sídla; na venkově ne periferní bydlení *s a priori* nemožností nalezení zaměstnání i obtížným navazováním sociálních kontaktů, umožnění zahrádkářen). Ve vztahu k sociální a kulturní integraci se kromě vlastní organizovanosti (Sdružení Čechů z Volyně) projevuje výrazný nedostatek v zapojení do dalších sociálních struktur a organizovaných aktivit. Problémy, i když rozhodně nikoliv zásadního rázu, se objevují i na poli zvládnutí českého jazyka.

Uvnitř komunity volyňských přistěhovalců též nalezneme skupinu (v našem vzorku 12 % respondentů), kteří o úplnou integraci nemají zájem, a to i přesto, že např. ovládají poměrně dobře český jazyk. Pro českou společnost z toho plyne závažný úkol respektovat tyto prozatím neasimilovatelné reemigranty jako jednu z jednotek pluralitního společenství. Právě totiž pluralitní, multikulturální vztahy budou nabývat v budoucnosti jak v globálním, tak i lokálním pojetí stále více na významu.

Některé důležité aspekty ovlivňující charakter integrace Volyňských Čechů do české společnosti jsou načrtnuty v tabulce 4, a to na pozadí obecnějších faktorů podmiňujících vztah české populace vůči cizincům (viz Drbohlav 1997).

Důležitým aspektem je výhled do budoucna. Výzkum potvrdil trvalý zájem o prostor Česka jako atraktivního pólu mezinárodní migrace pro Ukrajinu (viz též např. Drbohlav 1997). Toto tvrzení vysvětluje na pozadí skutečnosti, že 58 % přesídlenců potvrdilo zájem svých známých a příbuzných o přestěhování z Ukrajiny do České republiky. U těchto potenciálních imigrantů však již zřejmě nebudou hrát hlavní roli zdravotní důvody, ale bude se z velké části asi jednat o prvotně ekonomicky podmíněnou migraci. Jelikož se nyní posuzují všechny další žádosti o reemigraci jednotlivě, nelze v blízkém časovém horizontu patrně předpokládat nějaký významný nárůst přesídlenců. Latentní migrační tlak však bude jednoznačně existovat a se zhoršujícími se životními podmínkami na Ukrajině ještě zesílí.

Příspěvek přinesl zatím pouze některé základní poznatky jako „úvod“ do charakteru integrace volyňských přesídlenců. Hlubší a sofistikovanější analýza problematiky bude následovat.

Literatura:

- ANAMI, T. (1992): K formám adaptace. Češi v cizině, 6, ÚEF ČSAV Praha, s. 34-38.
- BAUBÖCK, R. (1994): The Integration of Immigrants. CDMG (94) 25E. Strasbourg Council of Europe, 48 s.
- BERRY, J. W. (1992): Acculturation and Adaptation in a new Society. International Migration, Vol. 30, Special issue: Migration and Health in the 1990s, s. 69-85.
- CASTLES, S. (1995): How Nation-States Respond to Immigration and Ethnic Diversity. New Community, 21, č. 3, s. 293-308.
- CASTLES, S. (1994): The Process of Integration of Migrant Communities. A paper for expert Group Meeting on Population Distribution and Migration, Santa Cruz, Bolivia, 18 - 22 January 1993 (International Conference on Population and Development, 1994) - published in 1992.
- DIETZ, B. (1997): Ethnic German Immigrants from CIS in Germany: Migration Patterns and the Path toward Integration. In International Conference Central and Eastern Europe: New Migration Space, Pultusk, 11.-13.12., Polsko.
- DRBOHLAV, D. (1997): Integration of International Migrants and Refugees (The Czech Republic Relative to Current Trends). In: 3rd International Symposium on the Protection of Refugees in Central Europe, 23 - 25 April 1997, Budapest. Report Proceedings; European Series, 3, č. 2. Geneva, UNHCR 1997, s.139-172.
- DRBOHLAV, D. (1998): Integration of Refugees and Related Issues - Current Developments in the Czech Republic. Referát přednesený na 4. mezinárodní konferenci na téma ochrana uprchlíků ve střední Evropě a baltských zemích, 27. - 29. září 1998, Bled, Slovinsko. (V tisku).

- Národní diskuse u kulatého stolu, 19. února 1998. Sborník dokumentů Praha, Odbor pro uprchlíky a integraci cizinců, Ministerstvo vnitra ČR, Praha 1998.
- NESVADBOVÁ, L., (1996): Migrace – Adaptace – Integrace. Praha, s. 124.
- OMAN, Ch.: The Policy Challenges of Globalization and Regionalization. In: Migration, Free Trade and Regional Integration in Central and Eastern Europe. Wien, Österreichische Staatsdruckerei AG 1997, s. 29-44.
- UHLÍŘOVÁ, E., (1997): Potential Emigration from Prague after the Velvet Revolution. In International Conference Central and Eastern Europe: New Migration Space, Pultusk, 11.–13.12., Polsko. s.13 (nepublikováno).
- VACULÍK, J. (1984): Reemigrace a usídlování Volyňských Čechů v letech 1945–1948. Univerzita J. E. Purkyně, Brno, 223 s.
- VALÁŠKOVÁ, N., UHEREK Z., BROUČEK, S. (1995): Adaptace přesídlenců v české společnosti. Praha, Český lid, 82, s.18.
- VALÁŠKOVÁ, N., UHEREK Z., BROUČEK, S. (1997): Czech Immigrants from the Ukraine in the Czech republic. Praha, Institute of Ethnology of the Academy of Science, č. 4, s. 118.
- VALÁŠKOVÁ, N. (1992): K adaptaci současné reemigrační vlny Čechů z Ukrajiny. Český lid, 79, č. 3, Academia, Praha, s. 193-205.

Ostatní použité materiály:

- Informace o situaci migrace na území České republiky 1997, Ministerstvo vnitra ČR. Velký sociologický slovník. Praha, Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum 1996.
- Vztahy mezi komunitami a etnické vztahy v Evropě. Závěrečná zpráva projektu Rady Evropy „vztahy mezi komunitami“. Strasbourg, Rada Evropy 1991; MG-CR (91) 1 final E.

Summary

REEMIGRATION OF THE VOLHYNIAN CZECHS

The article deals with the resettlement process of the people who lived in the area affected by the Chernobyl nuclear disaster (see Figure 1). Some of these people – Czechs by origin (more than 1,800 persons) – have been repatriated from the Ukraine to the Czech Republic between 1991 and 1993 on the base of individual requests for humanitarian reasons.

The analysis of the integration process was based on the survey carried out in June 1998. A total of 345 persons were involved, chosen on the basis of a list of localities where the Volhynian Czechs lived (see Figure 2).

Demographic characteristics (Table 2) as well as social and ethnographic issues were analyzed, resettlers' opinions on their integration into the Czech society were ascertained. The results indicate that 73 % of all respondents want to be fully assimilated into the Czech society. In contrast to German immigrants (see Dietz, 1996) they have better conditions to achieve this goal because of their language skills. Despite good language skills, however, there are some 12 % of respondents who do not like the idea of assimilation. Such persons are typically well educated (high school or with university degree), young (aged between 18 and 34) and there are more females than males.

The survey also shows that migration to the Czech Republic is likely to increase in future. While only 7.5 % resettlers came to the Czech Republic after 1993, 58 % of respondents declared that they would welcome if their relatives would migrate to the Czech Republic, too. It is clear that the latent migration pressure will become stronger with worsening of living conditions in the Ukraine. It is necessary to permanently cultivate the integration policy and to start with public education in the field of multinational and multicultural policy and practice in the Czech Republic.

Fig. 1 – Cities of origin of the reemigrants in the Ukraine (respondents of the questionnaire survey).

Fig. 2 – The original distribution of resettlers in the Czech Republic.

Pracoviště autorů: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2.

Do redakce došlo 26. 2. 1999

Lektorovali Zdeněk Čermák a Jozef Mládek

ZDENĚK ČERMÁK

MIGRAČNÍ ASPEKTY DLOUHODOBÉHO VÝVOJE PRAHY SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM K TRANSFORMAČNÍMU OBDOBÍ DEVADESÁTÝCH LET

Z. Čermák: *Migrational Aspects of the Long-Term Development of Prague with Special Regard to the Transition Period in the 1990s.* – Geografie – Sborník ČGS, 104, 2, pp. 122 – 132 (1999). – The article overviews the role of internal migration in the development of Prague with special regard to the period of transition in the 1990s. At the beginning, the general development trends of urban agglomerations and its new features in developed countries after World War II are outlined. The recent structure of Prague's migration and its territorial aspects are analysed. The reasons why Prague's migration balance has changed in 1990s are also discussed.

KEY WORDS: internal migration – Prague – settlement system – urban agglomeration.

Autor si dovoluje poděkovat Grantové agentuře České republiky, neboť tento příspěvek byl zpracován v rámci grantu č. 403/99/1006.

Úvod

Struktura osídlení České republiky i dalších postkomunistických států střední Evropy se nachází v devadesátých letech pod vlivem zásadních změn politického, sociálního a ekonomického charakteru. Jsou to především změny související s vnitřním vývojem tohoto regionu, se specifícností transformačního období, kterým tyto země v současnosti procházejí. Důležitou úlohu však hrají i nové globální vývojové trendy, které výrazným způsobem pozměňují tradiční model urbanizačních procesů ve vyspělých zemích. Lze očekávat, že to budou právě největší střediska sídelních systémů, jako je Praha nebo další velkoměsta středoevropského regionu, kde se nové trendy prosadí nejvýrazněji.

Širší souvislosti migračního vývoje velkoměst

Urbanizace 19. a začátku 20. století úzce související s procesem industrializace vedla k rozvoji koncentrace lidských aktivit do velkých městských center. Jejich rozvoj vyjádřený nejzřetelněji růstem obyvatel byl součástí dynamické fáze extenzivního vývoje sídelního systému. Celkové koncentrační tendence byly vyvolány především tehdejšími ekonomickými a technologickými podmínkami, kdy relativně nižší mobilita surovin, energií, výrobků i pracovních sil vyžadovala jejich soustředění na poměrně malé ploše. Postupný přechod od extenzivní k intenzivní fázi urbanizace, který se odehrává v průběhu 20. století, je možné v obecné rovině charakterizovat jako přechod od kvantitativních forem růstu k formám kvalitativním. Dochází k nahrazování proce-

sů statické koncentrace procesy koncentrace dynamické, kdy se růst největších středisek transformuje do širších prostorových rámců aglomerací a konurbací, rozvíjejí se složitě strukturované a dynamicky provázané urbanizované oblasti (Dostál, Hampl 1994).

V konkrétní podobě se tyto změny projevují rozvojem řady nových forem vývoje velkých městských aglomerací. Asi nejznámějším a nejrozšířenějším je proces suburbanizace, při kterém dochází díky rozvoji příměstských zón velkoměst k postupnému rozšiřování urbanizovaného prostoru. Obytná funkce je z jaderných částí vytlačována funkcemi obslužnými, počet obyvatel zde klesá. V řadě aglomerací posléze dochází k poklesu počtu obyvatel i v rámci celého urbanizovaného prostoru. Toto posunutí decentralizačních tendencí na vyšší regionální úroveň bývá spojováno s procesem tzv. desurbanizace, která se ve významnější míře ve vyspělých zemích projevuje v průběhu sedmdesátých let. Decentralizační charakter suburbanizačních a desurbanizačních procesů je v současné době částečně tlumen selektivními koncentračními procesy v rámci tzv. reurbanizace, která je spojována především s revitalizací centrálních částí měst a starých výrobních zón, včetně návratu některých skupin obyvatel do těchto prostorů (Fielding 1989, Cheshire 1995).

Pro hodnocení sídelního systému bylo po dlouhé období nejdůležitější a plně reprezentativní charakteristikou rozmístění obyvatelstva. Díky úzké územní provázanosti jednotlivých funkcí vyjadřoval počet obyvatel, resp. jeho struktura, významnost jednotlivých sídelních jednotek a tím i jejich postavení v systému. I když v posledních desetiletích dochází k územnímu rozvolňování výše uvedených vazeb (viz např. tradičně uváděné odtržení místa bydliště a pracoviště) zůstává rozmístění obyvatel důležitým a nezastupitelným prvkem sídelního systému.

Ve své dynamické podobě je rozmístění obyvatel na úrovni sídelních jednotek formováno především jednotlivými procesy prostorové mobility obyvatel. Tradičně nejdůležitější úloha je připisována migraci, která je definována jako změna trvalého místa bydliště. V současnosti však také roste význam dalších forem prostorové mobility obyvatel, které lze charakterizovat dočasností přemístění – jedná se např. o dojíždku za prací, do škol, za službami apod. Přesto migrační mobilita zůstává důležitým indikátorem vývoje sídelních systémů.

Dlouhodobé trendy migračního vývoje Prahy

Praha má v sídelním systému České republiky výjimečné postavení. To je dáno především dlouhodobým historickým vývojem, neboť prakticky od svého vzniku byla nejdůležitějším obchodním, hospodářským a správním centrem Čech. V průběhu mnohasetletého vývoje její význam toto území často přesahoval. Přibližně od 14. stol. až do poloviny 19. stol byla Praha tvořena v podstatě dnešním historickým jádrem o ploše necelých 8 km². Ke konci tohoto období zde žilo přes 100 tisíc obyvatel. V období druhé poloviny 19. a začátku 20. stol., kdy české země procházely fází rozsáhlé industrializace a extenzivní urbanizace, došlo k výraznému nárůstu obyvatel Prahy. Ten byl ještě umocněn politickými faktory při vzniku samostatného československého státu po roce 1918. Došlo ke konstituování tzv. „Velké Prahy“, jejíž počet obyvatel se na ploše necelých 200 km² koncem třicátých let přiblížil 1 milionu. V období po 2. světové válce se již tempa růstu snížila. V letech 1968 a 1974 došlo k dalšímu územnímu rozšíření na přibližně 500 km². V současnosti na této ploše žije asi 1,2 milionu trvale bydlícího obyvatelstva.

Vývoj obyvatelstva byl v rámci dnešního území Prahy diferencován. Již od počátku 20. století postupně klesal počet obyvatel centrálních částí a přírůstek se soustřeďoval do zón vzdálenějších od středu města. Tento zákonitý posun ovšem významněji nepřesáhl dnešní hranice města a tak na rozdíl od jiných evropských metropolí nedošlo u Prahy k vytvoření výrazněji profilovaného suburbánního prstence. Určitým zárodkem takového procesu byl vývoj ve dvacátých a třicátých letech našeho století, kdy tehdejší soudní okresy v bezprostředním zázemí velkoměsta patřily k územím s nejvyššími migračními přírůstky ve státě. V poválečné etapě pak byl možný suburbánní rozvoj do značné míry „absorbován“ výstavbou panelových sídlišť.

Celkový vývoj obyvatelstva Prahy je výsledkem dvou základních procesů – přirozené měny a migrace. Svým charakterem odpovídá přirozená reprodukce pražské populace stavu v ostatních velkých městech vyspělých zemí. Snižování plodnosti zde bylo rychlejší než v dalších regionech České republiky, což ve vazbě na stárnoucí věkovou strukturu vedlo k úbytkům obyvatel přirozenou měnou. Již v mezi válkami činil přirozený přírůstek Prahy za období 1920 – 1939 pouze 11 tis. osob. S výjimkou krátkodobého zvýšení porodnosti po 2. světové válce a vlivem propopulačních opatření také v sedmdesátých letech Praha přirozenou reprodukci obyvatelstvo ztrácí. Ve druhé polovině devadesátých let (1995-97) dosahoval úbytek přirozenou měnou průměrně ročně téměř 5,5 tis. obyvatel (-4,5 ‰).

Pro dlouhodobý růst obyvatelstva Prahy měla větší význam spíše migrační složka jejího populačního vývoje. Ještě důležitější však byla role migračních vztahů pro určení postavení Prahy v rámci sídelního systému. Rozhodující úlohu hrála migrace ve vývoji Prahy například v období meziválečné prosperity, kdy za léta 1920-39 se odhaduje migrační přírůstek na 300 tis. osob, což je třikrát více než v období 1970-89, ve kterém Praha dosahovala nejvyšší poválečné migrační přírůstky. Praha byla v konci 19. a začátku 20. stol. dominantním migračním centrem Čech, resp. českých zemí. Migrační regionalizace podle nejsilnějších meziokresních proudů provedená na základě výsledků sčítání z roku 1930 přisuzuje Praze imigrační zázemí, které zabírá přibližně 63 % území Čech (Hampl 1982).

Vývoj migračních vztahů Prahy po 2. světové válce je v úzké souvislosti s politickým, ekonomickým a sociálním vývojem v tehdejší Československu. Změna politického systému ve druhé polovině čtyřicátých let se projevila v posílení strategických odvětví těžebního a těžkého průmyslu a zároveň narůstaly tendence k celkové územní nivelizaci životních podmínek. Tyto záměry se realizovaly prostřednictvím centrálně plánovaného rozmístování investiční a bytové výstavby a ve svých důsledcích vedly k preferování oblastí těžkého průmyslu (Ostravsko, severní Čechy) a menších a středně velkých měst při stagnaci některých významných středisek včetně Prahy. Docházelo k postupnému omezování koncentračních procesů na vyšších regionálních řádech. V tomto směru sehrála negativní roli i tzv. středisková soustava osídlení, která od počátku 70. let byla důležitou součástí administrativních mechanismů řízení rozvoje osídlení, s jednostranným zaměřením na podporu menších středisek. Právě malá a střední města, jejichž specifické postavení bylo charakteristické již pro předchozí vývojové etapy sídelního systému českých zemí, vykazovala po rozhodující část poválečného období nejvyšší relativní migrační zisky. Neméně důležitou událostí, která zásadním způsobem dlouhodobě ovlivnila orientaci migračních proudů byl poválečný odsun obyvatel německé národnosti.

Uvedené procesy, především pak deformující vlivy administrativně plánovacích forem řízení se promítly do specifického migračního vývoje v České republice po 2. světové válce:

1. Po celém období docházelo k postupnému poklesu intenzity migrační mobility. Ten dále zesílil v 90. letech. Zatímco na začátku let 60. se stěhovalo mezi okresy průměrně ročně 18 % obyvatel, koncem 80. let 12,5 %, v roce 1997 to bylo již jen 8,3 % (Čermák 1996).
2. Dalším dlouhodobým trendem bylo snižování podílu saldové složky na migračním obratu – tzv. migrační účinnosti. Zatímco na počátku 60. let tato hodnota u meziokresní migrace činila 10,1 %, v první polovině 80. let 8,5 %, v letech 1991-95 již jen 4,2 % (Čermák 1996). Postupné snižování intenzity saldové migrace a obdobně i dynamiky koncentračního procesu bylo v souladu s ukončováním extenzivních forem vývoje osídlení.
3. Asi nejpodstatnější deformací geografické organizace migračního vývoje v ČR bylo postupné uzavírání migračních procesů do rámce relativně malých územních celků. Koncentrace se prostřednictvím migrace rozvíjela převážně na mikroregionální úrovni mezi středisky a jejich zázemím, což ve svém důsledku vedlo také k omezení růstu největších měst a ke zpomalení metropolizačních procesů.

Migrační vývoj Prahy po 2. světové válce byl výše uvedenými procesy výrazně poznamenán. Až do konce 60. let stagnovala jak investiční výstavba, tak především výstavba bytů. Tyto faktory působily především přímo na migrační situaci v tehdejších letech, jejich vliv se však promítá i do současnosti. Vedle socialistické industrializace a dosidlování pohraničí působily negativně na úroveň migračních přírůstků také úvahy o optimální velikosti Prahy, která neměla překročit 1 milion obyvatel. Ekonomickými i právními překážkami se tehdejší představitelé moci snažili omezovat její růst. Pro migrační bilanci

Tab. 1 – Migrační bilance Prahy (vnitrostátní migrace ČR)

	Přistěhovalí	Vystěhovalí	Saldo	Obrat	Podíl na ČR ¹ (%)
1961-65	13 395	8 356	5 039	21 751	12,5
1966-70	13 447	8 178	5 269	21 626	13,7
1971-75	14 464	9 820	4 644	24 284	16,2
1976-80	14 671	10 623	4 048	25 293	17,6
1981-85	15 973	9 585	6 388	25 558	19,6
1986-90	17 483	9 466	8 017	26 949	20,8
1991-95	11 608	10 875	733	22 483	21,6
1991	14 075	10 218	3 857	24 293	20,9
1992	11 537	10 837	700	22 374	20,1
1993	12 534	11 275	1 259	23 809	22,4
1994	10 281	10 631	-350	20 912	22,2
1995	9 615	11 414	-1 799	21 029	23,0
1996	8 950	10 939	-1 989	19 889	23,1
1997	8 608	11 689	-3 081	20 297	23,2

Poznámky: ¹ Jedná se o podíl migračního obratu Prahy na meziokresním stěhování v ČR. V pětiletých obdobích jsou uváděny roční průměry. Údaje se vztahují k administrativnímu vymezení města v příslušném období.

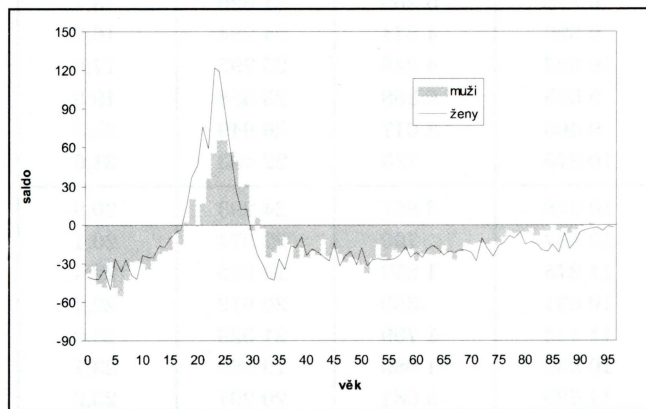
Prahy v 50. letech byl charakteristický velký počet přistěhovaných a vystěhovaných při relativně nižším kladném saldu. Oživení bytové výstavby od konce 60. let způsobilo postupný vzrůst migračních zisků, které v období 1985-89 dosahovaly nejvyšších hodnot v celém poválečném období (tab. 1). V 80. letech totiž Praha podle počtu dokončených bytů na 1 000 obyvatel patřila k územím s nejvyšší intenzitou bytové výstavby. Přesto i v tomto období existoval silný imigrační tlak, který byl stále limitován bytovou situací.

Tento stav byl do určité míry kompenzován rozvojem dalších forem prostorové mobility obyvatel – pohybem za prací a přechodnou migrací. V roce 1970 (po přepočtu na územní vymezení Prahy v roce 1980) dojíždělo za prací do Prahy 87,9 tis. ekonomicky aktivních osob, v roce 1980 to již bylo 125,2 tis. ekonomicky aktivních osob. V tomto období došlo také k rozvoji dočasné migrace. Odhaduje se, že okolo roku 1980 v Praze přechodně bydlelo 50 – 60 tis. ekonomicky aktivních osob. Přestěhování do Prahy se tak v těchto podmínkách stávalo dlouhodobým několikastupňovým procesem. Disproporce mezi nabídkou pracovních příležitostí a bytů vedla k situaci, pro kterou byla typická posloupnost, kdy nejdříve došlo k získání zaměstnání a teprve s časovým odstupem následovala změna trvalého místa bydliště. Tento fakt potvrzují i výsledky výběrového šetření z poloviny 80. let, kde mezi trvale přistěhovanými do Prahy 47 % dotazovaných uvedlo, že již před přestěhováním v Praze pracovalo, přičemž 35 % zde přechodně bydlelo a 12 % denně dojíždělo (Čermák 1989).

Migrační bilance Prahy v transformačním období devadesátých let

Jak již bylo v úvodu konstatováno, prochází česká společnost v 90. letech zásadními změnami a lze očekávat, že tento vývoj se odrazí i v charakteru osídlení, respektive v charakteru migračních vztahů. Specifičnost transformačního období se projevuje v možných protikladech potřebné nápravy předchozích deformací a souběžného působení globálních vývojových trendů. Například v důsledku dlouhodobě uměle omezovaného rozvoje metropolizačních procesů je zde v protikladu k situaci ve vyspělých zemích určitý potenciál

k oživení koncentračních procesů. Vývoj migrační situace v 90. letech však s sebou vedle předpokládaných změn přináší i některé méně očekávané skutečnosti. Zcela dominantní jsou dva trendy: pokračuje a dále se prohlubuje pokles celkové migrační mobility a zároveň dochází k zásadnímu zvratu v migrační bilanci velikostních skupin obcí. Vedle toho nadále přetrvává, či mírně se prohlubuje migrační uzavřenost na

Obr. 1 – Věkové složení migračního salda Prahy (1995-97). Osa x – věk, osa y – saldo, plně – muži, čarou – ženy. Poznámka: jedná se o průměrné roční hodnoty vnitrostátní migrace.

Tab. 2 – Struktura migrační bilance Prahy podle dosaženého vzdělání

Dosažené vzdělání	Přistěhovalí podíl (%)		Vystěhovalí podíl (%)		Saldo	
	1992-94	1995-97	1992-94	1995-97	1992-94	1995-97
bez vzdělání	16,5	15,6	19,8	21,5	-277	-1 030
základní	13,0	11,2	17,1	15,5	-376	-750
vyučen	22,1	21,7	25,3	25,3	-237	-907
středoškolské	31,0	33,2	25,9	26,4	724	17
vysokoškolské	17,4	18,3	11,8	11,2	702	380
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	536	-2 290

Tab. 3 – Struktura migrační bilance Prahy podle důvodů

Důvod	Přistěhovalí podíl v %			Vystěhovalí podíl v %			Saldo		
	1986-90	1992-94	1995-97	1986-90	1992-94	1995-97	1986-90	1992-94	1995-97
1	9,9	10,3	9,5	6,7	5,4	3,4	1 194	592	479
2	10,0	9,8	10,2	2,8	2,5	2,0	1 599	842	698
3	2,6	2,3	4,0	0,8	0,6	0,7	410	203	281
4	3,2	2,9	3,7	7,7	7,0	7,1	-166	-423	-470
5	9,6	10,2	10,3	8,2	5,4	4,4	990	581	434
6	2,0	2,5	2,6	2,5	2,2	2,2	115	44	-6
7	17,9	17,7	15,7	24,1	22,2	26,6	962	-399	-1591
8	34,3	27,2	26,8	28,2	28,8	28,9	3 623	-31	-854
9	10,4	17,0	17,2	18,9	25,8	24,9	80	-874	-1 261
celkem	100,0	100	100	100,0	100,0	100,0	8807	536	-2 290

Poznámky: důvody: 1 – změna zaměstnání, 2 – přiblížení k pracovišti, 3 – vzdělání, 4 – zdravotní, 5 – sňatek, 6 – rozvod, 7 – bytové, 8 – následování rodinného příslušníka, 9 – ostatní. Hodnoty migračního salda jsou uváděny jako roční průměry.

úrovni okresů, a také podíl saldové složky na migračním obratu okresů osciluje okolo nízkých hodnot. Migrace tak zatím neplní roli mechanismu, který by umožnil využít potenciálu přirozeně atraktivních regionů, ani se nestává indikátorem této atraktivity. Nejdůležitější bariérou přirozeného rozvoje prostorové mobility obyvatelstva je absence masového trhu s byty.

Oproti předpokladům se mění i migrační bilance Prahy. Při pozvolném vzestupu počtu vystěhovalých dochází k celkem razantnímu poklesu počtu přistěhovalých – v letech 1995-97 dosahovaly počty přistěhovalých pouze polovinu stavu z let 1986-88. Od roku 1994 má tak Praha poprvé v poválečné historii záporné saldo vnitrostátní migrace (tab. 1). Tento překvapivý zvrat musíme vidět v kontextu výše uvedených migračních trendů v České republice. Záporné migrační saldo v letech 1995-97 vykazují všechny velikostní kategorie obcí s více než 10 tis. obyvateli.

Za touto celkovou migrační bilancí vyjádřenou v současnosti průměrnou roční ztrátou okolo 3 tis. osob se skrývají značné strukturální diference. K nejvýraznějším patří rozdíly ve věkovém složení migračního salda. Přes celkové ztráty Praha získává obyvatele v mladším produktivním věku (18 – 30 let) te-

dy ve věku nejvyšší migrační mobility (obr. 1). Ve všech ostatních věkových skupinách převládá počet vystěhovalých nad počtem přistěhovalých. Tento v podstatě tradiční migrační model velkoměst vyspělých zemí, kdy staří obyvatelé město opouštějí, je v případě Prahy umocněn koncentrací migračního zisku do poměrně úzkého věkového intervalu. Migrace tak do určité míry působí proti procesu demografického stárnutí pražské populace. Praha je také tradičně atraktivní pro obyvatele s vyšším stupněm dosaženého vzdělání. V 90. letech se tento trend ještě prohlubuje. Zatímco ve skupinách s nižším stupněm vzdělání je záporné migrační saldo, u migrantů se středoškolským a vysokoškolským vzděláním dochází k migračním ziskům (tab. 2).

Jednou z charakteristik, která může podhalit některé faktory ovlivňující v 90. letech pražské stěhování, jsou migrační motivace. Ze statistickými orgány zjišťovaných migračních důvodů lze vydělit zhruba dvě skupiny. V první skupině, kam se řadí důvody změna pracoviště, přiblížení k pracovišti, studium a sňatek, dosahuje Praha tradičně migračních zisků, u důvodů bytových, zdravotních, následování rodinného příslušníka a ostatních je tomu právě naopak (tab. 3). Z vývojového hlediska nedošlo v období 1986-97 ve struktuře stěhování podle důvodů k dramatickým změnám. U přistěhovalých se snížilo zastoupení těch, kteří uváděli jako důvod následování rodinného příslušníka, u vystěhovalých se snižuje zastoupení obou pracovních důvodů a sňatku a v průběhu 90. let se zvyšuje podíl bytových důvodů, které v období 1995-97 představují důvod s absolutně nejvyšším záporným saldem.

Postavení Prahy v migračním systému České republiky se v 90. letech zásadním způsobem nezměnilo. Co se týká podílu migračního obrátu Prahy na celkové meziokresní migraci v ČR, došlo k jeho zvýšení z hodnot okolo 20 % v 80. letech na 23 % v letech 1995-97. Regionální migrační působnost Prahy se v průběhu 90. let výrazně neoslabila a prokazuje v dlouhodobém vývoji relativní stabilitu. S výjimkou druhé poloviny 80. let, kdy nejsilnější vystěhovalecké proudy do Prahy vykazovalo 32 okresů ČR, v ostatních obdobích včetně 90. let se jejich počet pohyboval mezi 15 – 20. Výrazně se však změnila pozice Prahy z hlediska migračních sald. Zatímco mezi lety 1960-89 měla Praha v pětiletých průměrech záporné saldo se 2 až 4 okresy, v období 1995-97 jich bylo již 38, tedy nadpoloviční většina okresů ČR.

Tab. 4 – Podíly vzdálenostních zón v ČR na migrační bilanci Prahy

Zóna	1961-95	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1992-94	1995-97
Přistěhovalí (podíly v %)								
1	30,6	28,5	25,3	23,9	23,3	24,3	23,7	23,2
2	13,9	14,6	16,5	15,8	15,6	15,4	16,2	16,0
3	40,4	43,2	44,3	44,9	44,7	43,2	43,3	43,9
4	15,1	13,6	13,9	15,3	16,4	17,1	16,8	16,9
Vystěhovalí (podíly v %)								
1	36,2	34,7	32,8	32,5	32,0	31,1	31,5	34,9
2	12,1	13,7	15,3	16,7	16,6	16,6	17,3	18,6
3	39,3	39,9	41,7	40,9	41,2	41,4	40,6	38,1
4	12,4	11,7	10,2	9,9	10,2	10,9	10,6	8,5

Poznámky: vymezení zón: 1 – okresy Praha-západ, Praha-východ, Beroun, Kladno, Mělník; 2 – zbývající okresy středních Čech; 3 – zbývající okresy Čech; 4 – okresy Moravy a Slezska.

Tab. 5 – Migrační bilance Prahy se zázemím

	1961-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1992-94	1995-97
přistěhovalí ze zázemí	4 099	3 836	3 666	3 511	3 724	4 256	2 708	2 104
vystěhovalí do zázemí	3 022	2 839	3 218	3 449	3 072	2 947	3 443	3 953
saldo	1 075	977	448	62	652	1 309	-735	-1 849

Poznámka: zázemí je vymezeno okresy Praha-východ, Praha-západ, Beroun, Mělník, Kladno

Hlavní část migračního obratu Prahy je realizována na poměrně málo rozsáhlém území – v rámci bývalého Středočeského kraje (asi 11 tis. km²) se uskutečňuje přibližně 45 % a v rámci pěti krajů Čech (52 tis. km²) přes 85 % migračního obratu hlavního města. Přičemž zde platí tradiční zákonitost, že přistěhování do významných center osídlení se odehrává v průměru na delší vzdálenosti než vystěhování z těchto center (tab. 4). Stěhování mezi Prahou a vzdálenostními zónami odpovídá i některým dalším migračním pravidelnostem. Vyšší zastoupení v migraci se vzdálenějšími zónami mají především migranti svobodní, s vysokoškolským vzděláním a ti, kteří uvádějí jako motiv svého přestěhování pracovní důvody. Ostatní strukturální charakteristiky pražských migrantů jsou ve vztahu ke vzdálenosti spíše indiferentní. Z hlediska dlouhodobého vývoje je zastoupení jednotlivých vzdálenostních zón v pražské migraci poměrně stabilní.

Významnější změny nastaly v 90. letech pouze v migračních vztazích mezi Prahou a jejím zázemím, a to ať v jeho užším (okresy Praha-východ, Praha-západ), nebo širším vymezení (rozšířeno o okresy Beroun, Kladno, Mělník). Při pozvolném vzestupu počtu vystěhovalých do zázemí došlo k rychlému poklesu přistěhovalých a Praha má tak od začátku 90. let prohlubující se záporné migrační saldo se svým zázemím (tab. 5). Je zcela legitimní předpokládat, že se jedná počáteční fázi suburbanizačních procesů, jejichž kvantitativní rozsah je však dosud velmi malý. Zázemí migračně získává pouze z jádra, vůči ostatnímu území ČR je saldo prakticky nulové. Specifickým rysem migračních zisků v zázemí pražské aglomerace je o něco vyšší zastoupení rodin s dětmi a vysokoškolských vzdělaných osob, tedy tradiční charakteristiky obyvatel suburbánních zón.

Řadu podobných vývojových trendů nacházíme i u dalších velkých měst jak v ČR (Brno, Plzeň), tak v ostatních postkomunistických středoevropských zemích. Asi nejvíce společných rysů se situací v České republice lze nalézt v Maďarsku. Od roku 1993 se dostává do záporných hodnot migrační saldo Budapešti, přičemž rozhodující měrou se na tom podílí negativní bilance se zázemím (Kok 1996). Také na Slovensku došlo k výraznému snížení růstu největších měst. Zatímco v 70. a 80. letech patřily Bratislava a Košice s 8 až 10 % ročním migračním přírůstkem k nejrychleji rostoucím městům v regionu, v 90. letech se migrační růst Bratislavy pohybuje mezi 2 – 3% a u Košic je prakticky nulový. Skupina největších měst v Polsku (nad 500 tis. obyv.) ztrácela v roce 1994 se všemi ostatními velikostními kategoriemi měst a svůj celkový migrační zisk zabezpečovala pouze na úkor venkovských obcí (Rees, Durham, Kupiszewski 1996). Ve všech sledovaných středoevropských zemích se projevovaly v 90. letech u největších metropolí (Budapešť, Bratislava, Košice, Hornoslezská aglomerace, Wroclaw, Varšava, Poznaň) náznaky suburbanizačních procesů.

Závěr

Praha si v rámci migračních vztahů v ČR udržuje dlouhodobě výjimečné postavení, jehož váhu zásadním způsobem nesnížily ani některé nepříznivé vlivy. Po celé poválečné období byla díky politickým a ekonomickým deformacím její přirozená migrační atraktivita potlačována, nejvíce v 50. a 60. letech. Transformační období 90. let v tomto směru dosud nepřináší očekávanou nápravu. Předpoklad, že transformační procesy povedou ke zvětšení svobodné volby na trhu práce a bydlení, což se prostřednictvím migrační mobility odrazí ve vývoji sídelního systému, se v podstatě nepotvrdil. Zásadní rozpor se projevuje mezi dnešním růstem široce chápané atraktivitu Prahy (kvalitní pracovní příležitosti, vzdělání, kultura apod.) a její migrační bilanci. Nejzřetelnější změnou v 90. letech je propad celkového migračního salda Prahy do záporných hodnot. Na této změně se podílejí především ztráty ve vztahu k zázemí města a k obcím ve velikostní skupině do 5 tis. obyvatel. Ostatní charakteristiky jako je regionální působnost nebo složení migrantů se tak zásadním způsobem neměnily. Příčiny uvedeného vývoje v 90. letech můžeme shrnout do několika následujících bodů:

1. Hlavní bariérou, která omezuje přistěhování do Prahy a rozhodujícím způsobem přispěla ke zvratu její migrační bilance, je nepříznivá situace na trhu s byty. Negativně se projevuje jak propad ve výstavbě nových bytů, tak i komplikovaná transformace majetkoprávních poměrů. Zatímco v 80. letech se ročně dokončovalo v Praze 8 – 10 tis. bytů, v polovině 90. let to je pouze 1,5 tis.
2. Migrace je v současné vývojové fázi sídelního systému ČR stále více nahrazována dalšími formami prostorové mobility jako je pohyb za prací, za službami nebo dočasná migrace. Tyto obecné tendence spolu s bariérami bránícími rozvoji migrace vázané na změnu trvalého bydliště přispívají ke značným rozdílům mezi tzv. formálním (tj. přihlášeným k trvalému pobytu) a faktickým (tj. skutečně v místě žijícím) obyvatelstvem Prahy. Podle odhadů může tato diference činit až 400 tis. osob ve prospěch skutečného stavu (Čermák, Drbohlav, Hampl, Kučera 1995). Uvedený rozdíl v sobě skrývá i nový fenomén 90. let – zahraniční imigraci.
3. Se změnou v zastoupení jednotlivých forem prostorové mobility souvisí i proces suburbanizace, který migračně odčerpává obyvatele z jádra aglomerace.
4. Současnou migrační situaci Prahy lze částečně vysvětlovat i doposud probíhající regionální diferenciací, která působí spíše ve smyslu tzv. push efektu, tedy přitažlivostí určitých oblastí, zatímco „odpužující“ pull efekt, mající často podobu existenční nutnosti opuštění daného území, se dosud tak významně neprojevuje.
5. Určitou roli zde hraje i mentalita lidí, kteří nebyli v minulosti zvyklí se často stěhovat a současné překážky nejsou zatím schopni ani ochotni překonávat.

Literatura:

- ČERMÁK, Z. (1989): Stěhování do Prahy ve světle výsledků výběrového šetření: Acta Universitatis Carolinae – Geographica, XXIV, č. 2, UK, Praha, s. 101-110.
- ČERMÁK, Z. (1996): Internal migration in the Czech Republic during period of transition. Acta Facultatis Rerum Naturalium Univrsitatis Comenianae – Geographica, 37, Bratislava, s. 122-130.

- ČERMÁK, Z., DRBOHLAV, D., HAMPL, M., KUČERA, T. (1995): Faktické obyvatelstvo Prahy. Výzkumná zpráva. Přírodovědecká fakulta UK, Praha.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (1994): Development of an urban system: general conception and specific features in the Czech Republic. In: Barlow, M., Dostál, P., Hampl, M. (eds.): Territory, Society and Administration. The Czech Republic and the Industrial Region of Liberec. University of Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, s. 191-224.
- FIELDING, A. J. (1989): Migration and urbanization in Western Europe since 1950. In: Counterurbanization in Europe. The Geographical Journal, 155, č. 3, London, s. 60-69.
- HAMÁČKOVÁ, J. (1997): Meziokresní migrace ČR v letech 1961-95. Magisterská práce, PřF UK, Praha, 80 s.
- HAMPL, M., KÜHNEL, K. (1993): Migratory trends in former Czechoslovakia. Acta Universitates Carolinae – Geographica, XXVII, UK, Praha, s. 53-71.
- HAMPL, M. (1982): Postavení Prahy v regionální struktuře Čech a vývoj migrace obyvatelstva. In: Migrace do velkoměst. Acta demographica, V, Praha, s. 39-60.
- HAMPL, M., MÜLLER, J. (1995): Regionální organizace dlouhodobých migračních procesů v České republice. Sborník ČGS, 100, č. 2, ČGS, Praha, s. 67-77.
- CHESHIRE, P. (1995): A New Phase of Urban Development in Western Europe? The Evidence for the 1980s. Urban Studies, 32, č. 7, s. 1045-1063
- KOK, H. (1996): Migration patterns in Hungary: from urbanisation towards sub-urbanisation? Paper presented at the ENHR-Research Young Housing Research Training Course for phd-students „Housing in Europe“ Horsholm, Denmark, 22-26 August 1996, 20 s.
- REES, P., DURHAM, H., KUPISZEWSKI, M. (1996): Internal migration and regional population dynamics in Europe: Polish case study. Report prepared for the Council of Europe PO-S-REG, 5, Strasbourg, s. 45
- ŠPAČEK, O. (1998): Migrace obyvatel v Praze v letech 1992-96. Magisterská práce. PřF UK, Praha, 207 s.
- ZELINSKY, W. (1971): The Hypothesis of Mobility Transition. The Geographical Review, 61, č. 2, New York, s. 219-249.

Summary

MIGRATIONAL ASPECTS OF THE LONG-TERM DEVELOPMENT OF PRAGUE WITH SPECIAL REGARD TO THE TRANSITION PERIOD IN THE 1990s

Prague occupies a prominent position within the Czech settlement system. This unique position is, inter alia, materialized through its migrational attractivity. When specifying this migration attractivity in the Communist post-war period, internal migration movements played a crucial role. Despite of some barriers in the course of time Prague has become the most important destination of internal migration movements within the whole Czech Republic.

In the 1990s a crucial migrational change has occurred: there has been a considerable decrease of in-migration to Prague. As a result the long-term positive values of Prague's net migration has changed into negative ones (since 1994). The net migration, however, differs by settlement size categories. While Prague now loses population with small communes, the opposite is true if towns and cities are analysed; the critical threshold is 5,000 inhabitants. The analysis of Prague's net migration in the 1990s must also include a note on the important role of Prague's environs. This fact is associated with the metropolization process that has been „artificially“ suppressed over a long period of time in the past and now starts to function. For the first time after several decades Prague loses population through migration vis-a-vis neighbouring districts.

The following reasons for the considerable decrease of internal migration to Prague are seen as critical:

1. The collapse of housing construction. Some 8,000–10,000 flats were started in the 1980s, but only some 1,500 flats were started in the first half of the 1990s; a similar trend can be observed in the whole Czech Republic;
2. The housing market is underdeveloped due to a) insufficient legislation, b) unclear ownership relations, and c) not yet fully liberalized rents;
3. There are no strong push factors in potential out-migration areas as the socio-economic environment is still more or less regionally homogeneous;

4. The suburbanization process.

Prague attracts especially young, well-educated people in productive age, with a high degree of economic activity and with good prospects of natural reproduction. Most of the immigrants are aged between 20 and 30 years. On the other hand, the Prague's net migration is negative regarding population aged over 40 years. Thus, migration can be seen as a counter-balance to the natural ageing of Prague's population.

As regards the migration motivation, many people tend to leave the city because of housing reasons. On the other hand, Prague draws migrants who come for „job“ and „marriage“. The city also attracts many migrants by offering good opportunities for training and studying. What is worth stressing is that the advantage of getting a job in Prague for young people is stronger than unfavourable conditions that include housing shortage, ecological problems, etc.

It can be hypothesized that the internal migration in future will temporarily not follow traditional models typical of metropolitan areas in developed countries. Thus, the concentration process realized via internal migration may continue in Prague in close future. „The path in this case seems to be potentially rather dynamic“ and depends on changing conditions (e.g. liberalization of rents, more housing construction, and increase of regional differences).

Fig. 1 – Migrational turnover in Prague by age groups (1995–97). x – age, y – migrational turnover, bold – men, line – women. Note: Mean annual internal migration is shown.

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2.)

Do redakce došlo 2. 3. 1999

Lektorovali Dušan Drbohlav a Jozef Mládek

Expedice ENVIRO Madagaskar 1998/99. Ostrov Madagaskar (594 180 km², 16,5 mil. obyvatel) již po staletí přitahuje pozornost cestovatelů a odborníků různých přírodovědných profesí díky četným specifickým své fauny, flóry, malebné přírodní i kulturní krajiny, pestřejího obyvatelstva. Méně již láká svými ekonomickými parametry, které jej řadí mezi nejchudší oblasti světa. V posledních desetiletích odtud přicházejí varovné zprávy o dalekosáhlé devastaci životního prostředí, zejména o velkoměřítkové destrukci posledních enkláv tropického pralesa, v němž přežívají zbytky kdysi velmi bohaté, převážně endemické bioty ostrova (85 % endemických druhů). Poznání, jaké je vlastně skutečná situace na poli stavu a ochrany životního prostředí, resp. zda je vůbec možné posoudit rozsah a hloubku přetváření prostředí ostrova člověkem v naší době, si dala do svých úkolů pětičlenná expedice českých přírodovědců působící pět týdnů na Madagaskaru na přelomu let 1998 a 1999.

Personální složení expedičního týmu (entomolog, herpetolog, ekonom, lesní odborník, fyzický geograf) tuto výpravu poněkud odlišovalo od dřívějších, hlouběji specializovaných expedic. Výprava se leticky přesunula z Prahy přes Antanarivú do hlavního města Republiky Madagaskar Antananariva. Po kratším pobytu v Antananarivu a okolní náhorní plošině (1 200 – 1 400 m n. m.) s hustou mozaikou venkovských i městských sídel, rýžovištěmi na údolních dnech a většinou odlesněnými vrchy byl týden studia věnován rozvodní části pohoří východně od města Moramanga.

Členitý vrchoviný reliéf (800 – 1 250 m n. m.) této části ostrova byl původně pokryt tropickým horským lesem. Údolní dna jsou dnes vesměs upravena do pravidelně zavlažovaných rýžovišť poskytujících 2 – 3 úrody ročně. Přilehlé svahy jsou postupně odlesňovány vypalováním seschlých, záměrně poškozených porostů. Vypalování jsou postihovány i sekundární křoviny a výsadby importovaných blahovičníků. Jen část dřevní hmoty je využita pro výrobu dřevěného uhlí. Zbytek slouží k pohnování půdy ve zcela technicky nedotčeném terénu. I příkré svahy jsou osévány do vbodnutých jamek suchomilnými kultivary rýže, fazole či manioku. Ačkoliv jsou svahy postihovány četnými sesuvy díky mocné vrstvě (až 30 m) tropických zvětralín krystalických hornin, zdá se, že eroze půdy nedosahuje katastrofálních rozměrů. Plodiny stačí v prvních fázích období dešťů stabilizovat půdní povrch a dlouhodobé tropické lijáky ztrácejí v houstnoucích porostech očekávanou destrukční schopnost. Původní nebo málo dotčený lesní porost s hojnými populacemi lemuru se uchovává v rezervacích (NP Andasibe, rezervace Maromizaha) a mimo ně jen v odlehlejších či exponovaných polohách. I tyto plochy jsou protkány sítí stezek, podél kterých dochází k zakládání nových osad a následnému odlesnění. kolonizaci provádí vždy nejmladší generace rodin z důvodu získání obživy v samozásobitelském systému, kde má obyvatelstvo jen málo přiležitosti ke získání obživy. Zdá se, že po několika málo sezónách jsou vyčerpané plochy opuštěny, a ty zarůstají trnitými keři v druhově ochuzené formaci připomínající středomořskou macchii. Ani po dlouhém období nedosahují dřeviny velikosti stromů. Zbytek ploch je spásán stády zebu. Krajina tak nabývá vzhledu chaotické směsi trvalých rýžovišť v nivách, sezónních políček na svazích, zarůstajících bylinných pastvin, keřových porostů místy obohacených vyššími banánovníky nebo poutními palmami, periodicky kácených a vypalovaných eukalyptových pařezin a zbytků primárního lesa, nejčastěji na temenech nejvyšších kopců a hřbetů. I zde jsou neustále „okusovány“ šíří se lidskou ekumenou a je otázkou času, kdy zcela zmizí.

Další navštívenou oblastí byla pobřeží pahorkatina, lemující střední úsek východního okraje ostrova. Zde vystupují nízké exfoliační klenby (s vrcholky v nadmořských výškách do 500 m) a ostrovní hory budované granitoidními horninami. Společně vytvářejí charakteristický „pomerančový“ reliéf, dobře patrný v silně odlesněné krajině. Vyšší klenby i jejich svahy a úpatí „zdobí“ bizarně modelované bloky horniny, z nichž jsou zvětráváním vypreparovány typické žebrované útvary. Jsou vázány jen na velmi vlhké a teplé tropické klima a „spoluprací“ vlhkomilné vegetace. Jejich jednotlivé etapy vývoje byly pozorovány v několika místech pobřežní oblasti a získané poznatky budou pojednány ve zvláštním příspěvku. Zdá se, že po odlesnění je jejich vývoj prakticky zastaven, jsou však pohledově exponovány a představují lokální dominanty okolní kulturní stepi. Geograficky zajímavou lokalitou byl poloostrov Point Laréé v severním úseku východního pobřeží, tvořený soustavou týlem k sobě přiléhajících (párů) písčiny kos, jak vznikaly postupným účinkem vln postupujícími proti sobě průlivem Sv. Marie od obou konců stejnojmenného ostrova a vlastního Madagaskaru.

Značná pozornost byla věnována ostrovu Sv. Marie v Indickém oceánu (malgašsky Nosy Boraha, délka 56 km, max. šířka 8 km, max. výška 121 m n. m.). Pahorkatinný ostrov oplývá malými romantickými plážemi s kokosovníky, kvalitní sítí ubytovacích a stravovacích zařízení (a přitom levných) a uspokojivými silnicemi. Rozvíjející se „turistický průmysl“ představuje již delší dobu existenční alternativu pro mnoho obyvatel, a tak se kácení deštného lesa téměř zastavilo. Atraktivní přežívající prales přináší více prostředků než pěstování plodin na chudé půdě. Podobná situace byla registrována i na prozatím odlehleém a vlhkém poloostrově Masoala na severovýchodním Madagaskaru (max. srážek až 9 000 mm za rok). I zde funguje systém několika přírodních rezervací a národních parků, byť jsou v jistém ohrožení ze strany rostoucí zemědělské populace.

Severojižní pás deštného pralesa, vystavený účinkům severovýchodního letního monzunu od Indického oceánu, je prostorově redukován jak od pobřeží, tak zejména od západu z urbanizované a silně kultivované centrální náhorní plošiny. Tam původně převládala savana se stepními okrsky a ostrůvky lesa na vyšších elevacích velehorského charakteru (nad 2 000 m n. m.). Kulturní krajina dnes lalokovitě sestupuje do pásu deštného lesa, který se rozpadá do mozaiky lesních oáz. Tento frontální tlak na deštný les snad pro něj představuje větší nebezpečí než postupná kolonizace formou rodinných enkláv.

Směrem k jihu jednoznačně ubývá srážek (na cca 400 mm za rok). Navštívená stepní náhorní plošina Horombe (600 – 800 m n. m.) je místně intenzivně kultivována, a to v údolních nivách podél sezónních vodních toků. Zbytek území je částečně dotčen pastvou zebu. Ačkoliv pochop je každoročně postihována požáry stejně jako přilehlá savana, flóra a fauna je tomuto fenoménu dobře přizpůsobena a organický život je dosti bohatý. Národní park Isalo na jihu chrání pestrobarevnou krajinu zvětrávaných pískovcových masívů s údolními oázami bujné tropické bioty (včetně lemurů). Rozvodí jsou často vyprahlá se skromným savanovým porostem a s okrsky sukulentní flóry (hojný je rod Pachypodium). „Turistický průmysl“ je zde dobře rozvinut a představuje hlavní zdroj obživy pro okolní obyvatelstvo. Příroda Národního parku Isalo a náhorní plošiny Horombe se zjevně nachází ve stavu ekologické rovnováhy.

Není pochyb o tom, že původní přirozené formace jsou na Madagaskaru celkově na ústupu. Střední Evropa tento vývoj prodělala v období středověké kolonizace, Severní Amerika v minulém století. Průběh souvisí s růstem populace, avšak nyní se odehrává za zcela odlišného stupně poznání, byť původními primitivními prostředky. Záchraně tropické přírody může pomoci motivace místního obyvatelstva k vyšší intenzitě využívání stávajících kulturních ploch a zejména cílevědomá rozrůzněnost ekonomických aktivit vyplývajících z radikálního růstu úrovně vzdělanosti a povědomí o hodnotě životního prostředí. Zákazy a potraviny pomoc zde asi nebudou na místě a jejich účinek se mine efektem. Expedice přivezla množství poznatků, vědeckého materiálu, sběry abiotických a biotických přírodnin (mezi nimi i zcela nové, dosud nepopsané druhy hmyzu), které budou předmětem dalšího zpracování. O výsledcích hodláme veřejnost informovat.

Autor příspěvku děkuje ing. Miroslavu Škrabalovi za finanční podporu nezbytnou pro úspěšný průběh expedice.

Jaromír Kolejha

Konference „Společensví, regionalismus, globalismus“. Ve dnech 21. – 24. září 1998 se ve Varšavě v budově Polské akademie věd konala již v pořadí druhá mezinárodní konference pojednávající „Základní problémy univerzalismu ve střední a východní Evropě“, jak zněl její tematický název. Vedle množství posluchačů se konference zúčastnilo na 50 odborníků ze zemí od Bruselu po Moskvu, kteří vystoupili s referáty nebo diskusními příspěvky.

Univerzalismus, jak známo, je nejen určitý filozofický směr, propagující rovnost, toleranci a jednotu světa v pestrosti kultur, ale také politický a společenský proud posilující vědomí společné odpovědnosti za budoucí osudy planety, ale také i za uchování a rozvíjení identity národů i jedinců. Profesionální spektrum referujících bylo velmi široké: od profesionálních filozofů, přes reprezentanty politických a církevních organizací, ekonomy, po akademické přírodovědce, včetně geografů. Jednací jazyk konference nebyl povinně specifikován, a tak zaznělo množství evropských jazyků, které v případě potřeby byly překládány do angličtiny, ruštiny nebo polštiny.

Konferenci otevřel prof. Andrzej Góralski, předseda organizačního výboru a současně předseda Polskiego Towarzystwa Universalizmu (PTU). Ve svém vstupu nastínil záměry

konference a cíle univerzalizmu. V následujícím čtyřdenním maratónu příspěvků odezněly referáty na témata: problémy světa, evropský racionalismus, totalogie, regionalismus a evropanství, společenství a integrace civilizací, provincionalismus versus univerzalizmus, názory obyvatel Evropy, východiska univerzalizmu, rozvoj a praktické využití myšlenek univerzalizmu. Představy o univerzalizmu na nejobecnější filozofické úrovni prezentovali další představitelé PTU, varšavští profesori J. Kuczynski a A. Grzegorzcyk („univerzalizmus není doktrínou jednoty, ani kosmopolitismu, ale synergií rozmanitosti a příslušnosti“, „cílem lidského snažení musí být dobro pro všechny“). Řada příspěvků, obzvláště ty s geografickou dimenzí, pak přiváděly přítomné do konkrétní reálných problémů reálného světa.

Ve fyzické geografii může najít širokého uplatnění koncepce totalogie (Kizima, Kyjev) jako teorie jednoty rozvíjející a zachovávající rozmanitost (s ohledem na Hegelův monopoluralismus). Podle této koncepce neexistuje v přírodě absolutně stabilní složka a další vývoj je určován tzv. genetickou strukturou, vytvořenou předchozími procesy, a tzv. parsičskou strukturou, formující se stále se měnící konstelací aktivně působících faktorů. Výsledky procesů se pak zakomponují do genetické struktury a další nové procesy ji zase mění, přičemž se genetická a parsičská struktura mohou časově překrývat (např. vývoj dialogu, hry, povodně, migrace,...). Zajímavá byla i aplikace tzv. tranzitivního polymorfismu (Michalik, Varšava), kdy zdravé společenstvo má tendenci produkovat rozmanitost, což se týká jak přírodních, tak společenských systémů. Síla systému je právě ve schopnosti vytvářet a podporovat rozmanitost proti „glajchšaltování“.

Zajímavé náměty by zde našla rovněž humánní geografie. Výrazně dominovala národnostní problematika. Š. Jackevič (Brest) uvedl, že jen 12 států světa je etnicky homogenních. Ve čtvrtině států tvoří menšiny více obyvatel než „státní“ národ. Podle provedených anketních šetření v různých státech jsou nejnižší sympatie obyvatel vykazovány Romům. Autor uvedl rovněž přehled strategií etnické homogenizace: etnické čistky, deportace, výměny obyvatelstva, asimilace, titularizace (započtení do „státního“ národa), adaptace, autonimizace, mezinárodní subjektivizace, suverenizace.

L. Brodowski (Varšava) podrobil kritice známé větve integralismu, ať již to byl nacionalismus („národ je vše, člověk nic“), nebo komunismus („třída je vše, člověk nic“), či liberalismus („peníze jsou všechno, člověk nic“). Zajímavý byl i jeho výklad současné příslušnosti a kořenů obyvatel. Země původu je „matkou“, zatímco kraj, s nímž jedinec a jeho potomci srostli, je „vlastí“.

Nepříliš optimisticky rovněž vyznělo konstatování, že v současné době žije na světě 800 miliónů nezaměstnaných a ročně umírá 168 000 lidí z přepracování. E. Kosminski (Poznaň) nazval lidskou společnost proto „společností rizik“, která představují analogické globální ohrožení jako globální klimatická změna.

B. Genzelis (Vilnius) analyzoval diference mezi mírou pozornosti věnované kultuře elit a kultuře mas ve společnosti a skutečnými preferencemi obyvatel. Krom toho existuje jakási „metropolitní kultura“, reprezentovaná především USA, která vede k potírání („amerikanizaci“) národních kultur. Je to důsledkem procesu, kdy po získání politické nezávislosti, státy snaží se o sociální a hospodářský pokrok postupně ztrácejí nejprve ekonomickou a později také kulturní nezávislost.

Rozladění a kritiku vyvolal referát prof. Ramose (Leuven), který prezentoval své názory na politiku Evropské unie. Podle něj se v ní peníze staly měřítkem všech hodnot („jsou nejdůležitější věcí mezi životem a smrtí“) a suverenita individuí i států je dána finanční suverenitou.

Z regionálního hlediska si značnou pozornost vysloužily příspěvky o národnostní politice v nejbližších státech bývalého SSSR. Ukazuje se, že nacionalismus, často skrývaný propagací „státního jazyka“, ztěžuje cestu k demokracii a národnostnímu pluralismu v těchto zemích, které se bez rozdílu považují za „forposty“ evropské civilizace na kontaktu s „Asií“. Zkušenosti těchto zemí kupodivu ukazují, že vyšší investice nutně neznamenají snížení nezaměstnanosti. Často je tomu právě naopak, jako daň technickému pokroku. Žjavná radost ze získané nezávislosti je kalena národnostními rozpory a ekonomickou krizí, ev. dalšími problémy „všedního dne“.

Nekonvenční byl i vlastní průběh konference, kdy se vesměs zasedalo kolem „kulatého stolu“ obklopeném čtvercem dalších účastníků. Podle zájmu bylo možné, aby vedle sebe u stolu seděli někteří vystupující i běžní pasivní posluchači. Odstup mezi pódium a divákem zde nebyl a jednání se tak neslo formou demokratické debaty jak během plenárních vystoupení, tak při jednání sekcí. Účastníci si tak odnesli do své práce mnohé inspirující poznatky, jak mimo jiné bylo cílem této široce pojaté mezioborové konference.

Autor děkuje Nadaci Českého literárního fondu v Praze za finanční podporu k účasti na konferenci.

Jaromír Kolejka

Regionální konference EGEA (European Geography Association for geography students and young geographers) v Olomouci. Ve dnech 18. – 21. 3. 1999 se na katedře geografie Přírodovědecké fakulty v Olomouci konala pravidelná východoevropská regionální konference evropské geografické asociace EGEA. I když se II. výroční kongres EGEA konal už v roce 1990 v Praze, pracuje v současné době v České republice jediná pobočka této asociace, a to na katedře geografie Přírodovědecké fakulty v Olomouci. Její předsedkyní je Andrea Kozáková, studentka 3. ročníku kombinace biologie – zeměpis – ochrana a tvorba životního prostředí. Poprvé ve své historii pořádala olomoucká pobočka tak rozsáhlou akci. Na katedru geografie PřF UP v Olomouci se sjelo téměř 70 studentů geografie z univerzit v Polsku, Rusku, Moldavsku, Ukrajině, Rumunsku, Slovinsku, Spojeného království, Nizozemsku, Finsku, Německu.

Slavnostní zahájení se uskutečnilo v pátek 19. 3. 1999 v prostorách Přírodovědecké fakulty. Se systémem výuky geografie na olomoucké univerzitě seznámil účastníky konference vedoucí katedry geografie doc. RNDr. Miroslav Vysoužil, Csc. Dopolední program pokračoval geografickou exkurzí po Olomouci. Odpoledne bylo věnováno odbornému jednání. Referáty k hlavnímu tématu konference „Geografie na evropských univerzitách“ přednesli zástupci všech přítomných univerzit. Významný byl příspěvek prof. Harri Pennanena z univerzity v Joensu (Finsko), který zhodnotil výukové programy na finských univerzitách. s referátem o geografických pracovištích v ČR vystoupil doc. RNDr. Vít Voženílek, Csc. z olomoucké katedry geografie.

Druhý den konference byl věnován odborné geografické exkurzi do Brna, která byla všemi účastníky hodnocena jako velmi zdařilá. Závěrečné zasedání zhodnotilo průběh celé konference. Diskuse se zaměřila na probíhající projekty a plány do nejbližšího období (příprava výročního kongresu v Utrechtu, aktualizace databáze a plány na www stránek aj.). Všichni účastníci se shodli, že konference splnila hlavní cíle: získání informací o studiu geografie na evropských univerzitách; prezentovala geografii na PřF UP v Olomouci i univerzitu samotnou, město Olomouc a jeho širší okolí a současně celou Českou republiku; umožnila navázání nových kontaktů mezi mladými geografy.

Bylo navrženo, aby se východoevropský regionální kongres v roce 2000 konal ve Wroclawi. K úspěchu ojedinělé akce přispěl obětavou prací 6členný organizační výbor studentů geografie na PřF UP pod vedením předsedkyně pobočky. Dík organizátorů patří také České geografické společnosti a řadě sponzorů.

Andrea Kozáková, Miroslav Vysoužil

LITERATURA

V. Rey (ed.): Les territoires centre-européens, dilemmes et défis, l'Europe médiane en question. La Découverte, Paříž 1998, 269 s.

V západoevropské geografické publikační produkci vrcholí zřejmě vlna profesionálního zájmu o transformující se střední Evropu, alespoň mohu-li to posoudit podle francouzsky psané literatury, o níž jistý přehled mám. Docela dobře se to dá doložit existencí nové sborníkově uspořádané práce 14 autorů, převážně střední a mladší generace, z nichž někteří pocházejí dokonce z někdejšího evropského Východu. Ve sborníku je totiž např. citováno už kolem dvou stovek zajímavých titulů, převážně ovšem francouzsky psaných, přičemž nejméně 70 z nich je možno označit za velmi zajímavé a originální geografické příspěvky z 90. let nebo za součást soustavné soudobé dokumentace našich realit. V takovém bohatství pramenů je pak už možná soustavnější práce. Práce v území, které se nadále tak obtížně geograficky označuje a které se (přes všechny výhrady) dá asi nejlépe nazvat *Evropou středovýchodní*. I francouzština zápasí s vhodným jazykovým označením, takže francouzská hravost se slovy tentokrát přišla se slovem v češtině jen obtížně odlišitelným od termínů předchozích.

Zkrátka, místo *Europe centrale* je tu tentokrát střední Evropa představena jako *Europe médiane*. Umožnilo to snad zařadit do takového územního kontextu jak nové spolkové země Německa, tak třeba i Rakousko.

Ambiciózní autorský kolektiv ad hoc přitom nezůstává na povrchu věci. Je zde dobře patrná snaha (u různých autorů ovšem různou měrou naplněná) nezůstávat jen u nových informací, u srovnávání, je zde tendence směřovat k vysvětlování jednotlivých jevů. Formy a průběh privatizace, zahraniční investice, zemědělská problematika, volební geografie, migrace a dojíždka, demografická situace, to vše je příznakem obdivuhodné širě témat. Problémy metropolí jsou kříženy exponováním Berlína (samozřejmě i s ohledem na chystané převzetí role hlavního města Německa de facto), Varšavy a Budapešti. Česká republika (zde přesněji ještě Československo) je zvolena spíše jako mimořádně vhodný objekt pro kartografické demonstrování dlouhodobých změn v prostorovém rozmístění obyvatelstva (obdobné výsledky u téže metody a téhož autora znám i za např. za Rumunsko, tam ovšem se prokazují mimořádně radikální změny teprve v průběhu 90. let – toto ovšem do recenzované knihy zařazeno nebylo). Kartografické porovnání let 1930, 1961 a 1991 je totiž šokující ve své exaktnosti i při zvolené generalizaci. Navazující textová pasáž je velmi zasvěcená, ale současně až dráždivě originální ve svém celkové pojetí (C. Grasland). Nedostatek „povinné úcty“ k metropolitní roli Prahy v těchto souvislostech se dá vysvětlit nejspíše pařížskou optikou autora. V charakteristice územních členění jednotlivých států (slovenská krajská soustava funguje od poloviny r. 1996, kraje České republiky byly schváleny v roce 1997 pro období od r. 2000) jsou kraje sledovány v evropské optice jako příliš malé a neschopné sehrát srovnatelnou regionální roli, jakou mají regiony států Evropské unie. V. Reyová, která rozhodně netrpí staromilstvím ve vztahu k našim historickým zemím (viz mou recenzi na její práci s R. Brunetem v č. 2/1998 tohoto časopisu), nalézá motiv nadměrné rozdrobenosti slovenských krajů v nedůvěře bratislavského establishmentu vůči slovenským Maďarům, v případě České republiky pak v rozporu mezi pražským establishmentem a aspiracemi Moravy a Slezska (viz s. 32 posuzované práce).

Celou knihou se podle mne vine (přes autorství různých osob) zajímavá myšlenková linie: Je prostor středovýchodní Evropy vyhraněnou entitou, má své hlavní rysy jen v rovině vnějškové, jsou tedy zdejší shodné znaky jen znaky „paralelními“ nebo odhalují podstatnější skutečnosti? Je to jen pouhé „přechodné“ území mezi evropským Západem a Východem nebo je zde někde přece jen ukryt zatím neznámý integrační potenciál? Tyto otázky jsou formulovány těmi, kteří již v integrované Evropě žijí. Jsou si však vědomi, že budoucí intenzivní evropské soužití je záležitostí oboustrannou. Na tuto velkou fúzi je ovšem nutno připravit i západ Evropy (proto též *dilemmes et défis* v podtitulu – znamená to *dilemata a výzvy*). Takže i kritický pohled na naše realie (a realie našich sousedů) zde není projevem nadřazeného poměřování naší schopnosti k integraci, je to spíše celková precizní expozice evropského detailu (tedy „naší“ části Evropy), aby byl lépe poznán a pochopen i budoucí evropský celek. A to je na této mimořádně zralé geografické publikaci snad to nejennější.

Stanislav Řehák

T. Szczypek (ed): Współczesne procesy eoliczne. Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, Sosnowiec 1998, 93 s. ISBN 83-87431-10-9, ISBN 83-909951-5-5.

Práce sborníkového charakteru, zabývající se eolickými procesy a eolickým reliéfem, vznikla na základě spolupráce mezi Slezskou univerzitou v Katovicích a Geografickým ústavem Ruské akademie věd v Irkutsku. Do sborníku přispěl dvěma studii také Rostislav Švehlík z České republiky.

Příspěvek T. Szczyпка a J. Wacha „Rozwój pagórkow antropogenicznych pod wpływem czynnika eolicznego“ se zabývá vývojem konvexních antropogenních tvarů z písčitého materiálu, který je dále modelován větrem. Studie je dobře dokumentována nákresey a barevnými fotografiemi. Dva příspěvky R. Švehlíka (jedna v českém, druhá v anglickém jazyce) přináší některé nové poznatky o eolické modelaci reliéfu u nás. Jeho studie „Naklonění kamenné dlažby větrem“ ukazuje, že drobné tvary, svou podobou blízké pouštní dlažbě, mohou vzniknout i u nás, a to na zemědělských půdách hlinitého charakteru vlivem větru. Studie je z oblasti Banova (okres Uherské Hradiště) a je doložena nákresey i fotografiemi. Druhá práce R. Švehlíka „Siltng of water reservoirs with blown materials“ uvádí možnosti zanášení přehradních prostor větrem transportovaným materiálem (na příkladu vodního díla Ordějov). Dosud tento jev byl u nás sledován z hlediska intenzity plaveninového režimu na přítocích do vodních děl nebo abrazních procesů v březních pásmech přehrad.

Společná práce šesti autorů (E. Mycielska – Dowgiałło, M. Dłużewski, A. Pękalska, E. Smolska, O. Schwarczewski, B. Woroniko) se zabývá problémem desertifikace vybraných oblastí severní části Sahary (Rozwój wydym na wybranych obszarach Sahary jako efekt pustynienia). Na základě sledování vývoje dun v Alžírsku, Tunisku a Egyptě docházejí k závěru, že hlavním činitelem stále intenzivnější desertifikace v oblastech, kde tento jev sledovali, je snižování hladiny podzemní vody v důsledku její antropogenní exploatace. Studie je doložena velmi bohatým dokumentačním materiálem.

G. I. Ovčinnikov přispěl do recenzovaného sborníku pojednáním o eolických procesech v březním pásmu Bratské nádrže (Nekotorye zakonomernosti razpredelenia nazosov na osušennyh otmeljach i beregovych sklonach Bratskogo vodochranilišča pod vozdejsviem vetrovych i volnovych faktorov). Intenzita eolické modelace je velmi proměnlivá v závislosti na kolísání hladiny tohoto velkého vodního díly a je výrazná při snížení hladiny. T. Szczypek a V. A. Smytko ve studii „Main granulometric properties of modern aeolian sands in Oikhon Island on Lake Bajkal“ se věnují granulometrickým vlastnostem ostrova Olchon v Bajkalském jezeře a poslední studie V.B. Vyrkina „Współczesne procesy eoliczne w zapadlisku Tunkińskim – wschodnia Syberia“ svým celkovým zaměřením zapadá do tohoto sborníku popisem a genezí eolických tvarů v Tunkské kotlině.

Tato rozsahem nevelká publikace přináší nejen nové poznatky o eolických morfogenetických procesech v nejširším slova smyslu, ale pro kvartérní geology a geomorfology také nové metodické postupy, které by bylo možno aplikovat v některých územích i u nás.

Ladislav Buzek

T. Szczypek, V. A. Smytko: Morfologiczny Model „Rzeźby Pustynnej“ na obszarze przekształconym antropogenicznie. Uniwersytet Śląski, Sosnowiec 1998, 48 s. ISBN 83 - 87431 - 04 - 4.

Slezská universita v Katovicích, jmenovitě její „Wydział Nauk o Ziemi“ v Sosnowci, vydává i v dnešní finanční náročné době řadu kvalitních studií. Útlá publikace prof. Szczyпка (Sosnowiec) a dr. Smytky (Irkutsk) se zabývá tzv. Błędowskou pouští (Pustynia Błędowska) v Hornoslezské průmyslové oblasti v blízkosti Katowic a je výsledkem závěrů části mezinárodního projektu „Wýzkum antropogenních vlivů na krajiny“ (mezinárodní spolupráce mezi vědeckými institucemi v Sosnowci a Irkutsku).

Pustynia Błędowska je tvořena glacienními písky a zabírá plochu několika hektarů. Její povrch je převážně bez vegetace a má výrazné znaky eolické modelace, avšak také nepřehlédnutelné znaky antropogenních zásahů, především těžby písku pro důlní účely (zakládka vytěžených důlních podzemních prostor) i pro účely stavební.

Autoři se podrobně zabývali eolickými erozními a akumuláčními tvary na těch plochách, které již nebyly antropogenně využívány (při klasifikaci tvarů a jejich analýze se opírali především o anglosaskou a ruskou literaturu).

Po geomorfologické charakteristice následuje podrobná granulometrická analýza sedimentů, a to nejen eolických, ale i druhotně vodou přelavených. V práci je hodnocen také přístup tzv. „eolistů“ (uznávajících pro modelaci eolického reliéfu výhradně eolické procesy) a tzv. „proluvialistů“, kteří vedle eolických procesů se přiklánějí k nezanedbatelné modelační roli proudící vody. Z výsledků výzkumu je zřejmé, že rozhodující vliv na tvorbě tvarů v Błędowské „poušti“ má ve středoevropských podmínkách proudící voda. Role větru dominuje spíše v okrajových oblastech území, kde vysušování písku je rychlejší, než uvnitř území, kde převládají deprese antropogenního původu. Studie je doplněna několika nepříliš kvalitními fotografiemi (pravděpodobně vinou techniky tisku a nekvalitním papírem), náčrty a barevnou geomorfologickou mapou studované oblasti.

Terénní práce se v této oblasti uskutečnily v r. 1997, avšak v r. 1998 byla celá oblast tohoto písčitého území s výraznými antropogenními zásahy s použitím těžké techniky zarovnána, takže tato zvláštní přírodně-antropogenní zvláštnost prozatím ztratila svůj „pouštní“ ráz. Práce výše uvedených autorů má již cenu spíše historickou, avšak použité pracovní metody by mohly být aplikovány i u nás v těch oblastech, kde se vyskytují písky na větších plochách a zároveň mají znaky antropogenních zásahů (např. Dolnomoravský úval).

Ladislav Buzek

Publikace obsahuje informace o 100 univerzitách, včetně 13 vysokoškolských institutů a „college“, na nichž jsou v pregraduálním a postgraduálním studiu vzdělávání geografové a učitelé geografie. Lokalizace těchto institucí je uvedena adresně (včetně telefonů, faxů a e-mailových adres) a kartograficky. Uvedená geografická pracoviště jsou lokalizována do 69 měst Velké Británie (geografie se vyučuje ve Skotsku na 10 univerzitách, ve Walesu na 7, v Severním Irsku na 2 univerzitách). V Londýně je na univerzitách a vysokoškolských institucích 17 geografických pracovišť. Každé geografické pracoviště je v adresáři jednotlivým způsobem charakterizováno: studium základní a postgraduální, výzkumné aktivity, pedagogický sbor. U jednotlivých studijních oborů je uváděn počet míst v přijímacím řízení. Závěr publikace tvoří dva rejstříky: 1. rejstřík pedagogů (přes 1 600 osob) s uvedením sídla, kde pracují, 2. rejstřík geografických disciplín a směrů (celkem 70) a k nim přiřazených geografů (nejzrůsáhlejší jsou tyto obory: geomorfologie, ekonomická geografie, urbánní geografie a environmentální studia).

Následující seznam geografických disciplín byl zpracován z adresáře pro socioekonomickou a humánní geografii a je dokladem zájmové orientace britských geografů na geografické disciplíny a výzkumné směry.

AGRICULTURAL GEOGRAPHY, APPLIED GEOGRAPHY, advanced economy, agenda 21, agriculture and food, agricultural restructuring.

COMPARATIVE GEOGRAPHY, CULTURAL GEOGRAPHY, CAL in higher education, changing society, computer modelling, computing, crime and social change, cultural politics.

DEMOGRAPHY, DEVELOPMENT GEOGRAPHY, demand for higher education, distance learning, the distribution of wealth.

ECONOMIC GEOGRAPHY, EXPERIMENTAL GEOGRAPHY, economic restructuring, economy and culture, ecotourism, economical growth, education, electronic data interchange, energy resources, environmental criminology, ethnic minority, EU, european studies, european: collaboration, integration, policy, politics and regional development.

FEMINIST GEOGRAPHY, famine, farm diversification study, finance, food policy.

GEOGRAPHY: of communications, of crims, education, of development, of economic change, of modernity and postmodernity, of money and finance capital, of welfare, geographical: education, gerontology, perspectives, theory, thought and methods; geodemographics, geopolitics, globalisation, global: cities, education centra, economy, change, politics, report.

GENDER GEOGRAPHY, GEOGRAPHY and information and communication technology.

HEALTH GEOGRAPHY, HISTORICAL GEOGRAPHY, HUMAN GEOGRAPHY, HUMANISTIC GEOGRAPHY, habitat evolution, heritage cities, heritage tourism, high-tech industry, high technology, history of geographical ideas HIV and AIDS, house prices, human welfare.

INDUSTRIAL GEOGRAPHY AND ECOLOGY, industrial: cities, location, trade; informational technology in geography, intercontinental trade, international: cultural change, financial system, problems; internet and CAL in teaching geography.

Labour markets, landscape in transition, land survey, less developed countries, location theory, local: authority, economic development, economic regeneration, governance, government and public finance; logistics.

MARKETING GEOGRAPHY, MARINE GEOGRAPHY, MEDICAL GEOGRAPHY, MILITARY GEOGRAPHY, mathematical modeling, media studies, methodology and techniques in human geography, migration, mobility, modelling environmental change, modern british cities, modernity and postmodernity.

Nation and ethnicity, nations and borders, national curriculum, nationalism, natural hazards, new territorial politics.

Office location.

POLITICAL GEOGRAPHY, perception studies, personal mobility, philosophy of geography photography in geography, place and society, postmodernism, post industrial economics, post-socialist restructuring, producer services, processes in geography.

Qualitative methods, quality of life.

RECREATION GEOGRAPHY, REGIONAL GEOGRAPHY, RETAIL GEOGRAPHY, RURAL GEOGRAPHY, railway transport, recreation and tourism, reflexivity and the construction of identity, regional planning and development, regulation theory, religions settlement and studies, research an methodology, role universities in their local communities, rural areas- change and settlement.

SERVICE SECTOR GEOGRAPHY, SOCIAL GEOGRAPHY, science and geography, sea transport, separatism, social business, social welfare and processes, sources and approaches in geography, space intervention , spatial: behaviour, diffusion, information system, population analysis, variations; sustainable development.

TOURISM GEOGRAPHY, TRANSPOLITICAL GEOGRAPHY, teacher training, technologies for development, telecommunications, terrestrial research, the information society, theories of geographical knowledge, third world, time and space, transport and regional development, transport networks.

URBAN GEOGRAPHY, urbanisation, urban partnerships.
World heritage sites.

Arnošt Wahla

LITERATURA – RECENT PUBLICATIONS

V. Rey (ed.): Les territoires centre-européens, dilemmes et défis (*S. Řehák*) 136 – T. Szczypek, V. A. Smytko: Morfologiczny Model „Rzeźby Pustynnej“ na obszarze przekształcowanym antropogenicznie (*L. Buzek*) 137 – T. Szczypek (ed): Współczesne procesy eoliczne (*L. Buzek*) 138 – L. E. Craig, B. Lenon (red.): Directory of University, Geography courses (*A. Wahla*) 139.

GEOGRAFIE

SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Ročník 104, číslo 2, vyšlo v červnu 1999

Vydává Česká geografická společnost. Redakce: Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, fax 02-297176, e-mail: sbornik@post.cz. Rozšiřuje, informace podává, jednotlivá čísla prodává a objednávky vyřizuje Mgr. Dana Fialová, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 02-21952335, fax: 02-296025, e-mail: sbornik@post.cz. – Tisk: tiskárna Sprint, Pšenčikova 675, Praha 4. Sazba: PE-SET-PA, Fišerova 3325, Praha 4. – Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého je sešitu 120 Kč, celoroční předplatné pro rok 1999 je pro řádné členy ČGS 150 Kč, pro ostatní (nečleny ČGS a instituce) 400 Kč. – Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha, č.j. 1149/92-NP ze dne 8. 10. 1992. – Zahraniční předplatné vyřizují: agentura KUBON-SAGNER, Buch export – import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de a agentura MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Praha, Česko, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Objednávky vyřizované jinými agenturami nejsou v souladu se smluvními vztahy vydavatele a jsou šířeny nelegálně. – Rukopis tohoto čísla byl odevzdán k sazbě dne 5. 5. 1999.

POKYNY PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále (u hlavních článků a rozhledů s 1 kopií), věcně a jazykově správný. Může být psán na stroji (strana nesmí mít více než 30 řádek průměrně s 60 úhozy) nebo na počítači ve stejné úpravě. Redakce vítá souběžné dodání textu na disketě v textovém editoru Word (disketu redakce vrátí). Rukopis musí být úplný, tj. se seznamem literatury, obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledů s anglickým abstraktem a shrnutím. Zveřejnění v jiném jazyce než českém nebo slovenském podléhá schválení redakční rady.

Rozsah rukopisů se u hlavních článků a rozhledů pohybuje mezi 10–15 stranami, jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší, kompletní rukopis (včetně shrnutí, abstraktu, obrázků a popisků k obrázkům) však nesmí přesáhnout 20 stran. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Shrnutí a abstrakt (včetně klíčových slov) v angličtině připojí autor k příspěvkům pro rubriku Hlavní články a Rozhledy. Abstrakt má celkový rozsah max. 10 řádek strojem, shrnutí minimálně 1,5 strany, maximálně 3 strany včetně překladů textů pod obrázky. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v anglickém i českém znění. Redakce si vyhrazuje právo podrobit anglické texty jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů musí být úplné a přesné. Bibliografické citace musí odpovídat následujícím vzorům:

Citace z časopisu:

HÁUFLER, V. (1985): K socioekonomické typologii zemí a geografické regionalizaci Země. Sborník ČSGS, 90, č. 3, Academia, Praha, s. 135-143.

Citace knihy:

VITÁSEK, F. (1958): Fysický zeměpis, II. díl, Nakl. ČSAV, Praha, 603 str.

Citace z editovaného sborníku:

KORČÁK, J. (1985): Geografické aspekty ekologických problémů. In: Vystoupil, J. (ed.):

Sborník prací k 90. narozeninám prof. Korčáka. GGÚ ČSAV, Brno, s. 29-46.

Odkaz v textu na jinou práci se provede uvedením autora a v závorce roku, kdy byla publikována. Např.: Vymezováním migračních regionů se zabývali Korčák (1961), později na něho navázali jiní (Hampl a kol. 1978).

Perokresby musí být kresleny černou tuší na kladívkovém nebo pauzovacím papíru na formátu nepřesahujícím výsledný formát po reprodukci o více než o třetinu. Předlohy větších formátů než A4 redakce nepřijímá. Xeroxové kopie lze použít jen při zachování zcela ostré černé kresby. Počítačově zpracované obrázky je možné dodat (souběžně s vytištěným originálem) i v elektronické podobě (formát .tif, .wmf, .eps, .ai, .cdr).

Fotografie formátu min. 13×18 cm a max. 18×24 cm musí technicky dokonalé na lesklém papíru.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, odkud byly převzaty apod.).

Údaje o autorovi (event. spoluautorech) připojí autor k rukopisu. Požaduje se udání pracoviště, adresy bydliště včetně PSC a rodného čísla.

Honorář se poukazuje autorům po vyjití příslušného čísla. Redakce má právo z autorského honoráře odečíst případné náklady za přepis nedokonalého rukopisu, jazykovou úpravu shrnutí nebo úpravu obrázků. Výplata honorářů se provádí výhradně bankovním převodem. Číslo účtu zašle autor redakci spolu s rukopisem. Ve výjimečných případech lze honorář vyzvednout osobně u Mgr. Fialové (po předchozí domluvě). Má-li příspěvek více autorů, bude celý honorář poukázán na účet prvního jmenovaného.

Autorský výtisk se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjití příslušného čísla.

Separáty se zhotovují pouze z hlavních článků a rozhledů. Separáty na základě písemné objednávky autora. Separáty se proplácují dobírkou.

Příspěvky se zasílají na adresu: Redakce Geografie – Sborník ČGS, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, e-mail: sbornik@post.cz.

Prosíme autory, aby se řídili těmito pokyny.